

17762

રસમય નવલકથા નામક,

વિમળા.

કર્તા,

યુનીલાલ વર્ધમાન શાહ;

વડવાણ શહેર.

એમ્. વી. મોતીવાળા;

વડવાણ શહેર.

સંવત ૧૯૧૧.

સને ૧૯૦૫.

કિંમત રૂપિયા એક.

અમદાવાદઃ

“ આર્યોદય ” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

સન ૧૮૬૭ ના ૨૫ મા અંકે પ્રમાણે પ્રસિદ્ધ કર્તાએ સર્વ
અધિકાર સ્વાધિન રાખ્યા છે.

પ્રસ્તાવના.

મુળદેવુળદે મતિ મિત્રા । ‘કપાળે કપાળે જૂહી મતિ ।’ જેની મતિમાં જે આવ્યું તે, તે પ્રમાણે લખે છે. જેમ અન્ય લેખકો સ્વ-મત્યસુસાર લખે છે તેમ મેં પણ જે મારી મતિમાં આવ્યું તે લખ્યું છે; પરન્તુ તેની સાથે મારે એમ પણ કહેવું જોઈએ કે લોક-રચિના પ્રાપ્ત્યે પણ મારી મતિ ઉપર કાંઈક અસર કરી હોય તો તેમાં કાંઈ નવાઈ નથી; અર્થાત્ લોક-રચિમાં અને મારી રચિમાં ભાગ્યેજ ભિન્નતા હશે એમ હું માનું છું; અને તેથી જ મને આશા રહે છે કે આ મારી લઘુ નવલકથા જન-મંડળને કેટલેક અંશે પ્રિય થઈ પડશે.

આધુનિક ગુર્જર સાહિત્યમાં નવલકથાની કેટલી આવશ્યકતા છે, એ વિષે અનેક વિદ્વાન્ લેખકોએ પોતાની ક્ષમ ચલાવી છે, તો હું-એક ક્ષુદ્ર લેખક તે વિષે શું લખી શકું ? કાંઈ નહિ । આ રથને માત્ર એકજ સિદ્ધાન્ત પકડી ખેંચવો વાજબી ગણાશે કે-“ ડાહી સ્ત્રી-ઓની જેમ સારી નવલકથાઓ પણ જન-મંડળમાં બોધનો પ્રસાર કરે છે.”

આ નવલકથા એક માસના લઘુ સમયનું પરિણામ છે. નવલકથાનો અમુક ભાગ લખતાં તે વખતે મનનું વલણ જે બણી દો-રાયું તે બણી જવો દીધું છે. એક વાગ્ય લખ્યું, તેને છેકા મારી વળી ખીછ રીતે લખ્યું એવી રીતે મનના વલણને વિપરિત માર્ગ દોરવાથી ભાષી સાથે નવલકથામાં પણ દુર્વિમતા-દોષ આવી જશે

એવી ભીતિથી આ કથા લખી છે તેથી આ કથા માનની સામયિક વલણનું યથાસ્થિત ચિત્ર છે એમ પણ કહીએ તો કાંઈ ખોટું કહેવાશે નહિ.

નવલકથા લખતાં જનમંડળને રસ કયા વિષયમાં પડશે તે પ્રથમ વિચારવાનું છે, એમ ઘણા લેખકો કહે છે. હું પણ એમજ માનું છું, કારણ કે જન-મંડળને જે વિષયમાં રસ પડે છે તે વિષય તે હોંશે હોંશે વાંચે છે અને પછી એ વિષયમાં લીન થતાં તેમાંથી તે ઓધ ગ્રહણ કરે છે. સામ્રાટ સમયની ઉછરતી પ્રજાને પતિ-પત્નીનાં પ્રેમી ચિત્રો વધારે આકર્ષકારક થઈ પડે છે અને તેથી અન્ય ચિત્રોથી યુક્ત કરી આ નવલકથાને ઉક્ત ચિત્રમય પણ કરી છે. મને આવું રચ્યું અને મેં તેવું લખ્યું. ધારૂં છું કે વાચક-વર્ગની રચિતે મારી રચિ અનુકૂળ જ હશે.

આ નવલકથા લખતાં વિચાર અને ભાષાની સંકલના એકજ પદ્ધતિની રહી હોય એમ મને લાગતું નથી. જૂદે જૂદે સમયે કથાના જૂદા જૂદા ભાગો લખતાં જૂદી જૂદી જાતિની વિચારમાળા થઈ જાય તો મારા જેવાં એક ક્ષુદ્ર લેખકના સંબંધમાં એ કંઈ આશ્ચર્ય યુક્ત કહેવાશે નહિ.

આ નવલકથાની પ્રેરણા લેખકને ક્યાંથી સૂઝ આવી, એમ પૂછવાને કદાચ કોઈ વાચક વૃત્તિ કરશે, અને તેથીજ આ કથાના પ્રેરક વિષે પ્રસ્તાવના પછી આપવામાં આવેલું કાવ્ય વાંચવાને હું વાચકને વિનવીશ. એ કાવ્ય ગૂઢ અને શ્લેષાર્થમય તેમજ દ્વિઅર્થી છે; તોપણ ઉત્સુક વાચક એ કાવ્યનો મર્મ જરૂર જ સમજશે, અને એમ પણ યાદ રહે જેઓ સમજી શકે તેને માટેજ એ કાવ્ય છે, અન્યને માટે નથી.

પ્રસ્તાવનામાં જ નવલ કથાનો હુંક સાર કે તેમાં દાખલ કરવામાં આવેલાં ચિત્રો વિષે વર્ણન વર્ણવી દેવાની શૈલી કેટલાંએક પુસ્તકોમાં જોવામાં આવે છે ખરી, પરંતુ મને એ વાત રૂચતી નથી. પ્રસ્તાવનામાં જ સારનું વર્ણન કરી જવાથી વાચકને નવલકથા વાંચતાં જરાપણ રસ પડતો નથી. રસ જન્ય થતાં વાચક આખું પુસ્તક વાંચે એમ પણ બાંહેજ બને છે. આ કારણથી અદિયા એ વિષે વધારે વર્ણન કરવું એ અપ્રાસંગિક છે.

આ નવલકથાનાં મૂકો ધ્યાન દઇને સુધાર્યાં છે, તોપણ પાછળથી માલૂમ પડ્યું છે કે તેમાં કેટલીક ચૂકો જેમની તેમ રહેવા પામી છે. વળી થોડાજ વખતમાં પુસ્તક બહાર પાડવાનું હોવાથી શુદ્ધિ-પત્ર કરવાનું પણ બની શક્યું નથી. ખીચ આવૃત્તિમાં થોડા સુધારણા કરવા કાળજી રાખીશ.

છેવટમાં કવિ નર્મદના થોડા શબ્દો યાદ કરી આ લઘુ પુસ્તકની લઘુ પ્રસ્તાવનાનો અંત આણીશ.

“ જેના પૂર્વજ ને વળિ જેઓ, જન્મ થકી ગુજરાતી વધા,

“ કોઇ કોઈ રીતોની સાથે, આર્ય-ધર્મને રાખી રહ્યા;

“ તેની તેની છે ગુજરાત ! પછી હોય ગમે તે ભત !

“ તેની તેની છે ગુજરાત ! ”

વડવાણ શહેર,
સપ્ટેમ્બર ૧૯૦૫.

ચુનીલાલ વર્ધમાન શાહ.

પ્રેરક.

- “વિકસતિ સુલતાથી સઘ સૌંદર્ય સારૂ-
 “ પ્રસરતુંજ નિહાળ્યું, ચક્ષુ સામિધ્ય માંહે,
 “ શુભ ઝરણું વહીને માંહથી મોહ કેરૂં,
 “ મમ અખ તણિ માંહે, આવિને લાગ્યું રૂઝેવા.
 “ લતા નંદ્ય કિન્તૂ તે,
 “ ગદ્ય ચાલી; ગદ્ય ભડી !
 “ અતી સૌંદર્ય જેતું હા !
 “ હતું મમ ચિત્તની મૂડી !
 “ મમ હૃદય વશેલું વેલિ-સૌંદર્ય આરૂ,
 “ ગમગિનિ મંહિ લાગ્યું પૂરવા મૂળને તો,
 “ દરશન-હિનતા તે વેલિની દુઃખદાતા,
 “ થઇ જ પડિ અતીશે, કાર્ય વીહીનતાથી !
 “ મગજને કાર્યમાં નેહું,
 “ તદા દુખ અદ્ય લાગે તે,
 “ ક્યો આ કાર્ય-પ્રારંભ,
 “ સુની-દિલની ગમગિનીએ ! ”

અનુક્રમણિકા.

પ્રકરણ.	વિષય.	પૃષ્ઠાંક.
		૧
૧ છું	બે પ્રવાસી	૪
૨ જી	રમણપુરનું રાજ્ય-તંત્ર	૮
૩ જી	લલિતા.	૧૦
૪ થું	વિમળાનો પત્ર.	૧૬
૫ મું	કલેશાનંદી	૧૯
૬ હું	હંગાથો !	૨૭
૭ મું	જયસિંહનો પત્ર.	૩૨
૮ મું	પકડાયા !	૩૫
૯ મું	લલિતાનો પત્ર.	૩૬
૧૦ મું	મધુસિંહ.	૪૪
૧૧ મું	વાઘના પંજામાં	૪૭
૧૨ મું	ચંદ્રસિંહ સાથે વાતચિત... ..	૫૦
૧૩ મું	કચેરીમાં	૫૬
૧૪ મું	આશ્ચર્યમાં તણાઈ	૫૮
૧૫ મું	સગપણનો નિશ્ચય	૬૨
૧૬ મું	સંમેલન	૬૮
૧૭ મું	કુમતિની કુટિલતા	

અકરણ.	વિષય.	પૃષ્ઠાંક.
૧૮ મું	શોકનો જ્વનિકા	૭૪
૧૯ મું	રમણપુરના રાજ્ય ઉપર બારવટું ...	૭૭
૨૦ મું	કોમળ શરીર અને ફૂર તરવાર ...	૮૫
૨૧ મું	સરહારસિંહનું જહારવટિયું મંડળ અને લાલો પટેલ	૯૧
૨૨ મું	કરસન પટેલને ઘેર	૯૭
૨૩ મું	ભરાએલો ઘડો ફૂટ્યો !	૧૦૦
૨૪ મું	વિશુદ્ધિ પર હુલો	૧૧૨
૨૫ મું	સરહારસિંહ સાથે અપાઝપી ...	૧૧૮
૨૬ મું	અઘોર જંગલમાં એકલી વિમળા. ...	૧૨૭
૨૭ મું	મિત્રોનું છૂટા પડવું	૧૩૫
૨૮ મું	વિમળા કારાગૃહમાં	૧૪૦
૨૯ મું	પત્નીની શોધ	૧૪૬
૩૦ મું	પદ્મસિંહ	૧૫૧
૩૧ મું	લાંચ આપતાં આવેલી આંચ ...	૧૫૭
૩૨ મું	એક વધારે આફત	૧૬૭
૩૩ મું	પાપનું પ્રાયાશ્રિત... ..	૧૭૬
૩૪ મું	સુંદ્ર-ચકોર	૧૮૩
૩૫ મું	પુત્ર પિતાને ઉગાર્યો	૧૯૦

વિમળા

PADDHARTI

J. B. RV.

પ્રકરણ ૧

SHANMADANLAL

ELLAMCHANDR

બે પ્રવાસી.

૨૧ ત્રિ પૂણિમાની હતી અને વળી આઠગ્રમાં ચાંદનિ ખીલી રહી હતી તેથી આખું વન શ્રેત જ દેખાતું હતું. રાત્રિનો છેલ્લો પ્રહર હતો અને શાન્તિ સર્વત્ર ફેલાઈ રહી હતી, માત્ર ખેતરોમાં ઉમેલા નરનામુકાઈ ગએલા સાંકા ઝીણા ઝીણા ખખડાટ કરી પ્રગરી રહેલી શાંતિ ને કટલેક અંશે દોષિત કરતા હતા.

આ વખતે બે ઊંટ સ્વારો જોસમેર આફેટાં ઝપેટયા નતા હતા. ઊંટ બે હતાં તેમાંના એક ઉપર બે નણાએ સ્વારી કરી હતી અને બીજા ઊંટ ઉપર ધણો સખત બોળે લાદેલો હતો. સ્વારીના ઊંટ ઉપર પણ થોડો ધણો બોળે નણાતો હતો. ચંદ્રના પ્રકાશમાં તેઓ ગમે તેવો ખરાબ પણ દુંકો માર્ગ ચોધતા હતાં અને પૂરી બીતિથી રસ્તો દાપતા હતા. ઊંટ પણ યાદી ગએલાં માનૂમ પડતાં હતા. પરન્તુ બેસનારાઓની એપને લીધે તેમને પણ ઉતાવળું ચાલવાની જરૂર પડતી હતી.

“ભાઈ, લક્ષ્મીશંકર! તમે પણ આ દીક મુકિત લાવવી દો!”
 “અરે! ત્યારે શું કરવું? હમણાં ખેતરમાંથી પણ કાંઈ સારી

ઉપજ આવતી નથી; ત્યારે પેટનું કંઈ ખરું કર્યા વિના ચાલે ? જ્યાં ત્યાંથી પૈસા કમાવા ! આમ કેક ઢંકાણે કરતા ફરિયે ત્યારે કોઈક વાર આવી ટિકી લાગી જાય--”

“ અને જન્મારાતું દારિદ્ર્ય ફીટી જાય ! તમારે લીધે મારે પણ હવે આખા ભવ સુધી કમાવાની પંચાત ટળી ! પણ લક્ષ્મીશંકર ભાઈ ! તમારી યુક્તિ સાંભરતાં તો મને હસવું આવે છે ! તમે પણ ખૂબ કરી હો ! ” ખૂરોટ બોલ્યો.

“ અરે, યાર ! ખૂબ કર્યા સિવાય તો ક્યાં આમ પચાસ હજાર રૂપિયા રેઢા પડ્યા છે, ને બાપુકો માલ છે તે ઝટ લેઈ લઈએ ? એતો થતુંજ આવ્યું છે ! કહેવત છે કે ‘લોભી હોય ત્યાં ધૂતારા ભૂખે ન મરે ! ’ ”

“ ખરુંજ કહોછો ! એવા લોભી ન હોય તો આપણા જેવા-નાં પેટ પછી ક્યાંથી ભરાય ? લોકો ધણાએ બરાડા પાડતાંતા કે દીવાન રાજ્યને લૂંટી લેછે ! પણ આપણે એનું સધળું સોંસરું કાઢ્યું ! એ પણ બિચારો જાણશે કે મામા મળ્યાંતા ! ”

લક્ષ્મીશંકર હસ્યો. “ હા ! હા ! હશે ! ભલેને હવે પેટ ફૂટી મરે ! આપણે તો આપણું કામ સાધ્યું એટલે થયું ! પણ લોભી છે તેથી સંતાપ તો ભારે કરશે હો ? ”

“ છોને કરે ! આપણે ક્યાં સ્નાન-સ્નાન આવવાનું હતું ? સાજો રોઈ રોઈને મરશે ! ”

“ હા, એતો હવે એમજને ! ”

“ વાર, લક્ષ્મીશંકર ભાઈ ! આમાંથી મને શું આપશો ? ” ખૂરોટ ધીમે રહીને મોં સંભાળીને કહ્યું.

આ સાંભળી લક્ષ્મીશંકર થોડીએક વાર મૌન રહ્યો અને જરા

કરડાકીધી બોલ્યો: “જે વાજળી હશે તે મળશે, કાંઈ તારે તો મહેનત નથી કરવી પડી ?”

“એમ કેમ બોલો છો ? લક્ષ્મીશંકર ભાઈ વળી ? મહેનત કેમ નહીં ? આપણી યુક્તિ દીવાનના મનમાં કસાવવાની મહેનત કાંઈ તમે જેવી તેવી સમજો છો ?”

“પણ મારી પેટે જીવનાં સારાં તો તે કાંઈ નથી કર્યા ? તું પકડાયો હોત તો મારી ચું વસે યાત ? અને તું પકડાયો હોત તો આમ તેમ બાટવેડા કરીને છૂટી જાત !”

ખારોટના મનમાં ઉઠેા ધ્રાસ્ત્રો પડ્યો, અને મ્હેં ઉપર શીકા-શ હવાઈ ગઈ ! ગમગીનીનો પડદો પડ્યો ! હૃદયમાં ઉણુ નિઃશ્વાસ મૂકાયો. લાંબો વિચાર હવે થવા લાગ્યો.

લક્ષ્મીશંકરે અગાડી કહ્યું-“એમાં દરે છે શાને ? તારા પાંચ હજાર ઉપરાંત તને બીજા જે ત્રણ હજાર મળશે પછી શું ?”

“બસ, એટલાજ ?” આ સાંભળતાં ખારોટની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં અને ‘જેસવાની ડાગ ભાંગવા’ માટે હવે પ્રત્યા-તાપ થવા લાગ્યો. તેની છાતી બરાઈ ગઈ-આગળ બોડી ચક્રાકું નહિ. માત્ર ઉઠેા નિઃશ્વાસ નાંખાયો. “હરિ ! હરિ !”

લાંબા આનંદનું પરિણામ શોકમાં આવ્યું ! જાંટને જરા વધારે અપાટાબધ ચક્રાકું અને એટલામાં પાછળથી-વોડાના દામડાનો અવાજ કાન સાથે અંધારવા લાગ્યો. બન્ને જણાના જીવ આકાશમાં ઉડવા લાગ્યા અને જાંટને જીભ રાખી પછવાડે દ્રષ્ટિ ફેંકવા લાગ્યા તો જે કાળી આકૃતિયો તેમની તરફ જોસબંધ આવવી જણાઈ. જે ચાર પગમાં તો બન્ને આકૃતિયો જાંટ આડી આવીને જીબી રહી ! મુસા-ધરે ગભરાવા લાગ્યા.

પ્રકરણ ૨ જી.

રમણપુરનું રાજ્ય-તંત્ર.

સૃષ્ટિ સૌંદર્યના અજબ બહાર વચ્ચે આવીરહેલું રમણપુર એ એક દેશી રાજ્ય હતું. રાજ્યતંત્રનું વાજિત્ર દુષ્ટ અને સ્વાર્થી કાર્યભારી મંડળને લીધે ખોખરું વાગતું હતું અને રાજ્યાધિપ અશીળી અને બેદરકાર હોવાને લીધે એમાંનું કાંઈ પોગળ સરકારને કાનેજવા પામતું નહિ.

રાજનું નામ અમલસિંહ હતું અને એ આખો દિવસ અશી-
ળુનો અમલ કરવામાંજ નિમગ્ન રહેતો હતો. જેથી કારભારી કે
કારભારીને નામે બીજો કોઈ પ્રબલ ઉપર શું ત્રાસ વર્તીવે છે તેનું
તેને બિલકુલ ભાન હતું નહિ; માત્ર અશીળિયા સોબતીઓ સાથે ક-
નુબાઓ પીને નકામી કુચલીઓ સાંભળવામાં રોકાવું એજ એના
આખા દિવસનું કર્તવ્ય કર્મ હતું. રાજની આવી સુસ્ત વૃત્તિને લીધે
કાર્યભારી મંડળને ઘર ભરવાનું ઠીક ફાવતું હતું. રાજ્યાધિકારીઓ
સમગ્ર દીવાનના સગા અને સંબંધીઓજ હતા અને તેથી કરીને
આખા મંડળનું વાજિત્ર એકજ કળને અનુસરીને ચાલતું હતું. આખા
રજદ ઉપર સરકારી પોલિટિકલની દેખરેખ હતી પરંતુ સાહેબને ન્યા-
ય ન્યારે આવવાનો વખત થાય ત્યારે ત્યારે સાવચેત રહી થોડાજો
પડે એવા દફતરોને બાબુએ રાખી ઉજળી બાબુનુંજ માત્ર દર્શન
માય એવું તેઓ કરતા; અગરતો સાહેબનું કે સિરસ્તેદારનું મન રી-
આવી પરભારા ત્યાંથી વિદાયજ કરી દેતા. આવી રીતે રમણપુરનું રા-
જ્ય-તંત્ર રમણિયાની પેઠે મન્દ મન્દ ડોલતું ડોલતું ચાલતું હતું.

રમણપુરની દીવાનગીરી કૃપણરાય નામના એક નાગર ગૃહસ્થના હાથમાં હતી. કૃપણરાય રાજ્યમાંથી ફેલી ફેલીને પોતાનું ઘર ભરવામાં બહુ દૌરશ્ય ધરાવતો હતો. લોકોની જૂમ બહુ આવતી હતી પરંતુ તે કૃપણરાય પાસે આવવા પામતી નહોતી કારણ કે બીજા નિમ્ન અધિકારીઓજ તેમને ડગવીને નસાડી મૂકતા હતા અને કદાચ કોઈ દીવાન સૂંચી પહોંચે તો દીવાનની વૃત્તિમાંથી પણ ત્રાસ સિવાય બીજું કાંઈ ફરિયાદી બિચારો પામતો નહીં.

અમલસિંહને માત્ર એકજ પુત્ર હતો—બીજું કાંઈ શરૂનંદ નહોતું. પુત્રનું નામ જયસિંહ હતું. નાની વયથીજ અભ્યાસ ઉપર પ્રીતિ હોવા લાગે અહાર વર્ષની ઉંમર સુધી તેણે કાલેજ છોડી નહિ હતી; અને એટલાં વયમાં પણ તેણે અત્રેજ અને સંસ્કૃતનો સારો અભ્યાસ કર્યો હતો. જયસિંહને પોતાના એક બાળ મિત્ર સાથે સારી ગોષ્ટિ હતી. બન્ને મિત્રોનાં હૃદય એકજ હતાં માત્ર શરીરજ બૂદ્ધિ હતાં એમ કહીએ તોપણ ચાલે. રમણપુરના રાજ્યના આઠ કાર્યભારીનો એ પુત્ર હતો અને એનું નામ વિદ્યારાય હતું. વિદ્યારાય પણ એક જામરો વિદ્વાન હતો. પિતાજીની દ્રવ્યોપાર્જના સારી હતી જેથી આપારે તે નિશ્ચિંત હતો અને માત્ર જયસિંહ સાથે જ્ઞાન-ગોષ્ટિ કરવામાંજ નિમગ્ન રહેતો હતો. પરંતુ આવી રીતે જયસિંહ વિદ્યારાય સાથે આઠો દિવસ બેસી રહે એ દુષ્ટ કાર્યભારી મંડળને રૂચતું ન હતું. કારણ પણ પોતાના સ્વાર્થનુંજ હતું. વિદ્યારાય ચાલાક અને બુદ્ધિશાળી હોવાને લીધે તેઓનું બધું યોગજ ઉઘાડું પડશે અને જો કદિ રાજા કે કુમાર વિદ્યારશે તો બૂકે થશે એવી જાણી ભીતિ તેમના હૃદયમાં થોડા દિવસ થયાં રમણ કંપો કરેલી હતી. વિદ્યારાયના સહવાસને લીધે રાજાનું સમગ્ર યોગજ જયસિંહ સમજાવતો હતો પરંતુ પિતાજી કને એ વાત બહાર પાડવામાં તે સાફ પરિણામે જોતો ન.

હોતો; કારણ કે અમલસિંહના મનમાં ‘ અંગ્રેજ કેળવણીનું પરિણામ નહાં આવે છે ’ એ સિદ્ધાંત કારભારીઓએ ઠસાવી દીધો હતો અને તેથી કરીને જો કદિ જયસિંહ ઉક્ત બાબત વિષે એક પણ શબ્દ રાજ્ય કને ઉચ્ચારે, તો તે હલકી કેળવણીનું પરિણામ અને હાંસિપાત્ર ગણાય. વળી કૂર અધિકારીઓ અને અરીણના સોળતીઓએ, જયસિંહ અને વિદ્વાય રાજ્યદ્રોહી-રાજ્ય લેવાના લાલચુ છે, એવી વાત રાજના મનમાં ઠસાવી દીધેલી હોવાથી આ વખતે કાંઈપણ બોલવામાં સહી સલામતી છે એવું જયસિંહ માનતો નહોતો.

‘ ત્યારે હવે આ પોગળ ક્યાં સુધી ચાલવા દેવું તેનો કાંઈ વિચાર ક્યાં ? ’ એક વાર જયસિંહે વિદ્વાયને કહ્યું

“સાહેબ ! અત્યારે એ બાબત ઉચ્ચારવામાં જરા પણ કાયદો નથી ! જે થાય તે જુઓ. જો વચન ઉચ્ચારશે તો હારશે અને મૃત્યુ ગણાશે. બાજુ હાથમાં આવે ત્યાં સુધી મૌન્યમેવ વ્રતમ્ પાલિતાનામ્ રાખો.”

“હાલ તો એમજ છે. નહિ તો એ દુષ્ટોએ પિતાજીના મગજમાં ઠસાવેલો સિદ્ધાંત સાચો માનવાની શંકા સાચી પાડવાનો વખત આવ્યો એમ તેઓ માને.”

“પણ તમે બીજું કાંઈ સાંભળ્યું ?”

“શું ?”

“તમારું સગપણ કરવા વિષે વાતચીત ચાલે છે !”

“જ્ઞાતી પાસે અને ક્યારે ?” જયસિંહે કઠોર અવાજથી કહ્યું.

“રાજાજી પાસે દીવાનજીએ વાત કાઢી છે એમ સંભળાય છે અને ઉમેદપુરની કુંવરીનું નામ પણ અપાઈ ચૂક્યું છે !”

“એ કદિ બનનાર નથી. આપણે ધાર્યું છે તે થશે તો ભલે, નહિ તો એમાંથી સાં રહી થાય !”

“એ અહિંયા પછાડા મારોછો પણ રાજ્યમાં તમારા વળતું કાણુ છે કે તમે કહેશો કે કહેવરાવશો ?”

“માતૃશ્રીને કહીને તજવીજ કરાવીશ. બસ, હવે હું રજા લઉંશિ. મેં આ વાત સંભળી ત્યારથી મારાં રૂવાં ઊભાં થાયછે અને હૃદયને ચેત પડતું નથી.”

“શું માતૃશ્રીની લલ્લા મૂકશો ? તો પછી અંગ્રેજી કેળવણીનું કૃત્સિત પરિણામ સિદ્ધ થવાનું જ !”

“એ ગમે તેમ થય પરન્તુ માત્ર લલ્લાની ખાતર હું મારો ભવ જગાડવા ચલાતો નથી, મિત્ર વિદ્વાય ! બસ હવે હું જઈશિ, વધારે વિવ્રમ્ય કરવાથી માટે હૃદય ભેદાયછે !”

“એમ ઉતાવળા થવું એ નિષ્કાંક્ષન છે; માતૃશ્રીને કહો તો શાન્ત પ્રકૃતિથી કહેજો નહિ તો ઉદ્વેગ ગણાશે અને દુસ્મનો હસશે.”

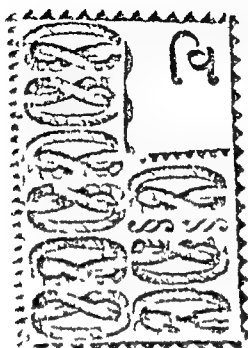
“હું કોઈની પણ દરકાર કરતો નથી; જે દુષ્ટો મને ફસાવવા, અણુગમતા સંસારમાં ડુબાવી વ્યથિત કરવાની જિજ્ઞાસા રાખે છે તે દુષ્ટોને તો હું મારી સમશેરથી પૂરા કરીશ; પરન્તુ સાચાર હું કે અત્યારે સમય નથી !”

“હવે એ દ્વાનિય જીવસો અદિંજ સમાવો અને પછી જાઓ. જેને જે પુનઃ આ શબ્દો અન્ય કોઈને મોકળે ઉચ્ચારતા ! અન્યારે આપણા હાથમાં બાજી નથી માટે જે થાય તે બેદા બેદા જાણવાનું છે.”

બન્ને મિત્રો છૂટા પડ્યા. જયસિંહ અંદર ચાલ્યો ગયો અને વિદ્વાય ત્યાંથી ઊઠી પોતાને ઘેર ગયો.

પ્રકરણ ૩ બું.

હલિતા.

વિદ્યાયનું લગ્ન પ્રમોદપુરના માજી અમાત્યની પુત્રી વેરે થયેલું હતું. અને તેનું નામ હલિતા હતું. હલિતા ઘણી ચપલ અને બુદ્ધિશાળી હતી અને તેથી એ દંપતી સુખમાં દિવસો નિર્ગમન કરતું હતું. પ્રમોદપુરના રાજાની કુંવરી વિમળા સાથે હલિતાને સારી ગોઠિ હતી અને તેથી વિમળાના પત્રો અમાર નવાર હલિતા ઉપર આવ-

તા. વિમળાનું બુદ્ધિ-ચાતુર્ય એના પત્રો ઉપરથી જણાઈ આવતું હતું, અને ઘણાખરા સુંદર પત્રો તો હલિતા વિદ્યાયને પણ વંચાવતી હતી. પત્રો ઉપરથી વિમળાની વિદ્વતા અને ચાતુર્યની વાત જ્યસિં-દને કાને પડતાં તેનો વિચાર તેની સાથે પોતાનું સગપણ થાય તો હીક, એવો થયો; પરન્તુ તે નકામો હતો. વિમળાની વાત એકવાર જ્યસિંહે પોતાની માતાને પણ કહી.

“ના બાપુ, તું સમજતો નથી ! એ રાજ્ય તો આપણા કરતાં વલકું હલેવાય. વળી કન્યા પણ નાની છે !”

“માનુશ્રી ! હલકું રાજ્ય હોય તો તેમાં આપણને શું હરકત છે ? કન્યા યોદ્ધ વરસતી છે, કાંઈ નાની ન હલેવાય !”

“જાહ ! તને બોલતાં લજ્જ નથી આવતી ? હલકા રાજ્ય સાથે આપણાથી સંબંધ ન થાય ! તું આવડો મોટો થયો પણ હજી રાજની રીત સમજતાં ન શીખ્યો ?”

માનુશ્રીનાં વચનો સાંભળી જ્યસિંહ અગાડી બોલી ન શક્યો, અને કદાચ જાહ નીચું જોયું એટલામાં અમલસિંહનું આવવું થયું અને રાણીએ સઘળી વાત તેને કહી.

“અરે ! કુંવરની તો શુદ્ધિજ બહેર મારી ગઈ બાણાય છે ! શું એ એમ કહે છે કે હલકું રાજ્ય તેમાં આપણને શું હરકત છે ? જરા પણ ખબર છે ? આ બધું બણાવ્યાનું કૃણ છે ! પેલા ગોરા લોટોની જેમ આ પણ મુઘરો અને ઉઘરો !”

“એમ કહી કુંવરને માઠું લગાડો માં ! હોય ! છોડો છો, બોલો ! હજી તો આવ્યાને દસ દિવસ પણ પૂરા નથી થયા ! હજી રાજમાં રહેશે-સઘળા બાબતોથી માહિતગાર થશે એટલે સઘળું સમજશે !”

“અરે, પણ વહુની વાત મોટેર એ આગળ બોલતાં અસ્થા, જરા ગુરમાતો પણ નથી ! આ તો પેલા ગોરા લોટોની જેમ તદ્દન નિર્લજ્જ થઈ ગયો !”

“હોય ! હજી બાળકશુદ્ધિ છે. કાળેલ થશે એટલે સઘળું સમજશે !” રાણીએ રાજને ગુસ્સે થએલા બેઠ વાત ઉઘાવવાનો પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો.

“અરે, બિચારો દીવાન મને રોજ કલાં કરતો હતો અને વાત પણ ખરી પરી. બણાવવાનું, પરિણામ કદિ સાફ નીવડતું જ નથી.” અમલસિંહ બેઠીને આલ્યો ગયો અને જયસિંહ ત્યાંથી બેઠી પોતાના દીવાનખાનામાં જઈ એડો.

વિમળા વિને વાત કાલવામાં જયસિંહ નિષ્ફળ નીવડ્યો અને તેનું મન તેના પત્નીમાં દર્શાવેલા આતુર્યને જ વળગી રહ્યું હતું; તો હવે શું કરવું તેનો તેને હવે મોટો વિચાર પડ્યો. વિદ્રાવને આ વાત તેણે જાણી અને વિદ્રાવે લાલતાને જણાવી. વિદ્રાવ ને એથી બહુ ખેદ થયો, અને લાલતાને તો એથી બહુજ માઠું લાગ્યું. પોતાની પ્રિય સખી પોતાના જ ગામમાં પરણી હોત તો તેને ઘણો આનંદ થાત; પરંતુ આ સાંભળી એ સઘળો આનંદ નષ્ટ થઈ ગયો. રાજ અને રાણી બન્ને એ વાતની વિરુદ્ધ હોઈ કાંઈક કાંઈક

ચાલે તેમ નહોતું. રાજનું બોલવું સાંભળી જયસિંહના તો હોશોશ જ ઉડી ગયા હતા.

પ્રકરણ ૪ થું.

વિમળાનો પત્ર.

પોતાના ક્ષાત્રિય જુરસામાં વિદ્વદ્રાય પાસેથી બિડીને જય-
સિંહ પોતાની માતૃશ્રી પાસે ગયો; અને ઉમેદપુરની
કુંવરી વેરે સગપણ ન કરવું એમ કહ્યું. રાણી જાણતી
હતી કે-ભાઈનું મન પ્રમોદપુરના રાજની કુંવરી ઉપર
ચોંટ્યું છે પણ અમલસિંહનો મત એ બાબત ન હો-
વાથી રાણી કાંઈપણ બોલી શકે એમ નહોતું. પુત્રનું મન રા-
ખવાની માતાની ઘણીએ ઇચ્છા હતી પરંતુ આ વખતે એમ બની
શક્યું અશક્યવત્ હતું જેથી તે લાચાર હતી. ઉમેદપુર સગપણ ક-
રવાની કુંવર ના પાડે છે એ વાત અમલસિંહને કાને પડતાંજ જય-
સિંહને ઠપકાના સંબોધથી તેણે વધાવી લીધો અને રાણીને પણ
ગાળો ભાંડવા મંડી ગયો. જયસિંહનું મન પૂર્ણ રીતે કચવાવા લાગ્યું.
પણ કાંઈ ચાલે તેમ નહોતું. કુળાભિમાનમાં તણાઈ જતા રાજને
પુત્રના સુખની કલ્પના ન થઈ, પરંતુ કદાચ થાય તો કાર્યભારી મં-
ડળ પોતાની ઇચ્છાનુસાર રાજને રમાડવાને પૂર્ણ શક્તિ ધરાવતું હતું.
પિતાશ્રી ક્રોધથી અને વચનશરથી વિંધાઈ જયસિંહ ચૂપ બેસી રહ્યો;
પરંતુ એનું મન શાન્ત થયું નહતું. પિતાશ્રી બોલે તે સાંભળી રહેવું
પરંતુ કરવું તો પોતાનું ધાર્યુંજ એવો વિચાર તેના મનમાં ઉદ્ભવ્યો
અને એ બાબત વિદ્વદ્રાયની સલાહ લેવાનો નિશ્ચય કર્યો. તુરંતજ બિડી
વિદ્વદ્રાયને ઘેર ગયો.

દિવસ અસ્ત થમ ગયો હતો. પક્ષીઓનો દિલ્લિલાટ બંધ થયો હતો અને આખા ગેઢેરમાં અંધકાર પ્રસરાનો આવતો હતો. વિદ્વ્રાપ આ વખતે ભોજન કરી દીવાનખાનામાં લલિતા સાથે વાગ્વિનોદમાં પડ્યો હતો. ત્યાં જયસિંહનું અકસ્માત આગમન થયું.

“ પધાર્યો સાહેબ ! આજ તો સેવકનું ઘર પાવન હતું ! ”

“ પ્રમંગલે અનુસરીને આવવું પડ્યું છે. વિદ્વ્રાપની વિદ્વતાનો ખપ પડ્યો છે તો થોડી તસ્દી આપવાની છે ”

“ બેસાચક ફરમાનોઃ કાંઈ ગુમ હોય તો એકલા બેસિયે ! ”

“ લલિતા કાબીથી મારે કાંઈ ગુમ હોતું જ નથી ! ”

લલિતા દસી.

જયસિંહે અમલસિંહના કોપની અને ઉમેદ્યુર નક્કી સગપણ થશે એ વાત વિદ્વ્રાપને કહી; અને દવે શું કરવું એ બાબતનો ખુલાસો તેને પ્રૂછ્યો. વિદ્વ્રાપ પણ આ સઘળું સાંભળી થોડીવાર મૂંઝી મુંઝાળ થઈ રહ્યો અને કહ્યું :

“ માતૃધીની અને પિતાશીની લાજ હોડી તોપણ ધાર્યા પ્રમાણે પરિણામ ન આવ્યું. ”

“ પરન્તુ દવે શું કરવું ? મને નેમ થાય પણ ત્યાં સગપણ ન થતાં પ્રમોદ્યુર થાય એજ મારે ભેદ એ છીએ. ”

લલિતાએ, આ સાંભળી, સ્મિત કર્યું અને વિદ્વ્રાપને કહ્યું, “ પેલો પત્ર તો જરા આપો. ”

“ આખીને શું કરવાનું હતું ? વળી વધારે વિમાસશે ! ” એમ કહી વિદ્વ્રાપે એક પત્ર જયસિંહના હાથમાં મૂક્યો. જયસિંહે તે વૃખાળી વાંચવા માંડ્યો.

“ બહાલી સખી લલિતા !

“ જણાવવાને દિલગીર છું કે તારા અલિધી ગયા પછી તારી

“ તરતથી એકપણ પત્ર નથી. પતિ-મુખના પ્રકાશમાં લીન થઈ ગયે-

“ લીને સુખીનું દુઃખ ન સાંભરે તો તેમાં કાંઈ નવાઈ નથી !”

“ બહાલી સુખી ! સંસાર સુખના તેજગ્નિમાં નાચતાં-કૂદતાં
 “ કેટલાંક દંપતીઓ સામે આપણે જ્યારે દૃષ્ટિ ફેંકતા ત્યારે આપણને
 “ પણ એ પ્રકાશમાં જઈ નૃત્ય કરવાનું મન થતું હતું અને એ મન
 “ તેં તો પૂર્ણ કર્યું ! તું તે પ્રકાશમાં નૃત્ય કરવા લાગી પરંતુ મને તે
 “ એકલી મૂકી એ જોઈ તારા સ્વાર્થીપણા ઉપર મને ધિક્કાર આપ-
 “ વાનું મન થાય છે ! મહારી બહાલી સુખી મને તજીને ગઈ ત્યાર પછી
 “ મને કેટલું દુઃખ થયું છે તે હું જાણું છું ! જો મને તેં તરતજ
 “ પ્રકાશમાં ખેંચી લીધી હોત તો નૃત્ય કરવાના આનંદમાં તારા વિ-
 “ યોગનું દુઃખ મને સ્મરત નહીં; પરંતુ તેં તો કાંઈપણ ન કર્યું એ
 “ જોઈ મને દુઃખ થયા વગર રહેતું નથી તું જેના સહવાસમાં રહી
 “ નૃત્ય કરે છે તેનો એક સન્નિવૃત્ત મારા સાંભળવા પ્રમાણે-પ્રકાશમાં
 “ દોહાની સાથે નૃત્ય કરવાની ઇચ્છા રાખે છે અને જો તે ખરું હોય તો
 “ શું તેની તજવીજ તું નહિ કરે ? અંધારામાં ઊભાં રહીને ખીજને
 “ નૃત્ય કરતાં જોઈ મારું હૃદય દગ્ધ થાય છે જેથી આ ગરીબ-અ-
 “ નાથ સુખીની કાંઈક દયા ખાય તો ઠીક ! એજ.”

“ લીં ઉત્તરને માટે ઉત્સુક

“ વિસળા ”

પત્ર વાંચી જયસિંહની ચક્રમાંથી આનંદનાં અશ્રુ ટપકવા લા-
 ગ્યાં. એકાદ જ પળ સુધી કાગળમાં લખેલા શબ્દો ઉપર તે નજર
 કરી રહ્યા અને મુગ્ધતા પેડે એસી રહ્યા !

“ કેમ ભાઈ ? ચાદરની ભાવના વસ્ય સિદ્ધિર્ભવતિ તોદરશી એ
 સિદ્ધ થયું ?”

“ હું કાંઈ બોલી શકતો નથી. હવે કાંઈ તજવીજ કે તપાસ
 કરવાની રહી નથી. માત્ર શું ઉપાય કરવો એજ વિચાર સુખડવાનો.

છે. મારો વિચાર પિતાજીને કહ્યા વિના એકદમ પ્રમોદ્યુર ઉપડી જવાનો છે કે જેથી અહીં તેમણે ધારેલું કામ અટકે અને અપણું કામ સિદ્ધ થાય !”

“ જરા સરમાવ નો ખરા ? ગમે તેવા તોપણ પિતા છે ! એમને કહ્યા સિવાય ઉદ્ધતાઈ કરી જવાય ? લોહો હાંસિ કરશે તેનો કાંઈ વિચાર કર્યો ?”

“ માતા પિતાની લગ્ન મૂંઝી લ્યાં લોહોની હાંસિનો સવાલજર લ્યાં રહ્યો ? વિદ્વદાય ! તમે વિદ્વાન થઈને કેમ જૂલોહો કે પિતાજીની મૂંઝ આમન્યાને રાંધેલું રહી આવું રત્ન ગુમાવવું અને પથરાં ફાટે બાંધવો ?”

“ જે કરશે તે પહેલાં સ્ત્રીય વિચાર કરવાનો છે ! લોહો આ પણા માટે શું ધારશે એ સવાલ એક બાળુ રહ્યો, પરંતુ હુટ કાર્ય-ભારી મંડળ જે તમારાથી હમણાં થોડા દિવસ થયાં બહીવા લાખું છે તે થયેજી વર્તન કરી રાજ્યને પાયમાલ કરશે, એ માટે શું ધાર્યું ? વળી તમે જશો અને પછવાડેથી તેઓ કદાચ પોતાનું ધાર્યું કરી સગપણ કરશે તો તમે શું કરશો ? માટે જે ધાય છે તે જુઓ !”

“ વિદ્વદાય ! ખોટાં ખોટાં બહાનાં બતાવી મને અવળે માર્ગે ન દોરો ! હુટ કાર્યભારી મંડળ તો મારી ગેરહાજરીમાં પણ તેમજ કરનું અને પછી પણ તેમજ કરશે !”

“ અને તમે અહીં રહેશો તો તો તેમ કરતાં અટકશે ખરાકની ? તો પિતાજીનું બહું કરવાથી દૂર રહેવામાં તમે તમારો ધર્મ સમજો છો ?”

“ તમે તમારી વિદ્વતાથી મને બદ્ધ કરો છો ! શી ખાતરીથી તમે કહો છો કે હું અહીં રહીશ તો તેઓ તેમ કરતાં અટકશે ?”

“ મેં શુભ રીતે ખબર મેળવી છે કે તેઓ સધળા તમારાથી બીદે છે અને તેથી કરીનેજ તમારા સગપણની વાત રાજ્ય પાસે મૂકી તમને પરણાવી તેઓ તમને ચિંતામાં નાંખવા ઇચ્છે છે !”

જયસિંહ આ સાંભળી બે ચાર પળ મુગો રહ્યો. “ બસ, ગમે તેમ થાય પણ અહીં રહેવામાં હવે હું જરા પણ સાંઝે પરિણામ નોતો નથી ! દુષ્ટોથી અપવિત્ર થએલી ભૂમિનો ત્યાગ કર્યા સિવાય આપણને કદિ કંઈ પડવાની નથી. ”

“ તમે જશો અને પાછળ તેઓ સગપણ કરી વાળશે તો ? ”

“ શું મારી સંમતિ સિવાય ? ” જયસિંહે આશ્ચર્યપૂર્વક કહ્યું.

“ અલગત. જો તમારી સંમતિ હો તો તમારા કહેવા પ્રમાણે જ ન કરે ? ”

“ પાછળથી સગપણ કરી વાળશે તે આપણને ખબર પડશે ત્યારે ના કહેવરાવીશું. ”

“ એ તે કાંઈ રીત ? એમ કરવાથી સામા રાજ્યનું અપમાન થયું કહેવાય અને એમાંથી તો જંગ નળે ! હવે જરા ડાહ્યા થવા લાગો ! મૌખ્ય મૂકી દો ! ”

“ જઈશું ત્યારે પિતાજીને પત્રદ્વારા જણાવીશું કે સગપણ ન કરશો અને જો કરશો તો પસ્તાશો. તેમ છતાં જો કરશે તો પછી આપણે શું કરીએ ? અપણે તો આપણી ફરજ બજાવીએ એટલે થયું ! ગમે તેમ થાય પરંતુ હવે મારે અહિં નથી રહેવું. પિતાજીના કટુ શબ્દો હું સહી શકતો નથી અને કારભારીનાં કુત્સિત ક્રોધો જોઈ શકતો નથી. ”

“ માતૃશ્રીની તમારા ગયા પછી શું સ્થિતિ થશે તેનો કાંઈ વિચાર કર્યો ? ”

“ એમને માટે દિલગીર છું ! પુત્ર-વાતસલ્યનો બદલો જે માતૃ-ભક્તિ તે મારાથી ન થાય તો તેનો જવાબદાર હું છું ! માતૃશ્રીને દુઃખાવતાં મને બહુજ દુઃખ થાયછે, પરંતુ લાચાર છું કારણ કે આ વખતે જો હું માંડે ધાર્યું ન કરું તો માંડે ભવિષ્ય બગડેજ બગડે !

એમને માટે આ સમયે લાચારી પ્રદર્શિત કર્યા વિના છૂટકો નથી.
 કશરે કૃપાથી એમને સંતોષવાનો સમય ભવિષ્યમાં મળી રહેશે !”
 જયસિંહની ચમુમાંથી અશ્રુઓ સરી પડ્યાં. વિદ્વાય પણ કાંઈ ન
 બોલી શક્યો.

“પ્રિય મિત્ર વિદ્વાય ! આ સમયે તમારે મને સહાયબૂત થવું
 માગ્યો, મારી માથે તમારે પણ આગ્યા સિવાય નહિ રાહે !”

“તાબેદાર તો આત્માનુસાર વર્તવાને તૈયારજ છે. જો તમારો
 એજ નિશ્ચય હોય તો હવે હું કાંઈ કહી શકતો નથી. સ્વદેશ ભૂમિ
 મૂકતાં વસતું તો લાગે છે ! વળી પાછા પુનઃ આ ભૂમિનાં આરે
 દર્શન થશે તે કહી શકાતું નથી !”

“બસ, હવે હું જાઉં છું. જેમ વધારે વિચાર કરું છું તેમ જાતી
 અસહ્ય જાય છે. અર્થા કસાકસમાં હું ગુરુશ્વર મહાદેવના મંદિર આગળ
 જો આશ્વો સ્થિત તમારી રાહ જોતો રહીશ. તમે પણ જોઈતી વ્ય-
 વસ્થા કરી તુરતજ આવજો. વધારે વાર રોકાવું હવે મને દુઃખદ
 લાગે છે.”

“પત્ર લખીને ચિતાઈને સવારે મળે તેમ કરજો. જો જો ભૂ-
 ક્ષી જતા !”

“એ માટે નિશ્ચિંત રહેવું.”

તુરતજ જયસિંહ ઘેર ગયો અને વિદ્વાય પ્રવાસની તૈયારી
 કરવામાં રોકાયો.

પ્રકરણ ૫ મું.

કલેશાનંદી.

મણુપુરના મંત્રી કૃપણરાયની સ્ત્રીનું નામ કલેશાનંદી હતું. કલેશાનંદીમાં ખરેખર નામ પ્રમાણેજ ગુણ હતો. હમેશાં ઘણી સાથે લઢવાડ થયાં કરતી હતી-કૃપણરાયના સહભાગ્યેજ કોઈક દિવસ આનંદમાં તો ક્યાંથી પણ ક-જીઆ સિવાય ખાલી જતો હશે ! ગામમાં કૃપણરાય કાવતરાંખોર અને પૂરો લોભી ગણાતો હતો; પરંતુ કલેશાનંદી પાસે તો ‘ટકાનો ત્રણ શેર’ જ હતો-એનાં કાવતરાંકે કૃપણતા કાંઈ કલેશાનંદી ચાલવા દેતી નહિ; અને એમ પણ ખરું કે સ્ત્રીનો આવો સ્વાભાવ જોઈ કૃપણરાય તેને ખડુ છેડતો પણ નહિ. એકાદ વર્ષ થયાં કલેશાનંદીને એક પુત્ર થયો હતો તે પણ કલેશાનંદીના કલેશમાંથી કેટલેક અંશે બચી જવાને કૃપણરાયનું સાધનભૂત સહભાગ્ય જ હતું !

“આબ્યા ! રાંડોને ઘેર ભટકી ભટકીને મધરાતે ? શું કામ હતું તમારું અહિં-રહિયે નહિ રાંડોને ત્યાં ? ઘણીએ તમારી સગીઓ તમને રાખત !” એક રાત્રે કલેશાનંદીએ કૃપણરાય ઉપર શબ્દ-પ્રહાર કરવા શરૂ કર્યા.

“અરે, પણ તું એ બોલે છે શું ? રાંડો શી ને વાત શી ? કોઈ વાર કાંઈ કામને લીધે દરબારમાંથી આવતાં મોડું થાય એમાં તો કેવું કેવું ભસી મરે છેની ?” કૃપણરાયે પ્રત્યુત્તર આપ્યો.

“અમે બોલિયે તે તો ભસી જ મરવાનું હોયની ? અને પેલી ગામની કુતરિયો-છિનાજો બોલે એ વચનો તો રૂપાળાં ગ-બ્યાં સાકર જેવાં લાગે ? હોય ! એમાં કાંઈ તમારો વાંક નથી. મારા નશીબનો જ વાં-

કે છે; નહિ તો ગામના દીવાનને ઘેર રોજ બિટીને આવો ભવાડો હોય ? કોઈ દિવસ તબિયત ન પૂછે, ખબર ન પૂછે અને મનમાં તો જાણે ‘ મરે તો જવા જાય ’ ! તે હા ! હું તો હવે થોડા દિવસમાં મરવાની છું તે વાંસે સુખી થજો ! અને રોજ બિટીને નવી ધણીઆણી કરજો ! ” કલેશાનંદી બોલતાં બોલતાં રોધ ગઇ.-

“ અરે પણ શું છે આ ? આટલું જાણું શું ? શું મેં તારી ખરખબર ન પૂછી તે તું એમ બોલે છે ? તું ચાંડી આવ્યા પછી મેં તને શું બોલ્યું પડ્યા દીધું છે તે તો મને તું કહે । હું પણ જાણું તો ખરા । ”

“ બોલું આવવા દેવાની તે વળી તમારા ઘરમાં ક્યાં નવાઈ હતી ? આ હ્યો પંદર દિવસ થયાં માયું દુઃખે છે અને રોજ તમને કહું છું પણ ધ્યાનમાં આવ્યું ? શાનું આવે ? હું તે કાંઈ તમારી ગણતરીમાં છું ? ” કલેશાનંદી હુમકાં ભરી આંસુ દહોવા લાગી.

“ તું મને રોજ કહેતી હઇશ, પણ દિવસે રાજના કામમાં એ મને કાંઈ સાંભરતું નથી । ”

“ શાનું સાંભરે ? સાંભરે તો દવા કરાવવી પડે અને વળી વૈદને પાંચ રૂપિયા પરખાવવા પડે । ક્યાં તમારી છાતીએથી એક પાછ પણ છૂટે તેમ છે ? તમને તો એક ગીધની પેટે ઢોલી ખાતાં આવડે છે અને કાગડાની પેટે કપટ ને લુચ્ચાઈ કરતાં આવડે છે. બોળા બિચારા રાત્રીએ તમારાં કાવત્રાં જાણતા નથી ! મારા પિયર જેવું રાજ હોયતી તો ત્રીજે દિવસે જાંગડીઓ પહેરાવી જેલજાત્રા કરવા મોકલી દે । પણ આંતો રાત્ર બિચારા અશીર્વાદો તે તમને અને પેલા રડયા પિત્રાધ્યોને દાવ્યું છે । ”

“ સુખ મર, લખાડ । તને કાણ જાણું કરે છે ? રાજની વાતમાં ખાંચડિયો તે શું સમજે ? કપાળ । ખબરદાર જો કોઈને મ્હોંએ

ફરીથી આવું જોલી છે તો ! ”

“ શાને ન જોલે ? ધૂતી ધૂતીને ઘર ભર્યું છે અને પાંચ રૂપિયા વૈદ્યામાં ન ખરચાય ત્યારે રોયો જીવ તો બજે ! અને જોડ્યા વિના ન રહેવાય ! મારા કરતાં તમને પાંચ રૂપિયા વધારે થઈ પડ્યા તે હું ક્યાં નથી જાણતી ?

“ તારું માથું દુઃખે છે એમાં દવા કરવાની કશી જરૂર નથી. તારું માથું તો તારા આવા કકળાટિયા સ્વભાવને લઈને જ વધારે દુઃખે છે ! જો પંદર દિવસ કાંઈ કંકાસ ન કરે તો હમણાં માથું ઉતરી જાય ! ”

“ તે ! એ તમારાં બાનાં હું ક્યાં નથી સમજતી ? આતો મને ભોળાંને ફોલ્લાવતા હશે ! આ સઘળું એકઠું કર્યું છે એમાંથી મારી ખાતર તમે પાંચ રૂપિયા ન ખરચો ત્યારે મારે શું સમજવું ? લોભ-નો તે કાંઈ છેડો હોય ? એ-એ નહિ આવે-નહિ આવે, મરશો ત્યારે એક પાછ સરખી પણ સાથે ! ” કલેશાનંદી ક્રોધથી વગર વિચાર્યે જોલી વળી.

“ ચુપ રહે, રંડા ! નથી જોલતા તેમ તેમ ચખાવલી ચૂપ છે ? વળી હદ ઉપરાંત જોલવું શું ? સાધારણ રીતે કહે કે દવા કરવીજ છે, એટલે ખસ. પણ આતે કાંઈ રીત કે પછી ચઉદમું રત્ન આપવું છે ? ”

“ સાધારણ રીતે કહિયે ત્યારે તમે ક્યાં માનો તેવા છો ? તમને તો એજ જોઈએ. દવા કરાવવી હોય તો ભલે પણ અમારે પેલા દાકતરીયાની દવા નથી કરવી. એ તો રડ્યા મફતની દવા આપે એટલે વેઠજ કાઢવાના ! ”

“ એમ તે હોય ? પણ આપણા ગામમાં દેશી વૈદ્ય ક્યાં છે ? ”

“ હતો તો ધણોએ ખિચારો પેલો કહાનજી ! પણ તે ખિચારાને પણ તમારાથી જ ગામ છોડવું પડ્યું ના ? તે દિવસે તેને રા-

જાણ્યો જે હજારનું ધનામ આપ્યું તેમાં તમારું મોટું ન ભરાયું
એટલે બિચારાનાં રાતો રાત ગોઠડાં બારે કરાવ્યાં ! ”

“ હવે એ લપ મૂકી દે ! જોત તારે દવા કોની કરાવવી છે ? ”

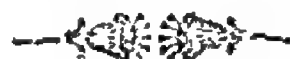
“ હા ! બહું સાંભર્યું ! ગુણેશ્વર મહાદેવના મંદીરમાં એક જો-
ગીરાજ ઉતર્યા છે તે વેદું સરસ જાણેછે. પેલી મુક્તા વાત કરતી
હતી કે એણે તો ગામના કેટલાએ માણસોના જીવ ઉગાર્યા અને વ-
ળી એ જોગીરાજ તો એવા કોક ચમત્કારી છે કે રૂપાનું સોનું બના-
વી દેછે ! રાતનો વખત તો બધો સમાધીમાંજ ગાળે છે ! ”

“ રૂપાનું સોનું બનાવવાની વાત આજ તારી પાસેજ માંભળી !
પણ દીકરે હવે કાંત જરૂરું અને તે જાખવત તપાસ કરશું. ”

“ ના પણ, કાંતે જરૂર કાંઈક દવા લેતા જ આવજો ! ”

“ બહુ સારું, બહુ સારું હવે સધ જા ! મને તો ઉધ આવેછે ! ”

કૃપણરાયે ટુંકમાં પતાવી દીધું, નહિતો કોણ જાણે આ સંવા-
દનો-તકરારનો ક્યારેએ અંત આવત !

પ્રકરણ ૬ ટું.

ઠગાયો !

પ્ર ભાત થયું ! સૂર્ય નારાયણ પૂર્વ તરફનાં વાદળાંઓને
જાસેડીધીમે ધીમે ડોકિયાં કરવા લાગ્યા. પક્ષીઓનો
ફલરવં વધવા લાગ્યો અને એ જોધ માણસો પણ
જાગૃતિમાં આવી ચતા ઘોંઘાટમાં વધારો કરવા લાગ્યા.
આ વખતે કલેશાનંદી પારણામાંના બાળકને રોતું

સાંભળી બહેબાકળી ઉઠી અને જેમ તેમ માથું ઢાંકી-ન ઢાંકી કુવડ-ની પેઠે બાળકને લેઈ ધવરાવવા બેઠી. આ વખતે કૃપણુરાય નહાઈ, પૂજા કરી દરબારમાં જવા માટે કપડાં પહેરતો હતો. કલેશાનંદીએ, બાળકને ધવરાવતાં ધવરાવતાં, તુરતજ કૃપણુરાયને સંભારી દીધું કે “ દવા લાવવા ન ચૂકશો ! ”

કૃપણુરાયે જવાબ વાલ્યો; “ બહુ સારું; ” અને ફરીને કલેશાનંદી સામું જોયું. તેનાં હાલ-હવાજા જોઈ કૃપણુરાયને પણ જરા હસવું તો આવ્યું, પણ તે તેણે ખાળી રાખ્યું.

દરબારમાં જેમ તેમ ખબર કાઢી તરતજ કૃપણુરાય ગાડી જોડાવી ગુણેશ્વર ગયો. ગુણેશ્વર મહાદેવનું મંદીર ગામથી એક કોસ દૂર હતું અને તેથી કરી લોકો ત્યાં ભાગ્યેજ દર્શન કરવા આવતા; પણ એ દિવસ થયાં તો લોકોની ત્યાં ઠકુંજ રહેતી; આનું કારણ કલેશાનંદીએ જણાવેલા જોગીરાજનું આગમનજ હતું. લોકોની ઠકું જોઈને કૃપણુરાયને લાગ્યું કે “ રાંડ ઘેર કહેતી હતી તે વાત તો ખરી ! ”

ગાડી થોભી. કૃપણુરાય નીચે ઉતર્યો. મહાદેવનાં દર્શન કર્યાં પણ જોગીરાજનાં દર્શન કરવા માટે પૂછાવ્યું. એક ખારોટ પાસે ઉભો હતો તેણે કહ્યું કે “ સાહેબ ! મહારાજ હમણાં સમાધિસ્થ છે એટલે હજી દર્શન થવાને થોડી વાર છે, એમ હમણાં એમને એક શિષ્ય કહી ગયો. ”

“ એમકે ? તાલો કવિરાજ, ત્યારે આપણે અંદર જરા બેસીએ ! ” કૃપણુરાય અને ખારોટ બન્ને અંદર ગયા; અને વાતોએ વળગ્યા.

ખારોટ એ અમલાસિંહના અશીર્વાચા સોખતી માંહેનો એક હતો અને અવાર નવાર રાજા પાસે કવિતા કરી ગાતો જેથી ગામના ઘણાખરા લોકો એને કવિરાજ કહી બોલાવતા હતા. કવિરાજનું નામ હરિરામ

હતું. ખોટાં ખોટાં વખાણુ ગદ્યમાં કે પદ્યમાં કરી રાજ્યને ખુશી કરવાની શક્તિ તેનામાં સારી હતી તેથી આ રાજ્યમાં તે પોતાના કુટુંબને નિભાવી શકતો હતો.

મદારાજ સમાધિમાંથી જાગ્યા એટલે દર્શન થયાં. લોકોનાં રોજે રોજાં એમના પગને મસ્તિક અટકાડી વંદન સૂચવી વિદાય થવા લાગ્યા. કેટલાએક દવા માટે આજીજી કરવા લાગ્યા તેમાંના કેટલાકને જોગીરાજ દાણા પાણી કે દોરા મંત્રી દેવા લાગ્યા અને કેટલાકને દવાની ભૂટીઓ અને ગોળીઓ પણ આપવા લાગ્યા. કેટલીક વારે દર્શન કરવા આવનારની ઠઠ્ઠુ કાંધક નરમ પડી એટલે કૃપણરાય અને કવિરાજ જોગીરાજ પાસે ગયા અને દંડવત્ નમન કરી બેઠા.

બે ત્રણ પળ સુધી તેા જોગીરાજ કૃપણરાય સામું જોઇ રહ્યા અને બ્રહ્મી ચક્રાવતા ગયા; અને તરતજ ક્રોધાક્ષાન્ત રક્તવર્ણ ચહેરો કરી કૃપણરાય સામે હસ્ત પ્રસારી બોલ્યા, “ઓ કોન હે ? તું મધ્યર કાયકું આયા ? તું મ અમલદાર સખી ખટપટી હો ! તુમારા વામાંગ બી બોલત અચુદ્ધ માલૂમ હોતા હય !”

“ અચ્છા ! તુમ ઠેરો. મેં તુમારો દર્શનસેં અશુદ્ધ હુવા હું, ઉસલિયે સ્નાન કરકે અખી આતાહું. ” જોગીરાજ સ્નાન કરવા અંદર ચાલ્યા ગયા અને કૃપણુરાય તથા કવિરાજ એકલા પડ્યા.

“ કવિરાજ ! આતો પૂરી તાળુખીની વાત હો ? હૃદયની વાત કળી જનાર તો હજુ કોઈ જોયો નથી, મેં તો આ જોગીરાજને પ હેલ વહેલાજ જોયા ! ”

“ પણ જુઓ તો ખરા એમની પ્રકૃતિ ! શરૂઆતમાં તો કોધ કર્યો પણ પાછળથી કેવી માયા બતાવી ? હવે જો આવીને આવી માયા રાખી થોડી લક્ષ્મી સંપાદાવે ના ! તો મારાં તો દ્રાણિદર જાય ! ”

“ હજી તમે જુઓ તો ખરા ! બધું એ થશે ! ત્રિકાળજ્ઞાનીને શું ? એતો ધારે તો ન્યાય કરી નાંખે અને ધારેતો હોય તે પણ લૂંટી લે ! ”

“ હા, ખરી વાત છે; અને તમને પણ કહું છું કે તમારે પણ જે કોઈ ચિન્તા હોય તેનું નિવારણ કરાવજો ! આવા જોગીરાજ ફરીથી મળવા મુશ્કેલ છે ! ”

“ મારેતો એના સાર માથું દુઃખવાની દવા લેવી છે ! ”

“ હા, એતો જે હોય તે ! પણ આ સમયે ન ચૂકવું. ”

એટલામાંતો જોગીરાજ સ્નાન કરી પુનઃ ભસ્મ ચોળી પધાર્યો. બન્ને જણાએ નમન કરી માન આપ્યું અને બેઠા.

“ દેખ બચ્ચા ! જે અમલદાર લોગ હૈ, વો બહોત ખટપટી હૈ રાજકા મામલો વેસાજ ચલતા હૈ, મગર હમારે લોગકું એસા લોગ-કા દર્શન કરેનેસેં વૃત્ત-ભંગ હોતાહે. ”

“ ખરું કહોછો બાપજી. ” કવિરાજે ડોકું ધુણાવી કહ્યું.

“ ચૌર દિખો મંત્રીધર ! ”

“ હ મધ્યરાજ ! ”

“તુમારી પત્ની બહોત કંપેશ કરતી હૈય ઉસલિયે તુમારા ને વામ અંગ હે વો અશુદ્ધ હે.”

“સાચું કહોછો મહારાજ ! પણ હવે મારે તેનો એવો સ્વભાવ કેવી રીતે સુધારવો ? એના એવા સ્વભાવને કીધે એનું માથું પણ હમેશાં દુઃખ્યાં કરે છે.”

“સચ બાત હે. મસ્તિષ્કકા રોગ એસી પ્રકૃતિસે લાગુ હોતાહે. તુમ કેરો, મેં ઉસબારોતે થોરીરી ઔપાધ લાતા હું.”

એમ કહી જોગીરાજ અંદર ગયા અને થોડી વારમાં તો એક હીરનો દોરો અને કોઇકે આડનું એક મૂળ લેઈ આવ્યા.

“લે બચ્ચા ! જો વહ મૂલ હે ઉનકો એક શિલાકી સાથ નિધર્પન કરકે ઉનકા પાની તેરી ઓરતકું પિલાદે, ઓર જો વહ મંત્રેલા દોરા હે વહ ઉનકા હસ્ત પર બાંધ દે. જિસ કિયે ઉનકી એસી પ્રકૃતિકા ગુરૂ કૃપાસે નાશ હો જાયગા!” એમ કહી જોગીરાજે પેલો દોરો અને મૂળ કૃપણરાયના હાથમાં આપ્યાં; કૃપણરાયે તેસકાર પૂર્વક લીધાં.

“લ્યો સાહેબ ! તમારો તો આખો ભવ સુધરી ગયો. જોગીરાજે બહુ કૃપા કરી.” કવિરાજે ટાપશી પૂરી.

“ઓર તેં ક્યા લક્ષ્મી મંગતા હે ? વહ બાત મેં સમજ ગયા!”

કૃપણરાય આ સાંભળી ચકિત થઈ ગયો.

“અચ્છા. હા, તેરી મુદ્રિકા.” એમ કહી જોગીરાજે કવિરાજની રૂપાની મુદ્રિકા તેની આંગળીમાંથી કાઢી અને જૂમ પાડી—
“આપિ ગોરખપુરી ! હું જ લલાછ હે કે નાંહી ? જલ્દી ઇશર લા.”

“આતા હું ગુરૂ મહારાજ.” અંદરથી પડધા સાથે અવાજ બહાર આવ્યો; અને થોડીવારમાં ધગધગતી ધુણી જોગીરાજ પાસે હાજર થઈ. જોગીરાજે રૂપ્ય-મુદ્રિકા ધુણીમાં નાંખી અને માત્ર બે ચાર પળમાં જ સોનાની કરી કવિરાજને પાછી આપી.

કૃપણરાય અને કવિરાજ તો આ સધળું જોઈ ચકિત જ થઈ ગયા. કવિરાજબોલ્યા—“અહા ! શું અદ્ભૂત માયા છેના, ગુરુરાજની ! રૂપાનું સોનું માત્ર જેમણે એકજ પળમાં કરી દીધું તેમની અદ્વૈતિક શક્તિની તે શું વાત ? સાક્ષાત્ ભગવાન અવતાર જ છે હો ! દિવાનજી સાહેબ ! ”

“ સત્ય કહોછો ! શું લીલા છે ! હું તો જોઈ ચકિતજ થઈ ગયો છું. આપણા ઉપર તો ગુરુ મહારાજની ભારે કૃપા થઈ ગઈ છે તો જરૂર ન્યાય કરશે.” કૃપણરાયને લાલચુ ખુદ્દિ સૂજી.

“ ક્યા કહેતે હે અચ્ચા તેં ? તેં ખી લક્ષ્મી મગતા હે ક્યું ? ”

“ ગુરુ મહારાજ ! સંસારી છિયે તે લક્ષ્મીની ઇચ્છા-તૃષ્ણા તો હોય જની ? ભલા આપ જેવા કૃપાળુ પધાર્યા છે તેથી ઇચ્છા થાય નહિ તો ઇશ્વર પેટ તો ક્યાં નથી ભરતો ? ” કવિરાજે પરભાર્યો ઉત્તર વાળ્યો.

“ અચ્છા ! અખી તુમારા સખી રૂપિયા ઇધર લાઓ તખ મેં ઉનકા એક પલકમેં કંચન બના દઉંગા ! મગર યાદ રખો વહ બાત દુસરા કોઉકું ભી મત બોલના ! ”

કૃપણરાયનાં ચક્ષુ આનંદથી વિકાસવા લાગ્યાં. મુખપર આનંદની ઊર્મિયો ચળકવા લાગી.

“ પણ ગુરુ મહારાજ ! અત્યાર કરતાં તો રાત્રે ઠીક, કેમજો દિવસે બધી વાતની ‘હો હો’ થાય ! ” કવિરાજે થોડીવાર વિચાર કરી કહ્યું.

“ અચ્છા તખ રાતકું લાના. મગર આજ જ ! ક્યું કે પરસુકે દિન હમારે કાશીમેં પહુંચના હે ! ”

“ મહારાજ ! એક દિવસમાં કાશી પહોંચી જશો ? ”

“ હાં, ગુર કૃપાસે હમારે કુછ બાબતકી શિકર નહિ હે ? ”
કૃપણરાયે કહ્યું, “ ગુર મહારાજ ખરું કહે છે કવિરાજ ! મહા-
ત્મા તો ધારે ત્યાં પળમાં પહોંચે ! ”

ચોડીવાર બન્ને જણા મૂંગા બેસી રહ્યા. કૃપણરાયનું અને ક-
વિરાજનું મન તો ક્યારનું તલ પાપડ થઇ રહ્યું હતું કે ક્યારે રાત પડે
અને રૂપાનું સેતું થાય ! “ હ્યો, મહારાજ, હવે રમ માગિયે છિયે ”
એવડે કૃપણરાયે કહ્યું.

“ કલ્યાણ બચ્ચા ! ”

“ રાત્રે આવિયેના મહારાજ ! ” કવિરાજે ફરીથી પૂછી નખી કહ્યું.

“ હાં, રાતકું આના ! ”

કૃપણરાય અને કવિરાજ બન્ને ગાડીમાં બેસી વિદાય થયા અને
જોગીરાજ ઉડી દહેરામાં જઈ નિલ-કર્મમાં પ્રવર્ત્યા.

“ દિવાન સાહેબ ! એવો સરમ લાગ આવ્યો છે ના કે જન્મા-
રાના દાળિદર ફીટી જાય હો ! મારી પાસેતો એટલા બધા રૂપિયા
નહિ, નહિતર હું તો આવો લાગ કદિ ન જૂઠું. ”

“ તમારી પાસે જેટલા હોય તેટલા બાકી મારી પાસેથી આ-
ખીશ રૂપિયા બાબત તમારે ચિન્તા ન રાખવી. ”

“ તો તો ચાર, દામ થઇ ગયું જણો. જરૂર આજે આપણું
બાગ્ય ઉઘડી ગયું. મારી પાસે તો પાંચ હજાર રૂપિયા છે તે હું લેતો
આવીશ. કહેા ક્યારે આવું ? ”

“ રાત્રે આઠ વાગતાં આવજો. હું ગાડી તૈયાર રખાવીશ અને
મારી ઘેલીઓ પણ તૈયાર કરી રાખીશ એટલે પછી વાર ન લાગે.
ખરોડિયે દરવાજા ઉઘડતાં પાછા ગામમાં પેસી જવ. ”

“ હો ને ! એમાં શું ? ”

“ જાબદો બરાબર રાખજો હો! એકાદ કોસની મજલ કાપવી છે માટે જરા સાવચેત રહેવું. હું સાથે પાંચેક સિપાઈઓને તો જરૂર મોકલીશ પરંતુ આતો તમને એક સૂચના છે. ”

“ હરકત નહીં. હ્યો ત્યારે રાત્રે જરૂર આવીશ. ” કવિરાજનું ઘર નજીક આવ્યું એટલે સલામ કરી છૂટા પડ્યા.

કૃપણરાયનું દિલ અત્યારે પૂરેપૂરા હર્ષના ઉમળકામાં ડોલતું હતું. ‘ રૂપાનું સોનું થઈ જશે ’ એ વાત વિષે વિચાર કરવાને બ્યારે એને એની કૃપણતા પ્રેરતી ત્યારે તો તે આનંદ-સાગરમાં તણાઈ જ જતો હતો. કૃપણતાને અંગે હજારો તરેહના તર્ક-વિતર્ક, સંકલ્પ-વિકલ્પ કરતો કૃપણરાય ઘેર પહોંચ્યો અને કલ્પેશાનંદીને સઘળી વાત કહી આનંદ પામ્યો.

રાત્રિ પડી. કવિરાજ પોતાના પાંચ હજાર રૂપિયાની પાંચ થેલીઓ લેઈ દીવાનને લ્યાં આવ્યા. દીવાને પણ પચાસ હજારની પચાસ થેલીઓ એક ગાડીમાં મૂકી તૈયાર કરી રાખી જ હતી, અને બંદોબસ્ત માટે પાંચ લઠ્ઠ-પઠ્ઠ સિપાઈઓને પણ કામ ઉપર યોગ્ય રાખ્યા હતા.

કવિરાજ તો સિપાઈઓની સાથે ગાડી લેઈ ચાલ્યા અને થોડી વારમાં તો ગુણેશ્વર પહોંચ્યા. થેલીઓ ઉતારી અને બારી પાસે જઈ હળવે રહી કવિરાજ બોલ્યા-“ મહારાજ, હવે વાર ન લગાડો. ”

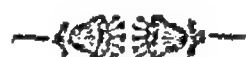
“ એ વાર નથી. તમે તમારે બહાર બેસો. હું હમણાં આવું છું. ” અંદરથી જવાબ મળ્યો અને થોડી વારમાં જોગીરાજ હાથમાં એક જખરી ચલમ લેઈ પુકંટા પુકંટા આવ્યા.

“ લીજ્યું કવિરાજ ! ” કવિરાજે ચલમ હાથમાં લીધી અને સાથે આવેલા સિપાઈઓ માંહેથી એકને આપી. સઘળા સિપાઈઓ-

એ વારા ફરતી પીધી અને છેવટે કવિરાજના હાથમાં આવી.

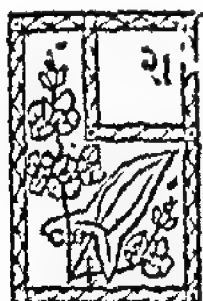
“ આતો સઘળા બળા ગઇ છે, હ્યો હું ફરીથી ભરું. ” એમ કહી કવિરાજ પોતાની પાસેથી તંબાકુ કાઢી ચલમ ફરીથી ભરી, અને પીધી.

જોગીરાજ તો કવિરાજ સાથે વાતોએ વળગ્યા અને સિપા-ધઓ ડાહ્યાં ખાયા લાગ્યા. કવિરાજ વારે વારે સિપાધઓ સામું જોયા કરતા હતા. એવામાં “ શેરખાન ! તુમ સુરત રખિયો મેં નરા લોટતાહું ” એમ વારા ફરતી કહી સઘળા મૃત્યુ-પ્રાય નિદ્રામાં પડ્યા. કવિરાજ અને જોગીરાજ આગળથી તૈયાર કરી રાખેલાં બેડા પર રૂપિયાની થેલીઓ લાદી—કૃપણરાયની ધૂર્તતાનું દ્રવ્ય હરી—તેને ફગી-પલાયન કરી ગયા !

પ્રકરણ ૭ મું.

જયસિંહનો પત્ર,

જે જયસિંહ અને વિદ્યાય મળીને છૂટા પડ્યા. જયસિંહ તુરતજ મહેલમાં ગયો અને એક પત્ર પિતા જી ઉપર લખી કાઢી તેની વ્યવસ્થા કરી. જે અથોતે તૈયાર કરાવી ગુણેશ્વર આગળ વિદ્યાયની રાહ જો-તો ઉભો.

રાત્રિ અંધારી હતી. સૂર્યાસ્ત પછી એકાદ પ્રહર વીત્યો હતો તેથી હજી કાંઈપણ બપોર દેખાવ તો માલુમ પડતો ન હતો, પણ મહાદેવનું મંદીર માત્ર એક ખંડેર સ્થિતિમાં એકલું ઉભેલું હોવાથી

અને આસપાસના વિભાગમાં ધટ્ટ ઝાડી હોવાથી એક ઘણો હૃદય
ભેદક દેખાવ નજરે પડતો હતો. ઝાડ માંહેનાં સૂકાં તેમજ લીલાં વૃ-
ક્ષોનાં શાખા-પત્રોનો ખખડાટ એવો તો કઠોર લાગતો હતો
કે કોઇ કાચી છાતીનો પુરુષ આ સમયે ત્યાં ઉભો પણ રહી શકે
નહિ, પરંતુ જ્યસિંહ, જેના હૃદયમાં કાર્યભારી મંડળની દુષ્ટ બુદ્ધિ
ફી સદ્યનો વજ્રોપ થયો હતો અને જે રમકડા સરખા પિતાજીની
વિચિત્ર-અવિચારી પ્રકૃતિને તાણે થઇ પોતાનું ભવિષ્ય બગડેલું જેવા
ઇચ્છતો ન હતો, તે અત્યારે બન્ને અશ્વોની લગામ પકડી વિદ્રાવ્યની
રાહ જેતો એકલો ઉભો હતો !

થોડી વારે વિદ્રાવ્ય આવ્યો, અને બન્ને મિત્રો અશ્વારૂઢ થઇ
જગદીશ્વરનું સ્મરણ કરી પંથે પડ્યા; ફૂર જતોથી અપવિત્ર થએલી
ભૂમિને ત્યજીને થોડીવારમાં તેઓ બન્ને બાજુએ નમી રહેલી વૃક્ષ
અંકિતવાળા માર્ગમાંથી અદૃશ્ય થયા અને રાત્રિના તિમિરમાં મળી ગયા.

રમણપુરમાં પ્રભાત થયું. રાજ્ય મંદીર પાસેના એક દેહેરામાં
પ્રભાતની પૂજા-આરતી થઇ ત્યારે અમલસિંહ વ્યસનના જોરને લીધે
આંખો ચોળતો બિઝનામાંથી બેઠો થયો અને દંત-ધાવન સાહિત્યો
માટે ચાકરને બોલાવવા લાગ્યો. માત્ર બે ચાર પળમાંજ સાહિત્યો
લાગર થયાં.

“ જરા આ બાજુ પધારશો અન્નદાતા ! આપને કાંઇક નવું બ-
તાવું ! ” આમ કહી એક ચાકર અમલસિંહને જ્યસિંહના દીવાન-
ખાના આગળ લેઇ ગયો. બારણામાં પેસતાંજ વચ્ચોવચ્ચ એક ખુલ્લી
તરવાર ટાંગેલી જોઈ અમલસિંહ તો આશ્ચર્ય બની ગયો અને હો-
દપર આંગળી રાખી વિચારમાં પડ્યો.

ટાંગેલી તરવારની અણીએ એક કાગળ ખોલેલો હતો. અમ-

લસિંહે તે ખેંચી લીધો, અને પહેલેથી છેલ્લે સુધી ઉખાળ્યો, પણ એની આંખે તો સવળું “કાળા કાળા મંદાડા” જેવું જ હતું.

થોડીવારમાં તો તરવાર અને કાગળની વાત આખા દરબારમાં પ્રસરી ગઈ, રાણી પણ આવી પહોંચી. કૃષ્ણરાય પણ “શું છે ? શું છે ?” કહેતો પહોંચ્યો. અમલસિંહે તેના હાથમાં પેલો કાગળ આપ્યો અને કહ્યું— “આમાં શું લખ્યું છે ? જરા વાંચી સંભળાવોની ?”

દીવાને કાગળ જોતાંજ અક્ષરો ઓળખ્યા અને મનમાં આખો કાગળ વાંચી કાઢ્યો. રાણીએ અધીરાઈથી પૂછ્યું— “જે લખ્યું હોય તે જરા ઉતાવળે વાંચોની ?”

દીવાન—“સાહેબ ! એતો કુમાર સાહેબનો લખેલો કાગળ છે. પોતે લખે છે કે ‘હું વિદ્વાનની સાથે દેશાટને નીકળેલો છું.’”

રાણી—“હે ? શું તે નીકળી પડ્યો ? અક્ષરે અક્ષર વાંચી સંભળાવો તો ખરા !” રાણીના મુખ ઉપર શોકનો પડદો છવાઈ રહ્યો અને મ્હોં વીહું પડી ગયું. દીવાને કાગળ વાંચવા માંડ્યો.

“તિર્યક પિતાશ્ચ તથા પુત્ર-વત્સલ માતૃશ્રી !

“આજે આ દીન બાળક આપની રમ્મ સિવાય મુસાફરીએ નીકળી પડે છે તે બહુ ખોટું દરે છે, પરંતુ જો આપની પાસે જે ‘રમ્મ’ માગી હોત તો તે નિશ્ચય જાત એમ ધારી હું અત્યારે વિદ્વાન ‘સહિત’ જઈશું, મારા ગવા પાછળ આપ બિલકુલ શોક ન કરશો. ‘સગપણ’ કરવાનો વિચાર હાલ મુલતવી રાખશો.

“લી. જયસિંહ”

“હાય ! હાય ! ! ખરેખર આતો ગયો ! એના કહેવા પ્રમાણે આપણે ન કંઈ તેવું આ પરિણામ આવ્યું ! અરે રે ! તમને

પણ કંઈ વિચાર છે ? મોટાં છોકરાંને તરછોડતાં પણ જરા વિચાર કરતા નથી ? ” રાણીની આંખમાંથી અશ્રુ ટપકવા લાગ્યાં અને ઝોશિયાને ચહેરે તે અમલસિંહને ઠપકો દેવા લાગી.

“ તું તે કાંઈ ઘેલી થઈ છે ? એ આજ કાલના છોકરાના કલ્પા પ્રમાણે કરિયે તો તો વહેલીજ લીખ માગિયેના ? નીચ ફૂળમાં સગપણ કરવું, એ તે કાંઈ રીત છે ? ઉદ્ધત છોકરો ઠોકર ખાશે એટલે એની મેળે ઠોકાણે આવશે ! ”

“ પણ દીવાનજી ! પાછળ સવારને તો દોડવો આપણે કહેવરાવીએ કે ત્યાં સગપણ કરવાનું નથી, ક્રોધ રીતે જનમ પાછો વળે છે ! ”

“ રાણી સાહેબ ! આપ તો ભોળાં છો ! એ તે વળી પાછા વળે કે ? ત્યારે જનમ શું કરવા ? અને વળી ગઈ રાતના ગયા છે તે આત્યારે તો પચાસ કાસ નીકળી ગયા હોય ! મગદુર છે આપણા મોટાઓનો કે હવે એમની સાથે પણ થઈ શકે ? ” દીવાને પ્રત્યુત્તર આપ્યો.

સુધરેલા કહેવાતા તો ખરેખર ઉધળીજ નામ છે । નહિ તો આમ હોય ? આમ મા-બાપથી આડા ચાલીને નહિ તો જવાય પણ ખરું ?”

“ ખરું કહેછો સાહેબ । આપણાં છોકરાં અંગ્રેજી ભણી જાણે, અંગ્રેજો જેવાં કપડાં પણ પહેરી જાણે પણ અંગ્રેજોની શક્તિમાંની એક પાઘભાર પણ શું શક્તિ કાંઈ હોય છે ? આ તો સઘળી બાબતોમાં—મુસાફરીએ નીકળવામાં કે ખીજી બાબતોમાં—અંગ્રેજોનું અનુકરણ કરે પણ વિચાર ન કરે કે ક્યાં એમની શક્તિ ને ક્યાં આપણી શક્તિ ।”

અમલસિંહ અને દીવાન વાતો કરતા કોરાને અઢલીને ઉભા રહ્યા. રાણી અંદર ચાલી ગઈ અને નિરાંતે રોષ હૃદય-માર ખાલી કરવા લાગી.

અમલસિંહ ખુરશી મંગાવીને બેઠો અને દીવાન રજા માગી આશ્વો ગયો અને કોર્ટના કામમાં વળગ્યો.

ત્યાર પછી એકાદ કલાક થયો હશે એટલામાં તો દીવાનને તેડવા માટે ઘેરથી માણસ આવ્યું અને જોગીરાજની વાતનું સ્નાન કરાવી વાળ્યું । કૃપણરાય તો એ સાંભળી સ્તબ્ધ થઈ ગયો અને તુરતજ ઘેર જવા માટે ગાડી મંગાવી. ગાડી તો તરતને માટે તૈયાર નહતી અને મન ઘેર જવા માટે તકપાપડ થઈ રહ્યું હતું માટે પગે ચાલીને પણ સત્વર જવાનું તેણે ઉચિત માન્યું—ગયો ।

પ્રકરણ ૮ મું.

પકડાયા !

પણે જણાવી ગયા છીએ કે બે બે ઉંટ સ્વારો ને અકસ્માત બે કાળી આકૃતિઓએ આવીને રોક્યા, તે બે ઉંટ સ્વારો પેલા જોગીરાજ અને કવિરાજ કે જેઓ કૃપણરાયના પત્યાસ હનરની થેલીઓ લેધને પલાયન કરી ગયા હતા તે જ હતા; અને બે કાળી આકૃતિઓએ જ્યસિંહ અને વિદ્વદ્રાય હતા. જે રાત્રે જોગીરાજ અને કવિરાજ નીકળ્યા તેજ રાત્રિયે થોડા વખત પછી જ્યસિંહ અને વિદ્વદ્રાય નીકળ્યા હતા જેથી હજીતો રમણ પૂરથી દસેક ડોસ નહીં પૂરી પડી. એટલામાં તેઓ જોગીરાજ અને કવિરાજને જોઈને કહી બ. "માન મિત્રો હસવા લાગ્યા. કવિરાજે કહ્યું, 'મા-આપ ! હવે અમે તમારે ખોળે છીએ ! ચાહો તો મારા અને ચાહો તો ઉગારો !' "

વિદ્વદ્રાયે કહ્યું—“ જોયું સાહેબ ! આપનું ધૂતીને દોવાને જે એકું કર્યું હતું તે છેવટ આપનું જ થયું ! સત્યમેવ જયતે ! નાનૃતમ્ ! ”

લક્ષ્મીશંકરને અને કવિરાજને, દયા લાવી, આ જિજ્ઞાસુ જ્યસિંહ અને વિદ્વદ્રાય પ્રમોદપુરને માર્ગે પડ્યા; અને સવાર પડતાં એક ગામમાં ઉતારી કરી રહ્યા.

વિદ્યાયે જણ્યું કે આ કોઈ સાધસ માણસ લાગતા નથી
કારણકે તેમનો જવાબ ઉદ્ધર્માઈ ભરેલો છે. તેથી તેણે આટલેથી
અટક્યા સિવાય કશો દેખાડના માંડ્યો. “ જ્યું કુછ મિલ્લ જરૂરે
હો ? સીધા જવાબ દેતે હો કે બંદૂક લગા દઉં ? સાચે મુઅર ? સિ-
રકારી આદમીકું જુવાન નહિ દેતે હો ? ”

ફરિરાજ તો ખૂબ ખ્દીના અને વિચાર્યું કે—“હવે તો ભોગ મળ્યા ?
જો આ સીધું નહિ બોલે તો જરૂર ખન્ને ને ઉગાડી મૂ-શે અને ન-
કામા માર્યા જઈશું ! ” તેથી તેણે ઉટ પર બેઠાં બેઠાં જોગીનજને
ગોઠાવવા માંડ્યો, “ બાઈ દેને સીધો જવાબ ! નહિતો માર્યા જાણજો ! ”

જોગીનજ પણ કાંઈ ખીન્યા તો ખરા અને કાંઈક નરમાશથી
જવાબ—“ જુઓ, ભાઈ સાહેબ ! આ સઘળી અમારા રોડની રોકડ છે
હતી, પત્ની રાત જતું છે ! ફરો બાઈ સાહેબ, સાચે સાચું એકદમ
ધ્યની હોય—જોગીનજ જોગીનજ તો માર્યા જઈએ ના ? ”
જુલાબી ચહેરો સર્વ કાંઈને આનંદદાયક લાગતા અને ખાંચકાસ્થા-
માં વિદ્યામ્યાસના પરિચયને લીધે તેની દૃષ્ટિએમાં અચગતાની પ્રેરણા
થયેથી જણાતી હતી. આથી કરીને અંતરસિંદને તે ખડુ પ્રિય લાગતી
હતી અને વિચાર્યું માટે કોઈ હુશિયાર વર બોળી કાઢવાની તે કો-
શિય કરતો હતો, પરંતુ તેવો હજી કુધી કોઈ પણ મળી આવેલો ન
હોવાથી તે હમણાં થોડા દિવસ થયા ચિંતાતુર રહેતો હતો અને બા-
સિદ્ધાની વિદ્યાસ પામતી યોવનાવસ્થા ઉપર નજર કરતાં તેને ચીમજાઈ
જતી જોઈ અંતરમાં દુઃખ થતો હતો.

અજ્ઞાતયોવનામુગ્ધા-સ્વભાવમાંથી જ્ઞાતયોવનામુગ્ધા-સ્વભાવમાં
પ્રવેશ કરતી વિમળા પણ—“ મને કેવો પતિ મળશે ? ” “ લ-
સિતાના પતિ જેવો કોઈ સદ્ગુણી અને વિદ્વાન મળે તો સાહે. ”
“ અહા ! દંપતી મુખ કેવું અશોકિ અને અદ્ભૂત દશે ? ” એવા એવા

તર્ક-વિતર્ક કરતી ત્યારે તે પતિ-સુખને માટે આતુર મુગ્ધા આનંદિત થતી; પરન્તુ લલિતાનું સુખ જોઇ-પોતાને હજી એવું સુખ ન મળ્યું તેને માટે શોચ કરતી. લલિતા અને વિમળા વચ્ચે આલ્યાવસ્થાથીજ ઘણી ગાઢ મૈત્રી હતી અને તેથી કરીને આ વિચિત્ર હૃદયના ઉમળકાને કેટલીકએક વાર તે પત્ર ઉપર-કાંધ પણ લજ્જન-વિચાર ન લાવત-ચીતરી કાઢતી હતી; અને ત્યારે લલિતાના હાંસિકારક પત્રોથી વિમળાને લજ્જનને લીધે નીચું ધાલવું પડતું હતું.

વિમળા નિત્ય સન્ધ્યાને સમયે શહેરની નજીક આવેલા અંખિકાના મંદીરે દર્શન કરવા જતી હતી અને દર્શન કરી આસપાસની વાટિકામાં પરિક્રમણ કરી સુગન્ધી સમીરણને અનુભવતી. આથી કરીને હમેશાં ફરવા જવાની તરખડ એને પડતી નહતી. લલિતા પ્રમોદપુર હતી ત્યારે તો અંખિકાની વાટિકામાં વિમળાને બહુ આનંદ પડતો હતો, પરન્તુ લલિતાના લગ્ન પછી તેને શ્વસુર-ગૃહે નિવાસ કરવો પડ્યો, તેથી તેને જોઈતું નહીં અને વાટિકામાં આવતાંજ લલિતાનું સ્મરણ થતું જેથી પોતાની સ્વાર્થી સખી પોતાને મૂકી નાસી ગઇ એ જોઈ એને ઈર્ષ્યા થતી હતી; પરન્તુ પોતાના નિર્મળ અંતઃકરણથી તે લલિતાને કદિ વિસારતી ન હતી. લલિતા પોતાને સોસરે ગયા પછી, જ્યારે જ્યારે વિમળા એકલી પડતી ત્યારે ત્યારે પોતાને કોઇ આનંદ કરાવનાર યાસે નહિ હોવાથી તુરતજ તે તેને સાંભરતી હતી અને તેવારે સખી-વિરહ-દુઃખનો તેને અનુભવ થતો હતો. મિત્ર-વિરહનું દુઃખ કાંઇ એટલું ગણી શકાય નહિ. પોતાના હૃદયની ઊર્મિએ ખાલી કરવાનું એક પાત્ર સન્મિત્ર પણ છે અને જ્યારે એવા સન્મિત્રથી છૂટા પડવું પડે છે ત્યારે ખરેખરા પ્રેમા મિત્રોને કાંઇ અલ્પ અનુભવ થતો નથી. એ દુઃખાનુભવ જેને થયો હશે તેને મન તો

મિત્ર-સમાગમની પૂરેપૂરી કિંમત ઠસી ગઈ હશે. વિમળાને પણ તે-મજ હતું. સખી-સમાગમના મુખની કિંમત આ સમયે-સખીના વિ-રહ-સમયે-તેને સ્પષ્ટ હતી; અને તેથી કરીને જે દિવસે લલિતાનો પત્ર આવે તે દિવસે તે પોતાને ભાગ્યશાળી માનતી ! ખરેખર સ-ત્પ્રેમ એ એક અદ્વૈતિક, અવર્ણનીય અને અકથ્ય વસ્તુ છે !

વિમળાના છેલ્લા પત્રનો પત્યુત્તર લલિતાએ નીચે પ્રમાણે લખ્યો હતો, જે વિમળાને પીજે દિવસે માંજે અંબિકાની વાટિકામાં, લલિતા વિષેજ વિચાર કરતાં, મળ્યો.

“ મારી વહાલી સખી !

“ પત્ર નથી લખાયો તે માટે ક્ષમા-ચાચના કરૂં છું અને આ-પે પત્રમાં આપેલા ધિક્કાર સહન કરવાને હું પાત્ર હોઈ સહન કરૂં છું. પરન્તુ પતિ-મુખ-પ્રદાશમાં લીન થવાનું જે મારે માથે આજ ચઢવો છો તે હું માન્ય રાખી શકતી નથી. કદાચ આપના માનની ખાતર હું તે માન્ય રાખીશ, તો એક સમય એવો પણ આવશે કે આપ પણ તેવાજ પ્રદાશમાં લીન થશો અને આ ગરીબ સખીને સંભારશો પણ નહીં ! ”

પત્ર વાંચતાં વિમળાએ એકદમ રોમાંચ અનુભવ્યો અને મઃ-ચિંતની પેઠે એક પણ આંખો મિંસાઈ જતાં શરીર શિથિલ થઈ ગયું. મ્હોંએથી અચાનક બોલાઈ ગયું : “ પણ અલી ખડેન ! આટ-લો બધો કોપ ? અને આટલી બધી મસ્કરી ? ” વળી એક પણ વિરામ ખાઈ ઉદ્ગારો નીકળ્યા, “ તારી મસ્કરી સિદ્ધ થાય એજ હું ઇચ્છું છું. ” વાંચેલા શબ્દો પુનઃ વાંચીને વિમળાએ મન્દ સ્મિત કર્યું. પત્ર આગળ વાંચના માંડ્યો.

“બહાલી બહેન ! આપ જેને માટે લખો છો તે કુમાર આપના લખેલા પત્રો મારા પતિ પાસેથી વાંચી ચક્રિત થએલ છે અને જે કુદરતી પ્રેરણાથી આપ એને ચાહો છો તેવીજ કુદરતી પ્રેરણાથી એ આપને ચાહે છે. કેમ બહેન ! હવે તો ખુશી થયાંકની?”

આટલું વાંચતાં તો વિમળાના હૃદય-નાવને આનંદ-સાગરની ઊર્મિયો ધસડવા લાગી અને લલિતાને આશિષ આપવા લાગી. સખી ઉપરનો સત્રજો રોષ એકજ ક્ષણમાં ઉતરી ગયો અને પોતા ઉપર તેનો ઉપકાર થયેલો માનવા લાગી. ઇષ્ટને હવે ક્યારે મળાય એ આત્મની ઉત્સુકતાનો સંચાર હવે વિમળાના હૃદયમાં થવા લાગ્યો. મનની ત્વરિત ગતિ, આશાની પ્રબળતા અને જૂદી જૂદી જાતની ઉત્સુકતા વધારવા લાગી. વળી રહેલો પત્ર વિમળા વાંચવા લાગી.

“બહેન ! અધીરા ન થશો. ઇશ્વર કૃપાથી બે-ચાર દિવસમાં ઇષ્ટ આપને પ્રમોદપુરમાં જ મળશે, એમ હું ધારું છું; પરંતુ તે એટલું બધું નિશ્ચયાત્મક નથી. ઇશ્વરની કૃપા હશે તો ઘેર બેઠાં ગંગાજી પધારશે અને તે સમયે જો જો સ્નાન કરવું ચૂકી જતાં ?!

લી૦

પ્રેમ સુધેચ્છુ સખી,

લલિતા.”

પત્ર વાંચી રહેતાં તો વિમળા ઘેલી જ થઈ ગઈ ! તેમાં લખેલી સુખ્ય બાબતથી અને સાથે સાથે આલેખેલા હાંસિકારક શબ્દોથી તેના હૃદયમાં આનંદ મિશ્રિત હાસ્ય વિકાસવા લાગ્યું, અને બોલાઈ ગયું કે, “બહાલી સખિ ! તારી ઇર્ષ્યાઓર સખીને માટે તે “અપકારના બદલામાં ઉપકાર” એ સિદ્ધાંતને અતુલની આટલી કોશિશ કરી તેનો બદલો હું કેવી રીતે વાળી શકીશ ?!”

આનંદની ઊર્મિયોના વહનમાં વિમળાના હાથમાથી લલિતાનો પત્ર પડી ગયો અને વાટિકાના મન્દ સમીરણે તેને દોડાવ્યો. મેંદીની વાડ સાથે અથડાતાં પત્ર અટકાઈ રહ્યો અને વિમળાની નજર પત્ર પર પડતાં એકદમ દોડી તેણે તે લઈ લીધો; વળી પામેલા લા-કડાના કોથ ઉપર ખેસી પુનઃ વાંચ્યો. ત્રીજી વાર વાંચતાં પણ તે ન થાકી.

લલિતાના, લલિતા પોતાના પતિ સાથે કેવાં મુખ ભોગવતી હશે, તેના અને પોતાના ઈષ્ટ વિષેના, વિચાર કરવામાં વિમળા ગુથાઈ રહી હતી. પત્ર હાથમાંજ હતો અને દૂરથી એક દાસીને આવતી જોઈ તે ક્રમખામાં મૂકી દીધો. દાસી ખ્દાવરી ખ્દાવરી દોડતી આવતી હતી અને તેની મુખ-મૂંઝ કાંઈક લય હોય એવું મૂંઝવતી હતી. ત્રણ-ચાર પળમાં તો તે નજીક આવી પહોંચી અને ગાભરી ગાભરી બોલવા લાગી.—“જા સાહેબ જલ્દી ઉઠો ! વાડીને પેત્રે દરવાજેથી એક વાત્ર અંદર આવ્યો છે માટે ત્રાસો આપણે માતાજીના મદીરમાં ભરાઈ જઈએ !” વિમળા સત્તર ઉઠી અને મેંદીરના માળપર ચઢી ગઈ.

મકરણ ૧૦ મું.

મધુસિંહ.

મધુસિંહ અંદરસિંહન એકનો એક પુત્ર હતો અને તેથી અંદરસિંહની સઘળી આસાઓ એના ઉપરજ હતી. પરંતુ મધુસિંહને નાનપણથી કુસંગતિ-દોષ લાગ્યો હતો. નિશાળમાં કેટલાએક નીચ વર્ણના છોકરાઓ સાથે રહેવાથી તેની વૃત્તિ નાનપણથી મદિરા

ઉપર સજ્જડ ચોંટી ગઇ હતી અને મોટપણે એ વૃત્તિએ એવું તો ભયંકર રૂપ પકડ્યું હતું કે અધુસિંહ આખો દિવસ નીશો કરવામાં જ ગાળતો હતો ! કેટલાએક ખવાસો અને તોફાની છોકરાઓ તેના મિત્ર હતા અને તેઓ પણ આખો દિવસ અધુસિંહને બંગલે પડ્યા રહેતા હતા, કારણ કે ઇશ્કખાજ ઉરાડવાની ત્યાં સહુને મજા પડતી હતી. અંદ્રસિંહ અધુસિંહની આવી નીચ વૃત્તિ જોઇને બહુ શોચ કરતો હતો અને એ કુટેવ વર્જવવા માટે ઘણા ઘણા પ્રયત્નો કરતો હતો પરંતુ તે સધળા નિષ્ફળ જતા હતા. અંદ્રસિંહ તેને સારા સારા વિદ્વાનોની સંગતમાં રાખતો પણ તેઓની પાસે અધુસિંહ એક પળવાર પણ ઠરતો નહોતો, કારણ કે પોતાના ઇશ્કખાજ મિત્રો વિના તેને બિલકુલ એવ પડતું નહિ હતું. આવી રીતે અધુસિંહ એક જગરો મઘપી બની ગયો હતો.

અધુસિંહની પત્નીનું નામ કુમતિ હતું. યથા નામા સ્તથા ગુણાઃ એ મહદ્ વાક્ય તેના સંમંધમાં પણ લાગુ પડતું હતું. કુમતિ ખરેખર દુરિસત મતિવાળીજ હતી. પોતાના પિતાને ઘેર દરેક બાબતની વધારે છૂટ મળતી હતી અને સાસરે આવ્યા પછી પણ અધુસિંહની ખેલાન પ્રકૃતિને લીધે એને પૂર્ણ છૂટ મળી હતી જેથી બ્યભિચારની નીચ વૃત્તિમાં તે હાલ પ્રવર્તતી હતી. અધુસિંહને દારૂ પાઈ, ખેલાન બનાવી પોતે પોતાના કુકર્મનું સેવન કરતી હતી. અધુસિંહ કુમતિની વાગ્ન મજામાં ફસાઈ ગયો હતો કારણ કે તેણીના મિષ્ટ શબ્દો અધુસિંહને હમેશાં મગ્નજ રાખતા હતા અને કુમતિનું પાતિવ્રત્ય સૂચવતા હતા. અધુસિંહનો પોતાના ઉપર અતુલ પ્રેમ જોઇને કુમતિને સ્વપ્ને પણ એવો વિચાર નહોતો આવતો કે પોતાનો પતિ પોતાને માટે જોટા સંકલ્પ ધરાવશે. આથી કુમતિને કોઈ તરફની બીતિ રહી નહિ અને તેને પોતાના કુકર્મમાં વધારે ફાવવા લાગ્યું.

બ્યારે મધુસિંહ બહાર ગયો હોય અગરતો નીસામાં પડ્યો હોય ત્યારે કુમતિ હોરછ નામના એક ખવાસને હમેશાં મહેલમાં લાવતી હતી. હોરછ એ જનાનાનો એક હમાલ હતો અને જરા ખીલતી જુવાનીનો હોવાથી બહુ દેખાવડો લાગતો હતો. મધુ સિંહ આખો દિવસ મલ-નિમલ રહેતો હતો તેથી કુમતિને પોતાના પતિ તરફની કોઈ પણ તરફની જીતિ કે દરકાર હતી નહિ; જેથી કરીને તે હોરછને હમેશાં પોતાના જનાનામાં તેડી લાવતી અને એ દુષ્કર્માતુરગિણી હોરછનેજ પોતાનો પતિ માનતી હતી. હોરછ તદ્દન ગરીબ હતો અને તેથી કુમતિ સાથે રહેવામાં તેને ઠીક મળ પડતી હતી. પહેલાં તો હોરછ, રાણી તેમજ કુમતિ બન્નેના જનાનખાનાની દેખરેખ રાખતો હતો પરંતુ કુમતિ સાથે પ્યારમાં યુક્ત થયા પછી કુમતિએ રાણીને કહીને હોરછને પોતાના જનાનખાના માટેજ રાખ્યો હતો; અને તેથી હોરછને કોઈ કાંઈ બાબત પૂછી શકું નહિ.

કુમતિનું કુર્મ એકવાર વિમળાના જાણવામાં આવી ગયું હતું. એક દિવસ કોઈ પરદેશી નવી નવી જાતની રંગબેરંગી સાડીઓ લાવ્યો હતો. એ પરદેશીની પાસે રાણી અને વિમળા બેઠાં હતાં અને સાડીઓ જોતાં હતાં અને રાણીએ તે સાડીઓ જોવા માટે એક દાસીને તેને તેડવા મોકલી. વિમળાની એક દાસી નહીં હતી તે કુમતિના મહેલ તરફ ગઈ. મધુસિંહ તે વખતે મહેલમાં ન હતો અને દાસીએ કુમતિને કોઈ પુરુષ સાથે વાત કરતાં સાંભળી. બારી બારણાં સઘળાં બંધ હતાં તેથી કાચની બારી વાટે દાસીએ હોરછને કુમતિ સાથે બેઠેલો જોયો. દાસી બહી ગઈ અને હવે શું કરવું તે બાબત મુજાઈ. કાંઈપણ જોત્યા સિવાય તે રાણી પાસે પાછી ગઈ અને કહ્યું કે-“પોતે તો જાણી ગયાં છે ”

પોતે જોયેલી વાત દાસીએ વિમળાને કહી. વિમળા તો આ સાંભળી ચકિત થઇ ગઇ અને તેણે તે વાત વળી રાણીને કહી. હવે વાત વિદ્યુતી. કુમતિનું કુકર્મ સહુના કબજામાં આવી ગયું. એકવાર રાણીએ મધુસિંહને ઠપકો આપતાં કહ્યું—“ભાઈ ! તું ગમે તેમ કહે પણ હવે વહુને જરી કાળુમાં રાખ તો સાચું ! શોકમાં તો હું એને માટે બહુજ માહું સાંભળું છું.”

તામસી પ્રકૃતિના મધુસિંહથી માતાનું આવું વચન સાંભળી શકાયું નહિ અને તેને લાગ્યું કે આ સઘળી બાબત વિમળાએજ ફેલાવી છે. મધુસિંહે કુમતિને કહ્યું. કુમતિએ સ્ત્રી-ચરિત્રનું મૂળ સાહિત્ય જે ‘રોવું’ તે અજમાયું અને મધુસિંહનું મન પીગળાવી દીધું. કુમતિએ આ જૂઠી વાત ફેલાવવાનો દોષ વિમળા ઉપર મૂક્યો અને તેથી મધુસિંહનો વિમળા વિષેનો સંશય પરિપક્વ થયો. પોતાની સઘળી વાત બહાર પડી ત્યારથી વિમળા સાથે કુમતિને કદિ બનતું નહિ અને જે ચાર દિવસે એકવાર વિમળા સાથે તે લઢી મરતી હતી. વિમળા તેમાંનું ઘણું ખર્ચ સાંખતી; પરંતુ બ્યારે કુમતિના મુખમાંથી તિક્ષ્ણતર વાક્યપ્રહારો નીકળતા ત્યારે વિમળાને તે અસહ્ય લાગતા અને સામાં જે વેણુ તે પણ કહેતી. સ્ત્રી-પ્રકૃતિમાં સહવિદ્યા કે કેળવણી ગમે તેટલા પ્રમાણમાં મિશ્રિત થઇ હોય તોપણ સ્ત્રીઓની પ્રકૃતિ કુદરતી રીતેજ એવી તો વિલક્ષણ હોય છે કે તે વાક્યપ્રહાર—મહેણાં બહુ સહન કરી શકતી નથી. એ પ્રમાણેજ વિમળાના સંબંધમાં પણ થયું. કુમતિ વિમળાને “ ઘણી વગરની, ” “ રઝળતી, ” “ વેશ્યા ” એવાં એવાં મહેણાં આપતી હતી બ્યારે પોતાની સહવિદ્યા તથા કેળવણીને છાજે તેવાં જે બોલ વિમળા પણ સામા કહેતી. એકવાર રાણી પાસે ફરિયાદ પણ કરતી પરંતુ રાણી મધુસિંહને બાંધેજ કહી શકતી હતી.

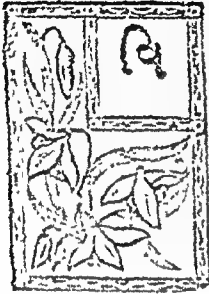
કૃમતિના મનમાં દિનપ્રતિદિન વિમળા વધારે અગ્રખામણી લાગવા માંડી અને તેથી કરી કામ પણ રીતે તેવું કાટણું કાઢી નાંખવાને તે પ્રયાસ કરવા લાગી. કેટલાએક ધૂતારા આલસોની પાસે મંત્ર જપાવવા લાગી. કેટલીએક આધા-આખડીઓ રાખવા લાગી પરંતુ તે ધૂતારાઓ તો એકવાર તેને લાલચ આપી સો-અસોનો માત્ર ધૂતી પાછા મ્હોં એ દેખાડતા નહિ હતા. વિમળાને દાર કરવાની યુક્તિયોની યોજનામાં તે નિરંતર રહેતી હતી કેમકે એ કંટક પોતાના આનંદનો ભંગ કરનાર તેને લાગતો હતો.

કૃમતિ પોતાને માટે આટલું બધું કરતી હતી એવું સ્વપ્ને પણ વિમળા ધારતી ન હતી, પરંતુ કુટિલ માણસ સાથે ન જ બોલવું એવો નિયમ રાખી તે કૃમતિના પન્નિયમાં બિલકુલ આવતી નહતી; તેમજ મધુસિંહ પણ કૃમતિને અધન છે, જેમ કૃમતિ પ્રમાણે તેમ તે કરે એવો છે, અને કૃમતિનો દોષ તેને હૃદયે વસે તેમ નથી એમ વિમળા જાણતી હોવાથી મધુસિંહ સાથે પણ તે અત્યંત પન્નિય રાખતી નહિ.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

વાઘનાં પંજમાં.

મળા અને દાસીઓ અખિકાના મંદીરના માળપર ચઢી ગઇ. કેટલાએક માળી અને વાડીમાં કામ કરનારાઓ પણ તેમાં ભગયા અને કેટલાએક વાડી બહાર નાશી ગયા. કેટલાએક જૂનો પાડવા લાગ્યા અને મદદને માટે ગભરાટથી આજીજી કરવા લાગ્યા; પણ નિકટમાં કોઈ ન હોવાથી કાંઈ વળે તેમ ન

હતું. કુંવરીને પણ આવી રીતે સપડાઈ ગએલ જોઈ સહુ આશ્ચર્ય સાથે ખિન્ન થવા લાગ્યા, પણ કાંઈ શસ્ત્રાસ્ત્ર સિવાય લાચાર હતા.

પાસેના કોતરે પાસે ચરતાં કેટલાંક હરિણોને જોઈને એકાએક કોતરમાંયા તે વાઘ નીકળી આવેલ હતો અને મોટી ફાળો ભરતો ભરતો હારણોની પછવાડે પડ્યો હતો. હરિણો વાડીમાં છૂટાં છૂટાં, વેરાઈ ગયાં અને વાઘ આવી મંદીરના દ્વાર સમીપના ચોકમાં આવીને બેઠો.

વાઘને દ્વાર સમીપ બેઠેલો જોઈ માળ ઉપરનાં સઘળાં માણસો ખીચા લાગ્યા અને ટીટ્ટીઆરીઓ પાડવા લાગ્યાં. પરંતુ એતું પરિણામ સારું આવ્યું નહિ. ટીટ્ટીઆરીઓ સાંભળીને તો વાઘ વધારે ગાભરેા થયો અને પાસેના રાણુના વૃક્ષ ઉપર એક દૃઢકો મારી ચઢી ગયો. વાઘને વૃક્ષ ઉપર ચઢેલો જોઈ માળ ઉપરના સઘળા જણુનો જીવ મૂંઠીમાં આવી રેલો જણાયો અને પોતાના બચાવ માટે સહુ કોઈ માતજની સ્તુતિ કરવા લાગ્યાં. વિમળા તો એક ખૂણે તસ્ત થઈને ભરાઈ બેઠી હતી અને એક દારી તેની પાસે ઉભી ઉભી તેને ધીરજ આપતી હતી. ખીજાં જણાં માણસો પણ જોને જ્યાં જાયું ત્યાં ભરાઈ

અને ગોખમાંથી ડોકિયાં કરી જોવા લાગ્યાં કે—વાધ હજી છે
ગયો ?

માળ ઉપરનાં માણસો તરફ વાધની દૃષ્ટિ બિલકુલ ગઈ નહોતી.
માત્ર તે તો ખેડેબાડજાનો જેમચપળ ચક્ષુઓ આસપાસ ફેરવતો હતો.
પરંતુ કોઈ માણસ કે હરિણ તેની દૃષ્ટિએ પડતું નહિ. સંધ્યાનાં હરિણો
ઘટાદાર વૃક્ષો અને વલીની જાળોમાં ઘુસી ગયાં હતાં અને માણસો
મહિના કેટલાક મદદ માટે ગામ તરફ દોડી ગયાં હતાં. કેટલા-
એક-કે જેઓ ધારતા હતા કે ‘વાધ આવશે તો આપણે દોડી જ-
ઈશું’ તેઓ વાડી બહાર દૂર ઊભા ઊભા આ સંધ્યો તમાસો જોતા
હતા. વિમળા ઉપર સપગાઈ ગઈ છે એમ તેઓ જાણતા નહતા,
નહિ તો તેઓ આ ત્રાસને તમાસો સ્થગત નહિ.

માણસો મદદ માટે ગામ બહાર દોડી ગયાં પરંતુ મંદીરથી
ગામ એક કોસ દૂર હતું તેથી તુરંતમાં તો મદદ આવી પહોંચી શકી
નહિ અને વાધનો વિકરાળ ચહેરો જોઈને સહુ ત્રાસ પામવા લાગ્યાં.
એટલામાં એક હરિણ વાધના બચથી ત્રસ્ત થયેલું અને બહાવડું બની
ગયેલું હોતાથી એક ઘટામાંથી નીકળી બીજી ઘટામાં પેસી જતું વા-
ધના જોવામાં આવ્યું. તરત જ છત્રંગ મારી વાધે તેને પકડ્યું. આસ-
પાસ દૂર ઊભેલા લોકો આ જોઈને ત્રાસ પામી ગયા અને વધારે
નાસવા લાગ્યા. સંધ્યા આ બચંદર કૂલ જોઈને કસાણું મ્હોં ડક-
લાગ્યા અને સહુના ચિત્તમાં ચરચરાટ ઈદિ પામવા લાગ્યો. ‘નો
ઉપર ઊભેલા માણસો તો આ જોઈ બહુજ ખડીનાં અને પોતરાઈ
જો હરિણની પેઠે સપગાઈ જશે તો આવી સ્થિતિને પહેરે તેમના
કદખના દરેક જાણના મગજમાં ઉદ્ભવ પામી. સહુનાં મન ત્યાં પ-
યશે ?’ એ વિશે વિચાર કરતાં આકળાવા લાગ્યા. પોતાના આગળ

વાધે હરિણુનું માંસ જેમ જેમ વધારે ચીરવા માંડયું તેમ તેમ સહુ ના હૃદયનો ચરચરાટ વધવા લાગ્યો, અને ક્રોધથી આ ઘાતકી કર્મ ન જોઈ શકાયું.

વખત સાંજનો હતો તેથી અંધારૂં થયાં પહેલાં વાધ નાશી જશે અને સહુ ક્રોધ ખચશે એવી સહુને આશા હતી, પરંતુ અંધારૂં થયાં પહેલાં એ ઘાતકી વાધ આપણને શું સ્થિતિમાં લાવી મૂકશે એવો વિચાર જ્યારે તેઓ કરતા ત્યારે તેમનું હૃદય ત્રાસથી ચરચરતું હતું. લલિતાનો પત્ર જોઈને-વાંચીને વિમળાને જોટજો હર્ષ થયો હતો તેથી વધારે વ્યથા અત્યારે તેના આનંદમાં પડેલા ભંગ માટે થવા લાગી તોપણ વાધના ત્રાસ વિષેના વિચારમાંથી પણ લલિતાના પત્ર વિષેનો અને તે માંહેના સારા વિષેનો વિચાર પોતાને માટે થોડીએક જગ્યા રોકી રાખતો હતો. તેને મૂગી જોડેલી જોઈ સહુ ક્રોધ એને ત્રસ્ત અને માતાજીની સ્તુતિ કરતી માનતા હતા; પરંતુ એની એ મુગ્ધ સ્થિતિ, “ લલિતાનો આનંદદાયક પત્ર ક્યાંથી ? અને આ વાધનો ત્રાસ ક્યાંથી ” એ વિષેના વિચારથી થયેલી હતી.

વાધ હરિણુનું માંસ ખાતો ખાતો ચોકમાં મગ્ન ચહેરે એકો હતો અને માળ ઉપરનાં સઘળાં માણસોને ત્રાસ આપતો હતો એ- જમાં અચાનક તેની પીઠમાં એ ખંદૂકની ગોળાઓ સણસણાટ કરતી સાસી અને ચોંટી.

થયો

વાધને

હીમાં આપણી

તાજની રૂ

રાધ જેડી

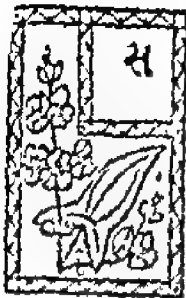
આપણી

LAHAL

LAHAL

પ્રકરણ ૧૨ મું.

ચંદ્રસિંહ સાથે વાતચિત.

મય સંન્ધ્યાનો હતો, પરંતુ સવિતા નારાયણ હજી ક્ષિતિજમાં દર્શન કરાતી રહ્યા હતા જેથી પક્ષીઓનો કિલકિલાટ સંભળાતો હતો અને જેમ જેમ તડકાની ચટકી અદ્ય થતી જતી હતી તેમ તેમ પક્ષીઓ પોતાના માળા બણી દોડી જતાં હતાં. મુસાફરે અંધાડું થઈ જવાની ધાસ્તીથી ઘાઘ્યા-પાઘ્યા પણ ઉતાવળા ચાલતા હતા. આ વખતે જ્યસિંહ અને વિદ્રાય બન્ને ઉંઠા માદન પ્રમોદ-પુર બણી ચાલ્યા આવતા હતા. ઈંદુ રૂપે પડોચી જવાની ઉત્કંઠાથી અને એ ઉત્કંઠા થોડાક વખતમાં પૂરી થઈ જવાની આશાથી જ્યસિંહના ઝોળમાં અદસ્ય સ્મિત સ્ફુર્યો કરતું હતું.

અમિકાની વાડીની નજીક આવતાં વાર તેમની દ્રષ્ટિએ પડ્યો અને આસપાસ ઉમેલા લોકો આજીજ કરવા કાઠ્યા-“ભાઈઓ ! માળ ઉપર દેટલાંએક માણસો સપડાઈ ગયાં છે તો આપની પાંચે કાંઈ શસ્ત્રાસ્ત્ર છે ? જો હોય તો અનેક જીવ જાયાબ્યાના પુરવના આપ અધિકારી થશો.”

આ શબ્દો સાંભળતાં જ બન્ને મિત્રોના હૃદયમાં પરોપકાર કરવાનો અંકુર સ્ફુર્યો અને બંદૂકોના એ બકાર કરો તે ધાતકી વાદનો તેમણે જીવ લીધો. ગોળીનો બકાર સાંભળી માળ ઉપર ગમરાટોથી બરાઈ મગેલા મુઘળા જણુ ખારીએથી જોવા લાગ્યા. અને ત્યારે તેમના જીવમાં જીવ આવ્યો. વાદનું લોહી લોહાણુ થઈ ગયેલું શબ્દ-ત્યાં પડ્યું હતું અને બન્ને સ્વારોના થોડા દોડતા-દોડતા તે બણી આવતા

હતા ત જનમ સજ્જનાઓએ અનુમાન કર્યું કે વાધને મારનાર તે જ એ પ્રતાપી નરો હશે. વિચાર ઘસત વિમળા તો ખંઢૂકના ખહાર પણ ન સાંભળી શકી ! કારણ કે વિચારાંકુરની સ્ફુર્તિએ તેના કાનને ઘડેરા કરી દીધા હતા, અને આંખોને અન્ધ બનાવી દીધી હતી. ખારીએ જમને દાસી જોઈ આવી કે વાધને પેલા એ સ્વારોએ માર્યો છે અને જ્યાં સુધી તેણે વિમળાને કહ્યું કે—“આ સાહેબ ! માતાજીએ આપણી સ્તુતિનો સ્વીકાર કર્યો અને આપણને બચાવવાને સાહાય્યસૂત્ર એ પ્રતાપી નરો મોકલ્યા” અને તેના ઉત્તરમાં વિમળાએ “હે ! શું !” એ એ શબ્દો કહ્યા ત્યાં સુધી વાધના ગભરાટમાં મિશ્રિત થએલા લલિતાના પત્ર ઉપરના વિચારોએ તેને અચેતન-દંદિયરહિત બનાવી દીધી હતી. વિચારોને હાંકી કાઢી કાંઈક ભાનમાં આવીને તે ઊઠી અને ખારીએ જમ વાધનું શબ્દ તથા તેને મારનાર એ પ્રવાસીઓની આનંદી મુખમુદ્રા જોઈ આનંદ પામી, દાસીને પૂછવા લાગી : “શું ઘાતકી વાધને મારનાર આ જ એ નર-રત્નો કે ?”

દાસીએ હા પાડી.

“આપણા ઉપર તેમનો અતુલ ઉપકાર થયો. દેખાવમાં કાંઈ ધરકારી માણસો લાગે છે, પણ મુખ-મુદ્રા રજપૂત હોય એમ સૂચવે છે. વાહ, દાસી ! તેમને લેધ તું જલ્દી રાજમંદીરે જા અને પિતાજીને કહેજે કે એમણે આજે ઘણા માણસોને જીવિત-દાન આપી કૃતાર્થ કર્યા છે માટે એમને માટે ઉતારાની સારી સગવડ કરાવે.”

વિમળાની સૂચના સાંભળી તુરતજ બંને સ્વારોને લેધ દાસી ગામ ભણી ગઈ. ઉંટો વાડીને દરવાજે રાહ જોતા ઉભા હતા તે પણ સાથે ચાલ્યા અને સહુ રાજ્ય મંદીરે ગયા.

વિમળા અંધિકાનાં દર્શન કરી નીચે ઉતરી અને સત્વર પોતાની બગી જોડાવી ગામમાં ગઈ.

દાસીએ બનેલી સઘળી બીના ચંદ્રસિંહને કહી અને થોડીએક પળોને માટે સઘળાઓને તેણે આશ્ચર્યમાં દિગ્મૂઠ બનાવી દીધા ચંદ્ર-સિંહ, જયસિંહ અને વિદ્વાયના ચહેરા સામે એકી ટસે જોઈ રહ્યા અને કેટલીએક પળો પછી બોલ્યો “ તમે આજે મારા ઉપર એક જખરો ઉપકાર કર્યો છે અને તેના બદલા તરિકે જે કાંઈ આપું તે જોઈું જ છે. ”

વિદ્વાયે કહ્યું—“ એમાં અમે અમારી ફરજ બજાવવા સિવાય કાંઈપણ વધારે કર્યું નથી. સપડાયેલાંઓને બચાવવાની અમારી ફરજ હતી અને તે અમે બજાવી છે ! ”

વિદ્વાયના શબ્દો ઉપરથી ચંદ્રસિંહને લાગ્યું કે ‘આ કોઈ સા-ધારણ માણસ હોય તેમ લાગતું નથી ’ ‘ કોઈ ખાનદાનના ફરજાંદ હશે;’ એમ એની કલ્પના શક્તિએ નિશ્ચય કર્યો. તેણે મૂંઝવું, “ આપ જાતિના કોણ છો અને ક્યાંથી આવો છો ? ”

“ અમે બન્ને રજપૂત છીએ અને બાળમિત્રો છીએ. રમણપુરથી સુસાદરી અર્થે નીકળેલા છીએ. ” વિદ્વાયે જવાબ આપ્યો.

“ ત્યારે તો તમે ત્યાંના પાટવી પાસે રહેતા હશો ? ” પ્રશ્ન થયો.

“ પાટવી જયસિંહજી પણ અમારા રનેહી છે. દેસેજમાં અમે બધાએ સાથેજ અભ્યાસ કરેલ છે. ”

“ એમ કે ? ” કહી ચંદ્રસિંહ તરતજ ઉઠ્યો અને બન્નેને માટે ઉતારાની સગવડ કરાવી. રાણીવાસમાં જઈ, બન્ને રજપૂતોએ દુવરીને બચાવી એવા સમાચાર કહી, મહુને શોકમિશ્રિત આનંદના સાગરમાં નવરાવ્યા.

જયસિંહ અને વિદ્વાય ઉતારે ગયા અને રાત્રિ પડી ગએલી હોવાથી ત્યાંજ બોજન કર્યું. ઉંટવાળાઓને પણ બોલાવ્યા અને કવિ-

રાજને દસહજાર તથા લક્ષ્મીશંકરને પાંચ હજાર રૂપિયા આપી, એમને શાંત કરી વિદાય કર્યા.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

કચેરીમાં.

જે દિવસે પ્રભાતમાંજ કચેરી થઇ. સઘળું કાર્યભારી મંડળ એકઠું થયું. શહેરના પ્રતિષ્ઠિત પુરૂષોને પણ આમંત્રણ આપવામાં આવ્યું હતું અને પ્રભાતના સાત થતાં તો સઘળું કચેરી મંડળ એકઠું થઇ ગયું હતું. જ્યસિંહ અને વિદ્યદ્રાચને પણ બોલાવવામાં આવ્યા હતા. ખાસ એમને માટેજ આ કચેરી કરવામાં આવી હતા અને ગયે દેવસે એમણે જે મહાકાર્ય કર્યું હતું તેને માટે પરિતોષ આપવા માટે તેઓનો બોલાવ્યા હતા; પરન્તુ એ વાત એમના જાણવામાં આવવા દીધી નહતી.

સઘળા મંડળે યથાસ્થિત જગ્યા લીધા પછી રાજા પણ કુમાર મધુસિંહ સહિત આવ્યા. સઘળા મંડળે ઉભા થઇ માન આપ્યું અને રાજાએ જગ્યા લીધા પછી સહુ બેઠા.

પ્રારંભમાં કચેરી કરવાનું કારણ અંદ્રસિંહે સહુ કોઇને સમજાવ્યું અને “ વિમળાને એ બે પ્રતાપી પુરૂષોએ જીવિત-દાન આપ્યું છે તે માટે હું એમને આજે આ પરિતોષ આપું છું તે તેઓ સ્વીકારશે એમ આશા રાખું છું ” એમ કહી પાસે પડેલી બખળે હજાર રૂપિયાની બે થેલીઓને હાથ અડકાડ્યા.

જ્યસિંહ કે વિદ્યદ્રાચ કોઇને આ બાબતની ખબર હતી નહિ,

તેથી તેઓ તો રાજાનું આ આચરણ જોઈને આશ્ચર્ય અતિ કં થયા અને જયસિંહનો વિચાર તો એમ જણાવવાનો થયો કે—“ પરિતોપ લેવા ખાતર અમે આ કાર્ય બિલકુલ કર્યું નથી માટે તેનો સ્વીકાર અનુચિત છે.” અને જ્યાં તે ઉભો થયા જતો હતો એવામાં વિદ્વાયે તેનો હાથ દબાવી તેને ઉભો થવા ન દીધો, અને “ ભરકચેરીમાં આપેલા પરિતોપનો અનાદર ન કરવો ” એમ તેના કાનમાં કહ્યું.

રાજાનું બોલવું પુરું થયું કે તરતજ વિદ્વાય ઉભો થયો અને બોલવું શરૂ કર્યું:—

“ મહેરબાન મહારાજ સાહેબ અને સદ્ગૃહસ્થો ! આ પ્રસંગને અનુસરીને હું પણ એ સમ્બોધનામતિ બોલવાની રજા લઉં છું. આ ક્ષણિક જગતમાં ‘ કાન્તા, કાંચન અને કીર્તિ ’ ત્રણ કરવાને સહુ કાંઈ લોભાય છે અને એ કાંઈ નવાઈ નથી; પરંતુ જેઓ વિદ્વાન છે, જેઓ સાકં નરસું શું છે તેના બાળુનાર છે, જેમને પરાપકાર બુદ્ધિથી વિવેક કરવાની શક્તિ મળેલી છે, તેઓ કાન્તામાં અને કાંચનમાં અત્યંત લોભાઈ રહેતા નથી; પરંતુ એટલું તો સત્ય કે કીર્તિ મેળવવાને હમેશાં તેમની ઇચ્છા અનૂપ જ રહે છે અને એ પોતાની ઉલ્લસિત કરવાને સાધનશૂન્ય છે. કીર્તિ એ એવી તો અઘૌઘિક વસ્તુ છે કે જેની કિંમત રતનની એકે જળરી ખાણ કરતાં પણ વધારે થવા જાય છે. રતનની ખાણ કાળાતરે ખૂટશે પરંતુ કીર્તિ તો એવી અમર અને અજર વસ્તુ છે કે જેનો કાળાતરે પણ નાશ થતો જ નથી ! કહેવત છે કે ‘ કીર્તિ કેરાં કાટડાં પાડ્યાં નહિ પડત.’ અરેખર કીર્તિ ! કદિ પણ નષ્ટ થતી જ નથી. કીર્તિ મેળવવાની જિજ્ઞાસા રાખવી એને ખીજા લોભ તો ગમે તેમ કહે, પરંતુ હું તો તેને એક સદ્ગુણ જ કહીશ, કારણ કે કીર્તિ મેળવવાની સાધનથી અને લોભથી માણસ

પોતાના કામમાં ખંતીલો અને ઉદ્યોગી થાય છે; પરન્તુ જો કોઈ મૂર્ખ કીર્તિના લોભથી દુષ્કર્મ કરવાને પ્રવર્તમાન થાય તો ત્યાં કીર્તિ એ દુર્ગુણને રૂપે ફલીભૂત થાય છે. પૂર્વે યુધિષ્ઠિર, અર્જુન, રામ, લક્ષ્મણ વિગેરે મહાન પુરુષોએ કેવાં કેવાં સત્કર્મોથી અને પોતપોતાનાં બાહુ-બળથી પોતાની કીર્તિનો દિવ્ય પ્રકાશ આપી પૃથ્વીમાં ફેલાવી દીધો છે કે જે અદ્યાપિ પર્યંત એવો ને એવો જ છે, એટલું જ નહિ પણ જેમ જેમ ધર્મ અને વિદ્યાનો પ્રચાર થતો જાય છે તેમ તેમ પારદેશીય વિદ્વાનો પણ એક જ સાહે એમની કીર્તિનાં ગાન કરે છે. જ્યારે કીર્તિનો દીપ આટલો આટલો તેજસ્વી છે અને એનો પ્રકાશ આટલો દિવ્ય ગુણવાળો છે ત્યારે તેને ગ્રહણ કરવાને કોણ ન લોભાય? ખરેખર મોટાં સત્કર્મો કરીને આપણે પણ આપણી કીર્તિ બની શકે ત્યાં સુધી અમર કરવાને પ્રયત્ન કરવો જ જોઈએ, અને એ પ્રયત્ન દ્વારા આપણે, ખરેખર, સદ્ગુણી થઈશું. જેઓ ક્ષત્રીઓ છે તેમણે પોતાના બાહુબળથી, બ્રાહ્મણો છે તેમણે પોતાની વિદ્યાથી, વૈશ્યો છે તેમણે વિદેશ સાથે વ્યાપાર-વૃદ્ધિની યોજનાથી અને જેઓ કુદ્રો છે તેમણે પોતાના સ્વામી પ્રત્યે અનન્ય ભક્તિથી પોતાની કીર્તિના દિવ્ય પ્રકાશનો પ્રસાર કરવા મનનું દઢીકરણ કરવું જોઈએ. આપણે સાંભળતા આવ્યા છીએ કે કેટલાએક ક્ષત્રીઓ પોતાના શૌર્યને માટે, બ્રાહ્મણો વિદ્વાતાને માટે, વૈશ્યો વ્યાપાર-વૃદ્ધિ યોજનાને માટે અને કુદ્રો દાસત્વને માટે જગત વિખ્યાત થઈ ગયેલ છે અને ભારત વર્ષના વિદ્વાનો અત્યારે તેમની કીર્તિનાં ગાન કરે છે!

“અમે ખન્તે બંધુઓ ક્ષત્રીઓ છીએ; અને પરાપકાર કરવાનો તેમજ દુઃખિતને દુઃખ વિમુક્ત કરવાનો અમારો ધર્મ અમે સમજીએ છીએ. ગઈ કાલે નામદાર મહારાજ સાહેબની કુંવરીને અમે

ત્રાસમાંથી મુક્ત કર્યાં છે, તે અમે અમારી પોતાની-ક્ષત્રીની એક ફરજ અદા કરી છે અને તેથી વિશેષ કંઈ કર્યું નથી. વળી ત્યાં કું-વરી સપગ્રાહ ગમાં છે એમ અમને બિલકુલ માહિતી પણ નહોતી. વાંધને અમે દૂરથી જોએલ હતાં પરંતુ જ્યારે અમે નજીક આવ્યા ત્યારે કેટલાંએક માણસોના કહેવા ઉપરથી અમે જાણ્યું કે કેટલાક આગવાન માણસો સપગ્રાહ ગએલા છે। આ અર્થે અમે અમારી જે ફરજ બજાવી છે તે કંઈ વિશેષ કર્યું કહેવાય નહિ તે માટે નામદાર મહારાજ સાહેબ અમને જે પરિતોષ આપે છે તે ઉચિત નથી. તેમજ તે અદણ કરવાને અમે અધિકારી પણ નથી. પુનરુક્તિ દોષ કરીને કહું છું કે એ કાર્ય પરિતોષ અર્થે અમે નથી કર્યું, (સહુ કોઈ એ ડોકું હલાવ્યું) પરંતુ જેવા અમર પ્રીતિ આપણા પૂર્વજોએ પોતાના બાહુબળથી પ્રસારી હતી તેવી પ્રીતિનો કંઈક અંશ અદણ કરવાની ખાતર તેમજ એક પરોપકાર્યું કાર્ય છે એમ સમજી એ કાર્ય અમે કરેલું છે અને આ કચેરી મંડળ એકઠું થઇને જે અમારી કદર કરે છે તે જ માત્ર અમારા કાર્યનો બદલો છે અને અમારી પ્રીતિ-લો-ભની ઇચ્છા પ્રપૂર્ણ થઇ છે એમ અમે માનીએ છીએ. તોપણ મહારાજ સાહેબની આગ્રહ-સચ્ચક વૃત્તિથી, એમની ઇચ્છાને અનુસરીને અમને જે પરિનોયો આપવામાં આવે છે તે અમે પ્રેમ પૂર્વક અદણ કરીએ છીએ અને બૂલચૂકની ક્ષમા માગી હું હવે બેસી જવાની રજા લઉં છું.”

તાળીઓનો અને હર્ષના પોકારનો લાંબો ગડગડાટ આસ્યા કર્યો. આપણુ કરવાની છટા, બોલવાની શૈલી, અને સમજાવવાની ખુબિ ત-આ વિદ્વતા જોઇને આખું કચેરી મંડળ ચક્રિત થઇ ગયું. લોકો ‘વાહ વાહ’ના પોકાર કરવા લાગ્યા અને કેટલીક વાર સુધી તો આપણુ ક-

રતાર ઉપર શ્રોતાઓમાં થતી ટીકાને લીધે આખી કચેરીમાં ગણગણાટ ચાલુજ રહ્યો.

વિદ્વદ્રાય જે બોલ્યો તે બન્ને મિત્રોની વૃત્તિને અનુસરતુંજ હતું અને જયસિંહની વતી પણ તે બોલી ચૂક્યો હતો તેથી જયસિંહને હવે બોલવાની કાંઈ જરૂર જણાઈ નહિ. સમાપ્તિદર્શક થોડા એક શબ્દો બોલીને અંદ્રસિંહે કચેરી ખરખાસ્ત કરી અને જયસિંહ તથા વિદ્વદ્રાયને કુટલીએક પૂછપરછ કરવાની ખાતર રોક્યા.

અંદ્રસિંહ વિદ્વદ્રાયની વિદ્વતાથી અને સાલસાઈથી ખુશ થઈ ગયો હતો અને તેથી એવા ક્ષત્રીઓ પોતાના રાજમાં રહે તો સારું, એમ ધન્યવેદી હતો. જયસિંહ પણ એવો જ વિદ્વાન હશે એમ તે માનતો હતો.

“તમે બન્ને મિત્રો પરદેશ શા અર્થે નિકળ્યા છો?” શરૂઆતમાં અંદ્રસિંહેજ પ્રશ્ન કર્યો.

“દેશાટન અર્થે નિકળ્યા છીએ અને કોઈ મહત્ત્વ કાર્ય કરી કીર્તિ-પ્રસારનો સિદ્ધાંત સાધવાની અભિલાષા છે.” જયસિંહે જવાબ દીધો.

“ક્યાં સુધી અભ્યાસ કરેલ છે?”

“કુટલોએક અંગ્રેજી અને સંસ્કૃત અભ્યાસ બન્ને મિત્રોએ કરેલ છે!” જયસિંહે અભ્યાસની હદ બાંધ્યા સિવાય કહ્યું.

“એટલે કોલેજના કયા વર્ગ સુધી?”

“બી. એ. સુધી.”

“ત્યારે તો આટલા વિદ્વાન હો તેમાં શું નવાઈ?”

જે પણ સહુ કોઈ મૌન રહ્યા, અને સઘળા જયસિંહ તથા વિદ્વદ્રાયની સામું તાકીને જોઈ રહ્યા.

“ત્યારે અમારા રાજ્યમાં રહી આપની વિદ્વાનો અમને લાભ ન આપે ?”

“આપના જેવા મહારાજાઓની સદૃષ્ટાના પ્રસાદથી મળેલી વિદ્યાનો ઉપભોગ કરવાને હરકાંઈ આજ્ઞા કરમાવવાને આપ અધિકારી ન હો.” વિદ્વાયે કહ્યું.

“ત્યારે આજ્ઞથી તમને બન્ને મિત્રોને દોડસો દોડસોની જગ્યાએ ઉપર અમે નીમીએ છીએ. સ્વીકાર કરશો ?”

“ઘણી જ ખુશીથી. આપ નામદાર જેવાના રાજ્યમાં નોકરી કરી એથીજ અમારી અભિલાષાત્મક યષ્ઠએમ અમે મનીએ છીએ.”

“વાર આપનાં નામ શું ?” બોલાવવાની સગવડ પડે તે ખાતર ચંદ્રસિંહે પૂછ્યું.

“મારું નામ અમરસિંહ છે, અને બાહનું નામ અમૃતસિંહ છે.” વિદ્વાયે કહ્યું.

“વાર, અમરસિંહજી ! આપને અમારા ટ્રેઝરરની જગ્યા સોંપીએ છીએ અને અમૃતસિંહને રેવીન્યુખાતાનો અધિકાર સોંપીએ છીએ.”

“ટ્રેઝરીનું મોટું જોખમ આપ મને ચરઆતમાં જ સોંપો એ અનુચિત કહેવાય !” વિદ્વાયે કચવાતાં કચવાતાં કહ્યું.

“એમાં કાંઈ પણ હરકત નહિ. તમારી વિદ્વા અને સાધ-સપણાએ મારા મનમાં તમારે માટે પૂરો વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કર્યો છે માટે એ ખાતર તમારે જરા પણ કચવાતું નહિ. તમારો બન્નેનો મને પૂરું ભરોસો છે. તમારાથી અમારા એ જગ્યાના અધિકારીઓની પ્રતિદૂળતા પણ નટ યષ્ઠ. વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે તેમની ઇશ્વરભક્તિ કરવાની ઇચ્છા પણ પરિપૂર્ણ યષ્ઠ.”

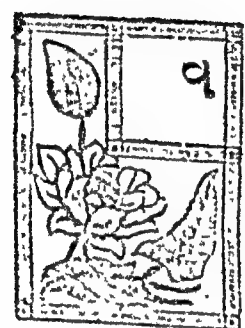
ચંદ્રસિંહ હસ્યો. ખીમ જે-ત્યાર જણાવ્યો અને વિદ્વાય

જયસિંહ પણ જઈયા અને કેટલેક સૂધી રાજ તથા વિદ્વાય વા-
કરતા ચાલ્યા રાણીવાસ આવ્યો એટલે અંદરસિંહ અંદર ગયો
અને મિત્રો પોતાને ઉતારે ગયા.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

આશ્ચર્યમાં તણાઈ.

એ ત્રણ ચાર દિવસનો ગાળો પડ્યો, અને તે દ-
ર્મ્યાન જેને તેને મ્હોંએથી પણ અને મિત્રોએ કરેલા
પરાક્રમ વિષે અને તેમની વિદ્વતા વિષે સાંભળવામાં
આવતું હતું. વિદ્વાય અને જયસિંહ જે રાત્રે રમ-
ણપુરથી નીકળ્યા તેને ખાજે દિવસેજ લલિતાએ વિ-
મળા ઉપર એક પત્ર લખ્યો હતો જેમાં લખ્યું હતું કે—તે અને ત્યાં
આવવા માટે નીકળ્યા છે. વળી તે એમાં લલિતાનો પતિ કોણ અને
કુમાર કોણ તેની ઓળખાણ માટે પોશાકની તેમજ ખીજી કેટલીક નિ-
શાનીઓ પણ તે પત્રમાં સૂચવી હતી.

પત્ર ખીજેજ દિવસે વિમળાને મળ્યો. વિમળા તો એ પત્ર
ગીતે સ્તબ્ધ થઈ ગઈ! પત્ર હાથમાંજ રહ્યો અને પૃથક્ પૃથક્ ત-
રફના વિચારોએ તેના મગજને ઘેરવા માંડ્યું. “ અચાનક તેમને અહીં
આવવાનું પ્રયોજત શું હશે ! ” એ વિષેનો ખુલાસો તો પત્રમાં લ-
ખેલો હતો પરંતુ તે સિવાયના અન્ય વિચારોએ વિમળાને મુગ્ધ-
મૂઠ બતાવી દીધી.

“ અહા ! મારું કેટું ભાગ્ય કે જેને માટે હું હમેશાં ચિંતવન કર્યાં
કરું છું તે પોતેજ અહીં ચાર દિવસ થયાં આવેલ છે તોપણ તે

જાગી અને જોમ જોમ વખત વીતતો ગયો તેમ તેમ તેની ઉત્સુકતા વધવા લાગી.

ઉત્સુકતાના વમનમાં રાણી ઘેરાઈ રહી હતી એટલામાં તો વિમળા લાં આવી અને રાણી પાસે આવી બેઠી.

“ આવ બહેન ! આવ. ધણે વર્ષે આજ મને તારે માટે હવે યાય છે. ”

“ એમ કેમ ખોલ્યાં માતૃશ્રી ! ”

“ વિમળા ! હું તને એક વાત પૂછું તેનો હું બરા પણ સંકો-
આપા વિના ઉત્તર દેજે ! ”

“ માતૃશ્રી પાસે એખ્ખો ઉત્તર નહિ દઉં તો બીજા કોની કને દમ્મ ? ” વિમળાએ જાણ્યું કે વાત કાંઈક કૂટી લાગે છે.

“ બહેન ! લલિતા રમણપુર લખે છે કે ત્યાંના પાટવી જે ગયે
વર્ષે બી. એ. ની પરીક્ષામાં પાસ થયા છે તે હજી કુંવારા છે વળી
લલિતાના પતિના મિત્ર પણ છે ! બોલ તારો શું વિચાર છે ? ”

વિમળાના મુખ ઉપર આનન્દનું ચિત્ર અદ્રશ્ય રીતે સ્પુરવા
લાગ્યું. કદિ નહિ અનુભવેલો આનન્દ આજ તે અનુભવવા લાગી.

“ માતૃશ્રીનો વિચાર તેલ-ઝેલો વિચાર. ”

“ એ તો અમે આં નથી સમજતાં ? લલિતા તો લખે છે કે
સંદુગુણી છે, ટેળવાએલા છે; અને ખરેખર એના પતિના મિત્ર છે
એટલે એનાથી કાંઈ અજાણ્યું તો નહિ હોય તોપણ તને પૂછવાનો
અમારો ધર્મ છે એટલે પૂછવા વિના ન ચાલે. માતાજી દરેને બે ચાર
દિવસમાં ચોકડું બેસી જાય તો મને એ નિરાંત અને તારા પિતાજીને
પણ નિરાંત ! ”

“ માતૃશ્રી ! બેઅદબી માફ કરશો. મને પણ લલિતા મા-

તર્ફ જે વાત જાણવામાં આવી છે તે કહી દઉં છું કે—ચાર પાંચ દિવસ અગાઉ જે એ નવા રાજપૂતોને રાખ્યા છે તેમાં એક લાલિતાના થતિ છે અને બીજા રમણપુરના પાટવી પોતેજ છે ! ”

“ હેં ? આ તું શું બોલે છે ? એ અહીં ક્યાંથી ? ”

“ મને લલિતાએ લખેલ છે કે તેઓ બન્ને ખાસ તે માટેજ અહીં આવેલ છે ! ”

“ અહા ! ત્યારે તો “ ઘેર બેઠાંજ ગંગાજી મળી ગયાં ” ને શું ! શું પ્રભૂતી લીલા છે ના ? ” રાણીના અંતર્માં આનંદ સાથે આશ્ચર્ય છવાઈ રહ્યું અને મુખમાંથી સ્મિત સ્ફુરવા લાગ્યું. બેચાર પળ સુધી મગજ વિચાર-દુર્ગમાં ઘેરાઈ રહ્યું. એવામાં ચંદ્રસિંહનું આવવું થયું અને સહુના આનંદમાં તેણે પણ ભાગ લેવાનું શરૂ કર્યું. રાણીએ સઘળી વાત ચંદ્રસિંહને કહી બતાવી. ચંદ્રસિંહના મનને શાંતિ થઈ.

“ બન્ને કેવા ચાલાક છે ના ? આઠ દિવસ થયાં ગામમાં આવ્યા છે પણ કોઈ કળી શક્યું ? મને તો રાજપૂત જેવાજ લાગતા હતા પરંતુ ખાત્રી વિના કેમ કહી શકાય ? ”

“ હવે વાર ન લગાડો. મારી અધીરાઈ તો પળેપળે વધતી જાય છે. ”

“ હા ! હવે સઘળી તૈયારીજ છે. ” ચંદ્રસિંહે વિદ્વદ્રાયને તડવા માટે માણસ મોકલ્યું. વિમળા લજ્જના નિયમને અનુસરીને સાંધી ચાલી ગઈ. થોડાક વખતમાં વિદ્વદ્રાય ચંદ્રસિંહ સમીપ આવી ઉભો રહ્યો.

“ પધારો ! વિદ્વદ્રાયજી ! ” ચંદ્રસિંહે સ્મિત કરી કહ્યું.

“ વાહ ! આપતો મારી મસ્કરીજ કરો છો ! મારામાં એટલી

અધી શી વિદ્વતા છે કે આપ મને “વિદ્વદ્રાય” કહો છો!’

“ હું નથી કહેતો. તમારી ફાઇએ તમારું જે નામ નિમિત્ત કીધું હતું તેજ હું કહું છું. ”

વિદ્વદ્રાય સમજી ગયો કે વાત ફૂટી છે, અને એ વાત કેવી રીતે અને ક્યાંથી ફૂટી તે વિષે એક પળમાં એના મનની ત્વરિત ગતિએ અનેક વિચારો કરી વાળ્યા.

“ વિદ્વદ્રાય ! તમારો સઘળો ભગ્ન અમારા જાણવામાં આવ્યો છે મઠે હું જે પ્રશ્ન કરું તેના સિદ્ધા ઉત્તર આપતાં અચકાશો નહિ. ”

લજ્જાથી વિદ્વદ્રાયે નીચું જોઈને કહ્યું—“ આપ પાસે હું સિદ્ધા જવાખ નહિ દઉં તો ખીજા કોની પાસે દઈશ ? ખેલાશક પૂછો. ” વિદ્વદ્રાયે જાણ્યું કે—“ જ્યારે સઘળી વાત ખુલ્લી પડી છે ત્યારે હવે કાંઈ ગુપ્ત રાખવાની જરૂર નથી. ”

“ તમારી સાથે રમણપુરના પાટવી આવેલ છે તેમની સાથે આપણી વિમજાતું સગપણ કરવા બાબત તમારો શું વિચાર છે ? ”

અચાનક આવા પ્રશ્ન થશે એવું વિદ્વદ્રાયના માનવામાં નહોતું, તોપણ પૂછેલા પ્રશ્નનો જવાબ આપ્યા સિવાય ચાત્રે તેમ ન હતું. “ એમના પક્ષકાર તરીકે મારી સંમતિ છે. જ્યારે આપ પાસે સઘળી વાત ખુલ્લી થઈ ચૂકી છે ત્યારે હવે હું નકામી લખ-છપ કરવામાં કાળજામન કરતો નથી. ” વિદ્વદ્રાયે વાત હુંકી વાળી.

“ થયું ત્યારે ! કહો ત્યારે ક્યારે-કાલે નક્કી કરીશું ? ” ચંદ્રસિંહે રાણીને પૂછ્યું.

“ હા, હવે વાર લગાડવાની કાંઈ જરૂર નથી. ”

સગપણ કરવાનો નિશ્ચય થયો. રાજ-કુટુંબમાં સઘળે આનંદ ફેલાઈ રહ્યો. વિમળાના આનંદ વિષે તો પૂછવુંજ થું ?

પ્રકરણ ૧૬ મું.

સંમેલન.

સ ગપણ થયું, સાકરો વહેંચાઈ, રાજ તેમજ પ્રજાવર્ગ તરફથી તે દિવસ મોટા ઉત્સવ તરીકે પાળવામાં આવ્યોઃ જે બાળત સવિવેચન કહેવાની કાંઈ આવશ્યકતા નથી.

સગપણ થયા પછી જયસિંહ તો ચંદ્રસિંહનો જમાઈ થયો તેથી એક તોફાર રજપૂત તરીકે તેને જે ઉતારા આપવામાં આવ્યો હતો તે ફેરવી નંખાવીને રાજમહેલનો એક ભાગ તેને ઉતારા તરીકે આપવામાં આવ્યો અને એક રાજકુમારને છાને તેટલા પેંભવની સામગ્રી પણ પરી પાડવામાં આવી.

તો ત્યારે મિદ્દ નજરે તે તેમને નિહાળી રહેતા. તે વખતે તેની જુઓમાંથી અલૌકિક અદૃશ્ય પ્રેમાશ્રુઓ ધ્રુવતાં હતાં. જેના દર્શન ત્રધીજ પિછાન વિના વિમળાની આવી દ્રવીભૂત સ્થિતિ થઇ ગઇ હતી તેની સાથે લગ્ન-ત્રધી જોડાયા પછી વિમળાનું કુમળું-પ્રેમી હૃદય કેવી સ્થિતિ ભોગવશે તેની તો કલ્પનાજ માત્ર થઇ શકે. સગપણ થયાને બે ત્રણ દિવસ થયા ત્યાં સુધી જયસિંહ ઉપર કોઈ આદ્રેત આ પ્રેમાર્દ્ર હૃદય તરફથી કાંઈ સંદેશો મોકલી શકાયો ન હતો તો પછી વાતચીત કરવાનો પ્રસંગ તો ક્યાંથીજ મળે-પોતાના રને-હને.. મદન-મિશ્રિત ઉમળકા ક્યાંથીજ શાંત કરી શકે?

આજે સગપણ થયાને ત્રણ દિવસ થયા હતા. પ્રેમથી દ્રવતા હૃદયને શાંત કરવાનો એક પણ પ્રસંગ હજી સુધી મળ્યો નહોતો જ્યાં તે પ્રતિદિન વધારે ઉત્સુક બનતું જતું હતું; અને આ પ્રતિદિન વધતી જતી ઉત્સુકતાએ વિમળાનું મગજ બ્રમાવી દીધું હતું. તેનું મગજ આવો પ્રસંગ ક્યારે અને કેવી રીતે મળે એ વિષે યોજના કરવાના તર્કમાંજ રોકાયા કરતું હતું અને અન્ય વિષયમાં ગુંથાતું નહતું. માત્ર ત્રણ દિવસ થયાંજ તેની સ્થિતિ આવી થઇ ગઈ હતી અને તેમાં આજ તો એ સ્થિતિએ ધણુંજ ભયંકર રૂપ પકડ્યું હોય તેમ લાગતું હતું.

સાંજ પડી કે તરતજ આજે તો વિમળાએ રાત્રિ-ભોજન ઉ-કેટ્યું-અને તે પણ અર્ધુ-પર્ધુજ. પૂરેપૂરી રીતે નહીંજ. જ્યારે કોઈ પણ કાર્યમાં માણસનું મન ઉત્સુક થઇ રહે છે ત્યારે નેને ખાતું, પીતું, નિદ્રા, આશમ કે એવું કાંઈપણ સૂઝતું નથી. તેની કલ્પના અને શક્તિ બન્ને ઇષ્ટ કાર્ય સાધવા તરફજ પ્રયાણ કર્યાંકરે છે. વિમળાના સંબંધમાં પણ તેમજ થયું. રાત્રિ-ભોજન કરી તરતજ સંધ્યાગૃહનેજ સંભાર્યું.

અને અનેક તર્ક-વિતર્ક કરાય થયો. રાજ-કુટુંબમાં સઘળે આનંદ
પોલને ટેકાવી વિમળા જોવાનંદ વિષે તો પૂછવુંજ શું ?

વાગ્યા સુધી તે રાણી કહી જાય—

શું થાઈ રહેતી; પરંતુ આજે તમને ૧૬ મું.

વિસ્મરણ કરાવી દીધું અને રાણી

કહેણુ આવ્યું તેને પણ—“ આજે નં.

થીજ સઘ જવા વિચાર છે ” એવો

મળતો ત્યારે મિષ્ટ નગરે તે તેમને નિકાલે મથન કરવા લાગી. “ જો તેમ
ચંદુઓમાંથી અઘોરિક અદૃશ્ય પ્રેમાત્મીઓ કરવામાં વિજય પામી હોય
માત્રથીજ પિતાન વિના વિમળાની આવી હોય તેમ માની આનંદથી
હતી તેની સાથે લગ્ન-ગ્રંથી જોડાવા નોં બધું હોય પણ ઉંડું અને શાંત
હૃદય કેવી સ્થિતિ બોગવશે તેની હૃદયમાં સપ્રેમ નિરુદ્ધર-વૃત્તિનો અનુ-
ગમણ થયાને જે તથા દિવસ થયાં વિદાર પણ ન કળાય ! ”
માર્શલ આ પ્રેમાર્દ્ર હૃદય ...
તો પછી વાતચીત બાંધી કરતી.

“ મહન-મિથિ બાંધી કરતી.
“ લાર હવે આ રાયા પ્રેમાત્મક મનને કેવી રીતે શાંત કરવું ?
કાણુ જાણે ક્યાંથીએ માંડે મન આજ આટલું બધું નિર્બળ થઈ ગયું
છે ? ” બિનઅનુભવી અબજાથી કારણ સમજાયું નહિ. “ મનને
ગમે તેટલું વાંડે છું પણ પ્રેમ માંડે મન એમની તરફજ દોરી જાય
છે ! ! હવે હું શું કરું ? ” છેવટ નિરાશ થઈ વિમળા પલંગપર
પડી. નિદ્રા ન જ આવી.

આરથી વિમળાનો લલિતા ઉપરનો પત્ર જયસિંહે વાંચ્યો.
હતો ત્યારથી વિમળાનું હૃદય ઘાંધક અંશે સમજવાને તે શક્તિમાન
થયો હતો. વિમળા પણ જયસિંહનું મન જાણતી હતી. પરંતુ બન્ને
પાત્રમાંથી પ્રેમના પયનો એક બીજાના હૃદય-પાત્ર પ્રતિ વિનિમય
થયો નહોતો. એનું હૃદય પુરુષના હૃદય કરતાં કામળતર હોય છે
અને વિમળા અને જયસિંહના સંબંધમાં પણ એ સિદ્ધાંત લાગુ પડ-
તો હતો. જયસિંહ પ્રેમાર્દ્ર સ્થિતિને લીધે વિમળાને-પ્રોતાતી બલિષ્ઠ-
ની અધીગતાને અજવાને ઉત્સુક હતો પરંતુ વિમળાના મનની ઉત્સુક-
તા સાથે તે ઉત્સુકતાની પુલના કરતાં વિમળાની ઉત્સુકતાનું પંદરું

ગૃહમાં આવી થઈ રહી હતી ત્યારે જયસિંહ પલંગપર પડ્યો પડ્યો તેના વિષે, તેના સુકોમળ શરીર વિષે, તેના અવયવોની નાજુકતા વિષે, તેના મન્દ સ્મિત વિષે, વિક્સેલા કમળમાં લીન થયેલા ભ્રમરાના મધુર ગુંબરવ જેવી તેની વાક્યપટુતા વિષે અને તેનું મન મારી તરફ કેટલું વળેલું હશે ? એ વિષે—વિચાર કરતો હતો અને સ્મરણ કરવાથી સામાનું મગજ આકર્ષાય છે અને આપણું સ્મરણ કરવા તરફ તે વળે છે એ નિયમને સત્ય સ્વરૂપ આપતો હતો.

વિધવિધ વિચાર કરતાં મધ્ય રાત્રીને સમયે ચતાં પડ્યા રહેવાથી બરડો થાક્યો એટલે પાસું ફેરવ્યું. એકાદ ઘડીમાં નિદ્રા દેવીના પ્રાબલ્યની વૃદ્ધિ થતાં આંખો મીચાઈ ગઈ.

શરૂ થતા ઉનાળાના ધામને લીધે ઝોરડાનું એક બારણું ઉઘાડું રાખ્યું હતું અને એક બારણું વાક્યું હતું. જયસિંહની આંખો ઘેરાયાને ઘોડો વખત થયો હતો એટલામાં બારણું ખખડ્યું અને ઝોરડામાં કોઈકનો પગરવ થતો સંભળાયો. અર્ધ જાગૃત સ્થિતિમાં સૂતેલો જયસિંહ ઝબક્યો અને દાર સામું જોઈ રહ્યો તો તેણે વિમળાને પલંગ ભણી આવતી જોઈ. આવી મધ્ય રાત્રિએ વિમળાને એકાંતમાં આવેલી જોઈ જયસિંહનું હૃદય સાનંદાશ્ચર્યથી ઘડકવા લાગ્યું અને શરીરને એક કાણી ઉપર ટેકાવી રાખી આવનારી તરફ જોઈ રહ્યો.

વિમળા પલંગ પાસે આવીને જે બાજુ જયસિંહ પાસું ફેરવી રહ્યો હતો તેની બીજી બાજુએ પલંગ ભણી પીઠ કરી નિઃશબ્દ બની ઉભી. જયસિંહની ઉત્સુકતા વધવા લાગી. પોતે ચત્તો સૂતો અને વિમળા ભણી એકી ટોચે જોઈ રહ્યો. એકાંતમાં પણ એક-કન લગ્નનો નાશ કરી બોલવાનો પ્રારંભ કરવામાં તેની કુળવણીએ તેને અટકાવી રાખ્યો. વિમળાના અત્યુત્સુક હૃદયે મનની શાંતિને અર્થે પ્રેમથી હિપ્ત થયેલી હૃદયોર્મિઓ ખાલી કરવાને ન ધરવાની

હિંમત ધરી, ન કરવું જોઇતું કામ કર્યું હતું અને દીનતા, બધા અને સજ્જનની વૃત્તિનો અનુભવ કરતાં તેણે જયસિંહ પાસે જવાનું ઉચિત ધાર્યું હતું, પરંતુ બન્નેના મુખને આચ્છાદિત કરી રહેલી દૂર સજ્જનએ બન્નેનાં હૃદયને શુચવાડામાં નાંખી નકામો કાળ-ક્ષેપ કરવા માંડ્યો. કેટલીક વાર સુધી તો કોઇના મુખમાંથી એક શબ્દ પણ ન નીકળ્યો.

સજ્જન-દર્શનના સંબંધમાં સ્ત્રી-કરતાં પુરુષ અલ્પતર શક્તિવાળા છે, પરંતુ આ સમયે જેણે ખાસ આવીને ગરજ બતાવી હતી તેણે જ એ ગરજની રહેલી ન્યૂનતાને પૂર્ણ કરી શબ્દ ઉચ્ચાર્યો.

“ જેને માટે પચાસ ગાઉથી આવ્યા છો, તે સમક્ષ હોવાનું છતાં કેમ મુખદ્વાર દેવાઇ ગયાં છે કાંઈ ? ” મૃદુ-કોમળ કંઠમાંથી નીકળતા શબ્દોએ જયસિંહની ઈન્દ્રિયોને સ્તેજ કરી અને બાપાની સરળતા સાથે તેમાંના સારની કંઠોરતાએ જયસિંહના હૃદયને આનંદિત કરી આંખમાંથી શ્મિતને સ્ફુરાવ્યું.

“ કેમ અત્યારે મધ્યરાત્રે આવવું થયું છે ? ”

“ વિદ્વાનનો વિદ્વત્તાનો સાબ લેવા. ” કટાક્ષમાં જવાબ અપાયો પરંતુ પતિ-મુખમાંથી નીકળેલા વચનામૃતે વિમળાના મનને ત્રસ કર્યું હતું.

“ એવું કટાક્ષ આજુએ મૂકી સિધ્ધુ તો નહિ જ બોલાય કે ? ”

પતિનો ઠપકો મળતાં વિમળા સ્તોમિત થઇ અને શરમાઇ ગઇ. જયસિંહે પલંગ ઉપર બેસવા આગ્રહ કર્યો અને શરીર સકાચી બેઠી.

“ પિતાશ્રી રીસાઇને આવ્યા છો એટલે લમ પછી પણ હું વાફી છું કે અહિંયાંજ રહેવાનું થશે. ”

જયસિંહ કાંઈક વિચારમાં પડ્યો. “ હા હમણાં તો એમજ વિ-

અને બંનેના હૃદય-પાત્રોમાંથી ઉર્મિઓ એક બીજના પાત્રમાં ફલ-
વાતાં બંનેનાં હૃદય શાંત થયાં. બિનઅનુભવીઓએ સત્પ્રેમનો અનુ-
ભવ કર્યો. વાગ્વિનોદથી નહિ કંટાળેલી પરંતુ વધારે વખત થઈ ગ-
યેલો હોવાથી સભય લજ્જા પામતી વિમળા ચાલી ગઈ અને અનેક
તર્ક-વિતર્કમાં શુભાએલો જયસિંહ નિદ્રાધિન થયો.

પ્રકરણ ૧૭ મું.

કુમતિની કુટિલતા.

૨ પછી થોડા જ દિવસમાં લગ્ન થયાં. રાણીએ લગ્નમાં
મહાલીને પોતાની હોંશ પૂરી પાડી. રાજા-રાણીને
અતિ આનંદ થયો, અને જયસિંહ તથા વિમળાના
જોડા વિષે ગામમાં 'વાહ વાહ' બોલાઈ. પ્રેમી દમ્પ-
તી અપૂર્વ આનંદનું ભોક્તા થયું અને પ્રેમ-સુગન્ધ-
થી ધન્દ્રિયોને તૃપ્ત કરવા લાગ્યું. કન્યકાવસ્થામાં જેના કાનમાં પ્રેમનો-
મદનનો અશ્રાવ્ય નિર્ઘોષ સંભળાતો હતો તેવી વિમળા પતિ પ્રતિના
પ્રેમમાં જ નિમગ્ન બની રહી-ચૌવનાવસ્થાનું ઉચિત સાર્થક કરવા લા-
ગી. પરંતુ એ સુખ ચિરકાળ સુધી ટકાવવું કે નહિ એ ભવિને જ
આધિન હતું.

વિમળા મારફત પોતાનાં છિદ્રને ઉધાડાં થયેલાં માનતી કુમતિ
તેના ઉપર ટમટમી રહી હતી, અને જે લાગ મળે તો વિમળાની
લજ્જા ઉપર હુમલો કરવાની હિંમત પણ ધરાવતી હતી કે જેથી
વિમળાને પોતાને વિષે કાંઈ બોલવા વારો આવે નહિ, પરંતુ પાતિ-
દૃષ્ટને જ આભૂષણ રૂપ માત્રનારી સતી વિમળાના ઉગ્ર-પ્રયત્ન તેજ

આંગળ એવો હુમલો કરવાને કોઈ શક્તિ ધરાવતું ન હતું. દેહલાક
હિમતવાને પુરુષોને એ કૃત્યમાં પ્રવર્તમાને કરવા હુમતિએ યોજના
કરી હતી પરંતુ તેમથી કોઈની પણ હિમત ચાલતી ન હતી. સ-
તીનો પ્રતોષ હુસ્મનોને અસહ્ય થઈ પડે છે ।

ચોડાએક દિવસમાં પ્રમોદપુરનો પરગણામાં પોલિટિકલની રેગારીનું
આંગમન થયું. સાહેબનું નામ ટોડ સાહેબ હતું. તેઓ અત્યંત પ-
વિત્ર હતા અને પ્રમાણિકતાને પોતાનો અદર્શિયનો સોળતી ગણી સર-
કારી નોકરીમાં વિચરતા હતા. ટોડ સાહેબની પહેલાંના સાહેબ કાંઈ-
કે લાંચ-ફસ્વતમાં મોટા મુખવાળો હતા તેથી તાંબાનાં પરગણામાં
ચાલતું અધેર પાન-સોપારી (લાંચ) નીચે દંખાઈ રહેતું હતું અને
કારભારીઓ સ્વચ્છંદાચારી થઈ ગયા હતા. રોટની તિજોરીમાંથી
લાંચનાં નાણાં કઢાવી, પોતાને કામકાજમાં મન દઈ તસ્દી લેવાની કા-
રભારીઓને કાંઈ જરૂર પડતી નહોતી. એ સાહેબની બદલી થતાં
ટોડ સાહેબનું આવવું થયું. તેઓ આવ્યા કે તરત તાંબાનાં દેશી
રાંખોમાં મોટા મોટા ફરફાર થવા લાગ્યા હતા. સાહેબની નીચે ર-
હેલા અપ્રમાણિક માણસોને આ સાહેબ નીચે રહેવું ફાવતું ન હતું,
અને અપ્રમાણિકતાનાં ઓરડામાંથી નીકળી પ્રમાણિકતાના દારમાં પે-
સવું તેમને બિલકુલ ગમતું નહતું તોપણ મહા મૂકકેલીથી પણ તે
દારમાં પેસવાની તેમને જરૂર-ફરજ પડતી હતી. તદ્દન અધારામાંથી
એકદમ અજાણું કરવાની જરૂર જણાતો દેશી રાંખો ગંભીર વિ-
ચારમાં પડવા લાગ્યા, અને આ સાહેબે તો આવતાં લાંચનાં મુલા-
કાત લેવાની રાજઆત કરી હતી તેથી માત્ર ઉપરનો ભભકો કરતાં
પણ રેમણપુર જેવા રાંખને મુકકેલી પડતી હતી, અને એ મુકકેલી
અધિકારીઓને ચિંતા-મસ્ત કરવામાં પાંજત રહેતી નહિ. ટોડ સાહેબ
બહુ ઉદાર, બહા અને કળવણીને ચાહનાર માણસ હતા. જેથી અદ્ર-

સિંહનો વિચાર તેમને મળવા જવાનો થયો. સાહેબ પરગણામાં તો આવ્યા હતા પરંતુ પ્રમોદપુર આવશે કે નહિ તે નક્કી નહોતું. તેથી ચંદ્રસિંહે મળવા જવાનો વિચાર નક્કી રાખ્યો. જયસિંહ અને વિદ્યદ્રાયને સાથે લેવાનું નક્કી કર્યું. મધુસિંહે સાથે જવા ઇચ્છા કરી, પિતાને જણાવી, પણ ઉપરી પાસે તોફાની પુત્ર કદાચ બદનામ કરાવશે એવી ભીતિ રાખનાર પિતાએ એ ઇચ્છા પૂર્ણ ન કરી. મધુસિંહ પ્રમોદપુરમાં રહ્યો અને ચંદ્રસિંહ બંને મિત્રોને સાથે લઇ ગયો.

જયસિંહ અને વિદ્યદ્રાયની સંગતિથી મધુસિંહ ઉપર કાંઈક અંશે સારી અસર થવા પામી હતી પરંતુ તે હજી એટલી બધી ન હતી. પાંચ-સાત-દસદહાડે એકાદ વાર પોતાના મિત્રો સાથે મધુપાન કરી આનંદ કર્યા વિના એને ચાલતું ન હતું. જે દિવસે ચંદ્રસિંહ ગયો તે જ દિવસે મહેલમાં સઘળે તોફાન મચાવી મૂક્યું હતું પરંતુ વાત બહાર જવા પામી નહતી.

પ્રેમથી ગાંડા થઇ ગયેલા મધુસિંહના હૃદયમાં કુમતિના અસરકારક શબ્દો કદિ વિજયી થયા વિના રહેતા નહતા. પોતાના પ્રપંચમાં ને પ્રપંચમાં રમતી અને સ્વાર્થ-બુદ્ધિમાંજ પરિક્રમણ કરતી કુમતિ, પતિને ગમે તેમ આડું અવળું સમજાવીને તેના હૃદય ઉપર ઈષ્ટ છાપ પાડતી જ પાડતી. મધુસિંહ પણ પોતાની પતિવ્રતાને કદિ દુભાવાતો નહિ હતો—દુભાવવા સરખો વિચાર પણ લાવતો નહતો—કુમતિની ઇચ્છાને અનુકૂલ જ થઈ રહેતો. કુમતિ પોતાને કેવી મર્મ-બેદક સૂચના આપે છે તે તે સમજતો નહતો. પતિને પતિવ્રતા માનનારે મન અન્યથા કેમ વિચારી શકે? પોતામાં જ—પોતાની મધુભૂત વાણી-માંજ લટ્ટુ બની ગયેલો મધુસિંહ કુમતિને એક મહા કુકર્મ કરવામાં સાધનભૂત થઇ પડ્યો ! હું વાજખી કંઈકું કે ગેર વાજખી કંઈકું તેનો વિચાર પ્રેમ-મુગ્ધ પતિના મગજમાં ડોકિયું પણ ન કરી શક્યો. પ્રેમ !

સારા રૂપમાં કે ખરાબ રૂપમાં પણ તારી શક્તિ તો અલૌકિક જણાય છે !

“તમે પિતાજી સાથે ન ગયા ?” કુમતિએ પોતાની પ્રપંચ ભાગ પાથરવાની શરૂઆત કરી.

“ના. મેં પિતાજીને ઘણું કહ્યું પણ તેમણે ના પાડી.”

“અને પેલા જ્યોત્સિંહને અને લલિતાના વરને કેમ લેઈ ગયા? તમારા કરતાં તેમના ઉપર વધારે ભાવ ત્યારે જ ની ?”

મધુસિંહ થોડી એક પણ મુઝ જ ખેંચી રહ્યો. કુમતિએ પોતાનું માર્મિક બાપણ જારી જ રાખ્યું.

“તમે તો બોળા છો. રાજની ખટપટ બિલકુલ સમજતાં જ નથી. એ રહ્યા જ્યોત્સિંહને ગાદી આપવાની છે અને તે માટે જ એને સાથે લેઈને રાજજી સાહેબ પાસે ગયા છે. જરૂર સરકારમાં કંઈક લખાણ કરી એને જ ગાદી અપાવશે ?”

“હું ! એ શું ? તમે ક્યાંથી ખબર પડી ?”

“મને તો પેલી દુર્ગા આવી હતી તે વાત કહી ગઈ. તમારી એનની દાસી પેલી મેના એની માશીની દિકરી થાયની તે એને મહોંએ મેનાએ વાત કહી હશે.” કુમતિએ તદ્દન તર્ક ઉછું કયું. “તમારામાં જ ક્યાં રામ છે ? રામ હોય તો પોતે પાટવી હોવા છતાં ખીજને ગાદી શાની મળે ?”

“આ તો મને આજે જ ખબર પડી. પિતાજી આખો દિવસ જ્યોત્સિંહ અને વિદ્યાજી સાથે વાતો કરી કરે છે તેનું કારણ તે કહ્યું તે જ હશે !”

“એમ જ. નહિ તો ગમે તેવો તેવો એ જમાઈ અને તમે તો એમના બહાવામાં બહાવા અને એકના એક પુત્ર ! તમને સાથે તેડી જવામાં શું હરકત હતી ? પણ તમારાથી છાતું રાજ્ય આપવું હોય તે તમે સાથે હો તો કેમ કામ આવે ? !”

મધુસિંહ મોટા નિઃશ્વાસ સાથે વિચારમાં પડ્યો. કુટિલ કા-
મિનીના શબ્દોની જાગ્રતી અસર તેના મગજ ઉપર થઈ અને 'રાજ્ય
જશે, એવી ધાસ્તી રહેવા લાગી. કુમતિ, પતિને પડેલી શંકાનો
વધારો કરી તેની શંકાને નિશ્ચયના રૂપમાં ફેરવવા અને એ નિશ્ચયને
દૃઢતર કરવાને પોતાના વાક્યશસ્ત્રથી, મથન કરવા લાગી. પતિના મગ-
જને હરાવ્યું અને જય મેળવ્યો. સ્ત્રી આગળ લાચાર થઈ હવે શું
કરવાથી રાજ્ય ન જતાં હાથમાંજ રહે તે માટે મધુસિંહ સ્ત્રી પાસેથી
અનુમતિ માગી.

“એમાં કરવું 'તું' શું ? રડ્યા જાયસિંહનું કાટલું કાઢી નાંખો
એટલે કાશ જાય !”

કૂર પતિના મુખમાંથી નિકળેલા શબ્દો સાંભળીને મધુસિંહના
કોમળ હૃદયે મુખને આઝા કરી, અને સાશ્વર્ય “હે ! ! !” બોલાઈ
ગયું ! “એમ કરીએ તો બિચારી બહેન રંડાય ! મારાથી તો એ ન થાય.”

“બસ ! થયું ત્યારે ! હવે મારે કાંઈ બોલવાની જરૂર નથી !
તમારા નશીબમાં રાજ્ય જ કરવું નહિ લખ્યું હોય તેમાં કોઈનો શું વાંક ?”

“એમ કેમ બોલે છે ખ્યારી ! રાજ્યને માટે તો દિકરો આપને
પણુ મારી નાંખે છે !”

“ત્યારે તમે તો આટલું પણ ક્યાં કરી શકો તેમ છો ! આતો
બનેવી બેઠાં બેઠાં રાજ્ય કરે અને બનેવીનું આપેલું તમે ખાનગે એ-
ટલે પૂરેપૂરા-ચોખ્ખા રજપૂત ખીલી નીકળશે !”

કુમતિનાં કટાક્ષ-કટુ કથનોએ મધુસિંહને મન્દ બનાવી દીધો.
કુમતિનાં મહેણાં આગળ તે કાંઈ બોલી શક્યો નહિ; પરન્તુ બહેનને
કાયમનો રંડાપો આપતાં તેના બોળા હૃદયે કબૂલ કર્યું નહિ. ખાનગે
કાંઈ ઉપાય હોય તો તે સૂચવવાની કુમતિને આજીજી કરી.

“હું હવે તમને કાંઈ ઉપાય બતાવવાની નથી ! મરતની વા

કારવાની વાતો છે-તમારી પાસે ! થાય તો કાંઈ નહિ પણ વાતો તો બહો બહો ! ”

“ ના, પણ બીજો કોઈ ઉપાય હોય તો કહે ! બહાણી ! તું ચતુર છે સારેજ તને પૂછવું પડે છેના ? ”

“ ઉપાય તો ઘણાએ છે પણ પાછું તમારું મન કેમ માનશે ? ”

“ ના ! હવે જરૂર મન માનશે-જરૂર માનશે જા. હવે ના નહિ કહું ? ”

“ શાને મશતનું બોલી વળો છો ? નહિ થાય અને કહ્યા પછી પસ્તાશે ? ”

“ ના. જરૂર કરીશ. તારા સોગન છે. હવે ના નહિ કહું ! ”

“ જો, જો, હો ! કરવુંજ પડશે ? ! ”

“ હા, જરૂર કરીશ. ”

“ હવે તો માત્ર એકજ ઉપાય છે. તમારી બહેનનેજ ઠેકાણું કરો. બહેન જશે એટલે બનેલીને રાજ્ય નહિ મળે. ! ”

“ હો મજા હૃદય ક’ણ્યું. દીનતા અને ત્રાસથી ઉત્પન્ન થયેલા કંપ શરીરની સાસપાસ ફરી વળ્યો; અને મુખને બંધ કરી દીધું. ”

“ હા, શું વિચાર કરો છો ? થશે કે નહિ થાય ? કે પછી ન-કામા મારા સોગન ખાધા ? ”

“ મન તો વચન નથી કરતું પણ તારા સોગન ખાળવાની ખાતર કરીશ. ” થોડો એક વિચાર થયો. “ પણ તે વખતે કદાચે દયા

ખ જોલી ગયું.

ગરીબ-નિર્દોષ વિમળા ઉપરના લાંબા વૈરનો બદલો કુમતિની કટિલતા લેવા ઉભી થઈ. સ્ત્રીઓ મૃદુ-કોમળ હૃદયની હોય છે પરંતુ કુમતિનું હૃદય કોમળ હોવાને બદલે અસંત કઠોર છે એવું, પ્રિય વાચક ! તે આથી જાણ્યું હશે !

પ્રકરણ ૧૮ મું.

રોકનો જવનિકા.

જે જ દિવસે કુમતિએ અધુસિંહને સંઘળી જાળ તની સૂચના આપી, ખૂબ દારૂ પાઇને બનાવ્યો. હી-રજીને તેના સોળતી તરીકે તૈયાર કર્યો અને ખગી હાંકવા બેસાડ્યો. અધુસિંહ વિમળા કને ગયો. ‘જહેન! આજે પિતાજી તરફથી સમાચાર આવ્યા છે કે આજે આપણે વિલાસ ખાગમાં જવું. સાહેબ આપણું ગામ જોવા આવનાર છે એટલે વધારે દિવસ ન રોકાતાં પિતાજી તેમની સાથે પાછા આવનાર છે.’”

આપવામાં આવતો. બાગ ખુલા મેદાનમાં આવેલો હોવાથી શરીરની આરોગ્યતા અર્થે પણ ચંદ્રસિંહ વર્ષમાં થોડા એક માસ ત્યાં રહેતો હતો અને તેથી ત્યાં રહેવા કરવાને જોઈતી સામગ્રી હમેશાં તૈયારજ રાખવામાં આવતી હતી. કુમતિની સચનાનુસાર મધુસિંહ વિમળાને આ બાગમાં જ લેઈ જવાને આજ્ઞો હતો. સવળું સમજતી પરંતુ બોળી અને બાઇ ઉપર સ્વમે પણ અમંગળ શંકા ન ધરતારી વિમળાએ બાઇનું કહેવું સત્ય લેખ્યું.

“ત્યારે હું મારી બગી જોડાવી આવું છું.”

“ના, ના. જૂદી બગીની કાંઈ જરૂર નથી. સાહેબનો સરસા-માન પણ ઘણો છે એટલે એ બધું ત્યાં સમાવું મુશ્કેલ થઈ પડશે.”

“ત્યારે ક્યો આ આવી.”

હીરજી બગી જોડીને તૈયાર થઈ રહ્યો હતો પરંતુ ચોરીને લીધે બહાર લાગ્યો ન હતો. વિમળા કપડાં પહેરીને તૈયાર થઈ સાથે દા-મી રાખવાની તેને જરૂર જણાઈ નહિ અને કદાચ જો સાથે લીધી હોત તો મધુસિંહ ના જ પાડત. બાઇ-બહેન બન્ને ‘વિલાસ-બાગ’ બંધી રવાના થયાં.

બીજો દિવસે રાત્રનું આવવું થયું; પરંતુ ગામમાં વિમળા જો-વાયા બાબત સઘળે હાહાકાર વ્યાપી રહેલો. પ્રજાપ્રિય રાજની કું-વરી ગુમ થતાં લોકોના મુખપર પણ શોકનો જ્વનિકા પથરાઈ ગયો હતો. આખો દિવસ પ્રમોદપુરમાં વ્યાપારી બજારમાં જે આનંદનો કોલાહલ રહેતો હતો તે આજે બિલકુલ ન જોતાં ચંદ્રસિંહ ચકિત થયો. દરબારમાં ગયા પછી ચાકરોએ બજાર દક્ષી કે “કુંવરી ગઈ કાલના ક્યાંક ગુમ થયાં છે તેનો હજી પતો નથી.”

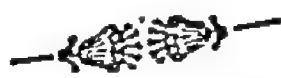
દીવાન, ફોજદાર, અને બીજા કેટલાક સ્વારોની વહાર આસ-પાસની સીમમાં તપાસ કરવા માટે ચડી ચૂકી હતી. ચંદ્રસિંહ આ

દુઃખદ સમાચાર સાંભળી દિગ્મૂઢ બની ગયો. કુંવરીનાં વિવાહનાં આ-
નંદનાં દિવસો તો હજી ચાલતાં જ હતાં એવામાં આવું વિધન જોઈ
રાજાનું ધૈર્ય ન રહ્યું. અનિવાર્ય અને અચાનક પડેલા સંકષ્ટે ચક્ષુ-
ઓમાંથી અશ્રુ-ખિંદુઓ ટપકાવ્યાં.

કુંવરી ગુમ થવાથી રાણી તો ગાંડીજ થઈ ગઈ હતી. અધુસિંહ
પુત્ર હોવા છતાં તેના દુરાચરણને લીધે રાણીની પ્રીતિ એના ઉપરથી
ઘટી ગઈ હતી અને એ પ્રીતિએ વિમળાનો પક્ષપાત કરી રાણીના
હૃદયમાં વાસ કર્યો હતો. વિમળા ખોવાઈ ગઈ એ શબ્દો હરકોઈની
પાસેથી સાંભળી તે ગાંડુ-ધેલું બધ્યાં કરતી અને દુઃખના પોકારથી
આખો મેહેલ ગળવી મૂકતી. વિમળાને શોધવા માટે હરકોઈ દાસ-
દાસી જે કોઈ એની આંખે ચઢતું તેને ધમકાવતી અને કોઈ કોઈ વાર
તો શિક્ષા પણ કરી દેતી. પુત્રી ઉપરના વાતસલ્યે માતાને ગાંડી બ-
નાવી દેધી ! માતાની-જનનીની વત્સલતા ! જો ખરેખર હેત ક્યાંય
વસતું હોય તો તે તારામાં જ સમાઈ રહેલું છે. તું દરેકપાત્ર ઉપર
આવી રહેલી હોય છે ! પુત્ર ગાંડો હોય, મૂર્ખ હોય, ખેવદૂદ હોય, તોફાની
હોય, ધરમાં નુકશાન કરે તેવો હોય કે ગમે તેવો દુર્ગુણી હોય તોપણ
પુત્ર-વત્સલતાનો ગુણ માતાની આંખમાં આવી રહેલી અમીને જગ-
તિમાં લાવે છે !

રાજ્ય મહેલમાં આવી રીતે બ્યાં ત્યાં દાસ દાસીઓ બહાવરાં
બહાવરાં ઉદાસ ચહેરે ફર્યાં કરતાં હતાં ત્યારે પ્રેમમુગ્ધ, પ્રેમાર્ત્ત અને
પ્રેમનેજ આ જગતમાં સર્વસ્વ માની લેનાર જયસિંહની સ્થિતિ પણ
પૂરેપૂરી દુઃખિત હતી. નવ પરણિત દંપતીને વિરહ-સમયે જે દુઃખ
ચાય છે તે ન કલ્પી શકાય તેવું છે. જેનાં હૃદયો પ્રેમ રૂપી ખીલા-
ઓથી સજ્જડ જડાઈ ગયાં હતાં, જેઓ એક ખીજાને પોતાનું અ-
લિક સર્વસ્વ માનતા હતા, જેઓ દુઃખના પણ ઉભરા એક ખીજાની

સમીપ ખાલી કરતાં આનંદ નિમગ્ન બની મુખ કમળમાંથી મન્દ સ્મિ-
તને સ્ફુરવતાં હતાં, જેઓ પ્રેમાનંદ, આત્માનંદ અને જ્ઞાનાનંદ
એક બીજાના સંયોગથી પ્રદલ્ય કરતાં હતાં, જેઓ સત્પ્રેમ નૌકાથી
આ સંસાર-સાગરને તરી જવાની અભિલાષા રાખતાં, હૃદય નૌકામાં
જેમી સાગર તરવાનો પ્રારંભ કરતાં હતાં, જેઓ આમ-માધવીની જેમ
એક બીજાને આરક્ત રહી વિરક્ત થવાનું સ્વપ્ન પણ લાવતાં ન હતાં
અને જેઓ પોતાની અનેક અભિલાષાઓ અભિનૃપ્ત કરવાની જિ-
જ્ઞાસા રાખતાં હતાં, તેઓ અચાનક સંસાર-સાગરની મુસારીના પ્ર-
રંભમાંજ વિરહી થતાં કેટલું દુઃખ પામ્યા હશે તેની કલ્પના, પ્રિય વા-
ચક ! તારેજ કરવી.

પ્રકરણ ૧૯ મું.

રમણપુરના રાજ્ય ઉપર આરવહું.

પરવાર્થી અને લૂંટાલૂંટમાંજ મુખ અને કાયદો
માનનાર રમણપુરનું કાર્યભારી મંડળ જનમિહના ગયા
પછી નિશ્ચિંત થઈ, મુખ માની લૂંટ કરવાના ઘેનમાં
મગ્ની રહ્યું હતું. જૂના પોલીટિક્સના વખતમાં અ-
નુભવેલું મુખ આ સાહેબના વખતમાં ટકી શકે
એવું નથી એ વાત આ કાર્યભારી મંડળને કાને અચડાતી અચડાતી
આવી હતી ખરી, પરંતુ નવા સાહેબની આ સ્ટેટની હજી એકે મુ-
લાકાત થએલી નહિ હોવાથી આ બાબત તેઓ નિશ્ચિંત રહેતા હતા
અને કોઈવાર રડ્યો ખડ્યો વિચાર ઉદ્ભવતો, તો “ શું સાગા સા-
હેબને પૈસો નહિ બ્લાશે હોય ? એ તો દામ કરે કામ ! અને લુડી કરે

સંભામ ! ” એવો સિદ્ધાંત, એ વિચારને મસ્તિકમાંથી દૂર કરતો હતો. કુમાર જ્યસિંહ રમણપુરમાં હતો ત્યાં સુધી આ મંડળને કાંઈક ખીક હતી. આ ખીક કાંઈ જ્યસિંહની પોતાની ન હતી પરંતુ આવા અંગ્રેજી ભણેલા અને સુધરેલા પાટવી તરીકેનો હક્ક ધરાવીને સાહેબને કંઈક ઉંધું ચતું લખશે તો પોકળ વેરાઈ જશે એવી ધાસ્તી નિરંતર એમના મગજમાં રમણ કરતી હતી. આ ધાસ્તી કાંઈ એટલી બંધી વળુદવાળી હતી નહિ. તો પણ તેઓ કાંઈક ખીતા ખરા. જ્યસિંહ જતો રહ્યો એટલે એમને તો પૂરેપૂરું સુખ થયું અને “ જોઈતું હતું અને વૈદ્યે બતાવ્યું ” એવું થયું.

કૃપણરાયની કૃપણતા કાંઈ રમણપુરના ખેડુતો, વેપારીઓ અને કારીગરો વિગેરેને લૂંટવામાં પર્યાપ્ત થતી ન હતી. રમણપુરના તાબાના ભાયાતી ગામો કે જે ભાયાતોને અપાયેલાં હતા તે પણ કૃપણરાયની લૂંટનેજ વશ થતાં હતાં.

અમલસિંહની પહેલાં ત્રણ પેઢીએ રમણપુરની નજીકના સુંદરપુર અને વિશ્રામગઢ નામના ગામ રમણપુરના રાયા કુંવરને મળેલાં હતાં અને એના વંશજો હજી એ બંને ગામ સાચવી રહ્યા હતા. જ્યારે ગામ અપાયાં ત્યારે તો એ બંને એકજ કુંવરને અપાયાં હતાં પરંતુ પાછળથી એ કુંવરને બે પુત્રો થવાથી દરેકને અંકેક ગામ આપવામાં આવ્યું હતું. એ બંને પુત્રોના વંશજો હાલ એ બંને ગામનું મહેસુલ લેતા હતા અને રમણપુરના રાજ્યને ઠરાવેલી વાર્ષિક ખંડણી ભર્યા જતા હતા.

સુંદરપુરવાળા ભાયાતનું નામ કરણસિંહ હતું. કરણસિંહના હાથમાં ન્યારથી સુંદરપુરનો કારભાર આવ્યો હતો ત્યારથી ગામની આબાદી કરવા તરફજ તેણે પોતાનું લક્ષ રોક્યું હતું. ગામના ખેડુતો અને વેપારીઓ કેવી રીતે આબાદ અને મહેનતુ થાય એ બાબત

આવો જવાબ સંખાતો નથી. અમે રજપૂત ! અમે રજપૂત તે તમારી આગળ લાચારી ભોગવી આંટા ખાઈએ અને અમે તમારા મનમાં કશાય લેખામાં નહિ, એ હવે અમારે નથી જોઈતું. કુંવર પૂરેપૂરાલાયક થયા છે—એમાં કોઈ તરેહનો વાંધો નથી, માટે જલ્દી અમારો નીવેડો કરો.” સરદારસિંહના ક્ષત્રી કૂળાભિમાની શબ્દો સાંભળી, એમને લલચાવી વધારે કુપિત કરવાની બુદ્ધિ કૃપણરાયે છોડી દીધી, અને છેવટનો જવાબ આપ્યો; “હવે કાલે જરૂર આવજો, ત્યારે તમારો નક્કી નીવેડો થઈ જશે.”

બીજે દિવસે બન્ને જણ ગયાં. દીવાનને મળ્યાં. દીવાન તેમને લેઈ દરબારમાં ગયો અને આગળથી તૈયાર કરી રાખેલો ઇન્સાફ શેરો સંભળાવી દીધો. “કુંવરને આઠ વર્ષ કૉલેજની કેળવણી આપવા માટે સરકારી કૉલેજમાં મોકલવાના છે અને ત્યાં સુધી સુન્દરપુરનો વહીવટ અમારો માણસ કરશે. તેટલા વખત સુધી વધારાની ખંડણી લેવાનું ચાલુ રાખવામાં આવે છે.”

આ ઇન્સાફ સાંભળી ભાઈ-બહેન ક્રોધાન્વિત થઈ ગયાં. બન્નેના શરીરનું લોહી ક્ષત્રીપણાના જીરુસાથી ઉકળી આવ્યું. આઠ—આઠ વર્ષ સુધી રાખેલી સહનશીલતા ઉપર પાણી ફરી વળ્યું જોઈ સરદારસિંહના ક્રોધનો પાર રહ્યો નહિ.

ક્રોધથી રક્ત થઈ ગયેલે ચહેરે ભાઈ-બહેન સુન્દરપુર વિદાય થયાં. રમણપુરના દરબારમાં ક્રોધ કાંઈ પણ બોલ્યું નહિ. બન્નેની વૃત્તિ ‘હવે શું ઉપાય કરવો ?’ તે તરફ જ લાગુ થઈ.

“જોયું કેશરબા ! આ દુષ્ટ કારભારીની લુચ્ચાઈ ! આઠ—આઠ વર્ષ સુધી આપણે જે થયું તે જોયાં કર્યું અને એ લુચ્ચાઓને કાઢ્યું એટલે આવું બાતું કાઢ્યું ! આપણી સહનશીલતાએ આપણને ગુલામ બતાવી દીધા છે. સઘળો ખમતો પેલા વહીવટદારના હાથ

નીચે ! આપણે કાંઈ ખરચ કરવું હોય ત્યારે પણ તેની ઝોશીઆ-
ળ ! વળી ખંડણી પણ વધારી. ગામની આખાદી ધરી. એમને સાર
થતાં ખરચોનો પાર રહ્યો નહિ ! રાત્રી તે આપણે કે એ ? હવે
આપણા હાથમાં શું રહ્યું ?” વળી વધારે સ્મરણ થતાં ખોલી ઉઠ્યો.
“આ સધળાં કામ એ લુચ્ચા કારભારીનાં જ છે. વહીવટદાર એનો
સગો છે એટલે એને નિભાવવો છે. વળી ખંડણીનો વધારો કરી
અર્ધુ એમાથી એ પોતાને ઘેર પહોંચાડાવતો હશે તો કોને ખબર
છે ? બિચારા અમલસિંહજીને કાંઈ રાત-દિવસની એ ખબર છે ?
કરે છે જ આ લુચ્ચુ નાગરી મંડળ બધું ! કૃપણરાય ! પણ યાદ
રાખ કે જો તને ખુવાર ન કરે તો હું આ ક્ષત્રી બચ્ચો નહિ.”
સરદારસિંહે તરવાર ઉપર હાથ નાંખ્યો અને રખેને કાંઈક સાંભળી
ગયું હશે એવી ધાસ્તીથી તુરતજ હાથ પાછો ખેંચી લીધો. “એ
અંગ્રેજી કેળવણી અમારે નથી આપવી. અમારે નથી અંગ્રેજ બની
જતું. અમારે તો ખરા રજપૂત-ક્ષત્રી બચ્ચાન થવું છે ! હવે તો
ખીતું કાંઈ નહિ !” આસપાસ નજર નાખતો સરદારસિંહ બોલ્યો-
“કેશરમા ! રાત્રી તો બધું હાથમાંથી ગયું છે ! હવે તો સુદરપુરના
રાત્રી ઉપર ખાવડું ! ખરા રજપૂતનું કામ એજ છે ! સુદરપુરના
રાત્રીમાં હવે આપણો જરા પણ હાથ રહ્યો નથી. યોગક માસમાં હું
આસપાસ ઝરી માણસની જોગવાઈ કરીશ અને તમે સુદરપુર રહી
જેટલું ધન કુળમાં રહે એટલું કુળને કરો ! ઇશ્વર ! ઇશ્વર ! હવે
ખીતે કાંઈ ઉપાય નથી !” ગમે તેમ તોય બહારવટનો ધધો-હુટા-
રાત્રી કામ સરદારસિંહને પસંદ ન હતું પણ અત્યારે એ સિવાય-
ખીતે કાંઈ ઉપાય એના હાથમાં નહોતો. માર-પગલ કરીને, લોકોને
હેરાન કરીને રાત્રી-કારભારીને કંટાળો આપીને રાત્રી પાછું સેવામાં
જ રજપૂતની શુદ્ધિ ખુચી.

સુંદરપુર ગયા પછી સરદારસિંહ ચૂપજ રહ્યો. ગામના લોકોને આશ્ચર્ય લાગ્યું કે સરદારસિંહનો આવો તીખો સ્વભાવ હોવા છતાં આમ શાંત કેમ બેસી રહ્યો ? પરંતુ સરદારસિંહનો વિચાર એકદમ આડા ઉઠવાનો ન હતો. એકાદ માસ એમ ને એમ ચાલ્યો ગયો એટલે સરદારસિંહ પોતાનો જીનો ગરાસ પાછો લેવાને બહાને આ-સપાસના ગામડામાં બારવટાંને અનુકૂળ માણસોની અંતે જંગલ, કો. તર, વન, વગેરેની તપાસ કરવા નીકળી પડ્યો. સુંદરપુરમાંથી પણ કેટલાક રાજભક્ત કોળી અને રજપૂત ગુપ્ત રીતે તૈયાર થઈ ગયા. છેવટે સઘળી તૈયારી કરી સરદારસિંહે વિશ્રામગઢના રાજ્યને પણ આ કામમાં જોડાવા માટે ઉશ્કેર્યું.

વિશ્રામગઢવાળો ભાયાત અત્યારથી એક માસ પહેલાંજ ગુજરી ગયો હતો અને મરનારને પુત્ર નહિ હોવાથી તેણે પોતાના એક ભાણેજને દત્તક લીધો હતો; પરંતુ રમણપુરના કારભારીએ એ વાત નામજીવર કરી, વહીવટ પોતાના હાથમાં લેવા માંડ્યો. વિશ્રામગઢવાળાને કોઈની ઓથ હતી નહિ અને મૂળે ફરિયાદી કરવાને પણ માણસનો ટોટો એટલે શાંત પડી રહી વાર્ષિક જે કાંઈ મળે તેમાંથીજ ચકાવી લેવાનો તેણે વિચાર કર્યો, પણ એ વિચારને સરદારસિંહે ફેરવી નાંખ્યો.

“ અરે ! તમે ખરાં રજપૂતાણી થઈ આમ પાછી પાતી શું લ્યોછો ? ક્ષત્રીઆણીનું કામ આમ મૂંગા બેસી રહી બકરાંની પેટે જોયાં કરવાનું નથી પણ સિંહની પેટે તલપ મારવાનું છે. સમજ્યાં કે ? આમ એમનું આપેલું ખાતું એમાં તમારી જરાપણ શોભા તમારે સમજવી નહિ. માટે વાણિયાની પેટે “ ફૂં ફૂં ” મૂકી દઈ દો. કારો કરો અને બીજાઓને ઉશ્કેરો ! તમે નહિ ધારતા કે અમે ચૂપ બેસી રહ્યા છીએ. બહારવટાંને માટે અમારી સઘળી તૈયારી થઈ ચૂ-

કી છે. વળી તમે તેમાં ભળો તો એક કરતાં બે ભલા. તમારા દ-
તક પુત્રની અને મારા ભાણેજની ઉંમર સત્તર વરસની છે. તેઓ
ખરા ક્ષત્રી છે. અમારી સાથે રહી તેઓ અમને મદદ કરશે. તમે
અને મારી ખેડેત બન્નેને માટે અમે ગુપ્ત રથળ શોધી રાખ્યું છે।
માટે હવે વિલાસ કરવાની જરૂર નથી. થાવ તૈયાર અને સિંહણની
પેડે એક ત્રાડથી વિશ્રામગઢને ગમ્મવી મૂકો!”

ક્ષત્રીના વિર્યથી ઉત્પન્ન થએલી ક્ષત્રીઆણીનું શાંત લોહી પણ
આ શબ્દો સાંભળી ઉછાળ્યું અને પોતે જરા ટદાર થઇ સરદારસિં-
હના કાર્યમાં ભળવાનું વચન આપ્યું. વિશ્રામગઢમાંથી કેટલાક શરા
માણસોને પસંદ કર્યા અને નીકળવારે દિવસ નક્કી કર્યો.

સરદારસિંહ મુદરપુર આગ્યો અને ખેડેતને સધળા સમાચાર
કહ્યા. પાંચ સાત દિવસમાં કેશરકુંવરને અને વિશ્રામગઢવાળી રાણી-
ને કેટલાએક ગાઉ દૂરના સરકારી ગામમાં ગુપ્ત રીતે રાખ્યાં અને
પોતે પોતાના માણસોને મુદરપુરથી દશેક કોસ દૂરના એક પહાડી
સંકેત રથળમાં એકઠાં કર્યા.

—:૦:—

મકરણ ૨૦ મું.

કોમળ શરીર અને દૂર તરવાર.

ધુસિંહ અને વિમળા ‘વિલાસ ખાગ’ ને રસ્તે પ-
ડ્યા. આ વખતે ખાગમાં પોતાના ખતિનાં દર્શન થશે
એવા હુલાસમાં વિમળા મશ થઇ રહી હતી, પરંતુ
મધુસિંહની દૂર ધમ્મણ તેના બાણવાર્મા-કલ્પવામાં

થોડી એક વાર બાગને માર્ગે બગી હાંકીને પછી હીરજીએ તેને બીજે રસ્તે ચઢાવી દીધી. આ બીજો રસ્તો પાસેની એક નાની ડુંગરી ભણી જતો હતો. ડુંગરીની આસપાસનો ભાગ વૃક્ષના ભરાવાને લીધે ધીચ દેખાતો હતો અને ડુંગરી પણ આડાં અવળાં, એક બીજની ડાળીઓ ભરાવી રહેલાં અને વાંકાં વળી ગએલાં અડક વૃક્ષોથી ભરપૂર હતી. ડુંગરી નાની હોવાને લીધે વાઘ-વરૂ જેવાં મોટાં ધાતકા પ્રાણીઓનો ઉપદ્રવ હતો નહિ, પરંતુ સસલાં, શિયાળ, સાપ, અજગર અને એવાં અનેક તરેહનાં પ્રાણીઓ તેમાં નિવાસ કરી રહેલાં હતાં. ડુંગરી ઉપર ચઢવાને ખાસ માર્ગ કે એવું કંઈ હતું નહિ પરંતુ વૃક્ષોના થડ વચ્ચે થઈને કેટલીક કેડીઓ વાંકી ચુંકા ઉપર જતી હતી, અને એ કેડીઓ સંતાઇ રહેનારા ઘાડ પાડુઓ, ચોર કે હુંટારાઓના અવર જવરથી જ પડી ગએલી હતી. મૂળે ઝાડી ધીચ અને બખોલ તેમજ કોતરો પણ ઉંડાણવાળાં હોવાથી આવા લોકોને એમાં નિવાસ કરવાની કે સંકેત સ્થળ ઠરાવવાની દીક સગવડ પડતી હતી.

હીરજીએ બગી ડુંગરીને રસ્તે ચઢાવી-એવા હેતુથી કે ત્યાં વિમળાને પૂરી કરી એકાદ કોતરમાં લાસ ફેંકી દેઇ શકાય. બગી બાગને રસ્તે ન જતાં જૂદેજ રસ્તે ચઢી ગઇ છે એવું સ્વામી-દર્શનાતુર વિમળાને જ્ઞાન પણ ન હતું. ઘણો વખત થયો પણ બાગ હજી કેમ ન આવ્યો અને વહાલાનાં દર્શન ક્યારે થશે એવી ચિંતામાં ઉભરાઈ જતાં મનવાળી વિમળાએ પડદો ઉઘો કરી માર્ગ ઉપર ડોકીઉં કર્યું, પણ હજીતો બાગ દેખાતો પણ ન હતો.

“અધ્યા, હીરજી ! બાગ કેટલો દૂર છે હવે ?” આતુર વિમળાએ પૂછ્યું.

જવાબ ન મળ્યો.

પૂર્વે આનંદગઢ નામનું એક જૂનું પણ સારી બાંધણીવાળું શહેર હતું. આનંદગઢ રમણપુરના રાજ્યના તાત્કાલિક હતું, અને એ રાજ્યની અસલની ગાદી આનંદગઢમાંજ રાખવામાં આવેલી હતી. અમલસિંહની અગાઉ કેટલીક પેઢીએ રમણસિંહ નામના રાજાએ રમણપુર વસાવ્યું હતું અને ત્યારથી રાજ્યગાદી આનંદગઢથી રમણપુર ખસાવવામાં આવી હતી. પ્રજાનો તેમજ રાજ્યાધિકારીઓનો આવરો જાવરો આનંદગઢ અને રમણપુર વચ્ચે ઠીક રહેતો અને તેથી સરદારસિંહે પોતાના મંડળનો મોટો વિભાગ સુંદરપુર અને આનંદગઢ વચ્ચે રાખવાનું ઉચિત ધાર્યું. પોતાના મંડળના ત્રણ વિભાગ પાડીને પચાસ માણસનું એક મંડળ લેણે આનંદગઢથી સાતેક કોસ દૂર આવેલી એક પથરની ખાણમાં રાખ્યું. આ ખાણ ઘણીજ ઉંડી અને ભયંકર હતી અને ઘેરાવમાં પણ ઘણી મોટી અને ખડખડાટી હોવાથી આવડું મંડળ તેમાં સહી સલામત રીતે રાખી શકાય તેમ હતું. ખાણ ખડખડાટી ઉંડી પડી ગએલી હોવાથી પડી ભાંગવાના ભયને લીધે ત્યાંથી પથર કાઢવામાં આવતા ન હતા જેથી ત્યાં ગુમગીતે રહી શકાય તેમ હતું.

ત્રિશ્રામગઢ અને પ્રમોદપુર વચ્ચેની ડુંગરીમાં પણ ત્રીશેક આરવડીયાનું મંડળ રાખ્યું. મોટા મંડળનો હેતુ હરકોઈ રમણપુર કે આનંદગઢના વટેમાર્ગોએ લુંટવાનો હતો અને ડુંગરીવાળું મંડળ તો માત્ર નકામી લુંટ કરવાના હેતુથીજ રાખવામાં આવ્યું હતું. મોટા મંડળની સરદારી સરદારસિંહે લીધી હતી અને ડુંગરીવાળા મંડળની સરદારી એક ‘લાલા’ નામના પટેલને સોંપવામાં આવી હતી. લાલો પટેલ મૂળ રમણપુરનો રહેવાસી હતો પરંતુ ત્રણ વરસ થયાં તે પદ્મપુર નામના ગામમાં આવીને રહ્યો હતો. પદ્મપુર ત્રિશ્રામગઢની નજીકજ હતું અને ડુંગરીથી દસેક કોસ દૂર હતું.

લાલા પટેલનો બાપ માનસિંગ પટેલ રમણપુરનો મોટામાં મોટો

ખેડુત અને પટેલિયો હતો અને જાપદાદાના વખતથી ચાલ્યો આવેલો ગરામનો સારો ભોગવટો તેના હાથમાં હતો. વળી એ ચાર વરસે કસદાર જમીનના કડકાનો વધારો કરવા પશુ તે ચૂકતો ન હતો અને એથી રીતે તે મૂઝો લ્યારે એની પાસે દશેક હજારની ભેગવાઇ થવા પામી હતી જે તેના એકના એક દોકરા લાલ્લા પટેલને મળી.

લાલ્લો પણ એના જાપના જેવો ખુદ્દિશાળી અને મહેનતુ હતો. એનો જાપ મૂઝો ત્યારે તેની ઉમર પચીશક વર્ષની હતી, તેથી પોતાના જાપનો પટેલિયા તરાકોનો હક પણ ન્યાતે તેને આપ્યો અને ચોક્ક વખતમાં તો આખી ન્યાતમાં એના જાપ કરતાં પણ વધારે પરાક્રમી અને ખુદ્દિશાળી ગણાવા લાગ્યો.

લાલ્લા પટેલને રૂપાળી નામની સ્ત્રી હતી. રૂપાળી સ્વરૂપવતી હતી અને તેથી ગામના જદમાથા યુવકોની તજર તેના ઉપરજ બ્રમણ કર્યાં કરતી હતી. પીયર હતી ત્યારથી કેટલાક યુવકો જૂદી જૂદી દી તરેહની લાલચ આપીને વ્યભિચારના દુષ્કર્મમાં તેની સાથે પ્રવૃત્ત થયા હતા. રૂપાળીને દિવસે દિવસે આમાં કીક આનંદ મળવા લાગ્યો એની આ રીતભાત સસરાના ભર્યા ભાદર્યા ઘરમાં આવ્યા પછી પણ ચાલુજ રહી. જીજ્ઞાસુઓમાં ફસાયેલો અનેક આપાસો કર્યા છતાં તેમાંથી લાગ્યેજ નીકળી શકે છે તેમ આ દુર્ગુણુ રૂપાળીની સાથે મજબૂત ગાંઠ કરીને રહ્યો હતો. પોતાની સ્ત્રીનું આ આચરણ પતિના જાણવાની ખુદારજ હતું.

દિવસે દિવસે રૂપાળીના રૂપની અને વૃત્તિની અનેક વાતો ગામમાં ફેલાઈ અને અનેક જદમાસોના ઘરની મુલાકાત તેણે લેવા માંડી. રફતે રફતે આ વાત જમણપુરના ફેજદારના જાણવામાં આવી. ફેજદાર કૃપણરાયનો ભત્રિજો હતો અને ધૃષ્ટતાવાળો હતો, તેથી તેની ખુદ્દિ સ્વાભાવિક રીતે રૂપાળી તરફ ગઈ. રૂપાળી-દામ વિના કદિ

સમજતી ન હતી. પણ ફોજદાર પાસે તો દંડથી સમજવું પડ્યું અને હમેશાં એકવાર ફોજદારને મળવું એવો સંકેત સિદ્ધ થયો.

ફોજદારની વાત શરૂ થઈ એટલે લાલા પટેલે જાણ્યું પણ સ્ત્રીને કહેવાની એકે બારી હતી નહિ. જો સ્ત્રીને ઠપકો આપે તો સ્ત્રી ફોજદારને કહી દે; અને કદિ અરીણી અમલસિંહના રાજ્યમાં લાલા પટેલના ઘર લુંટાઈ જાય, તો પણ કાંઈ થઈ શકે તેમ નહોતું તેથી સ્ત્રીને છેડવાનું તેણે માંડી વાળ્યું. ભત્રિજો ફોજદાર અને કાંકો દીવાન એટલે ફરીઆદ થઈ શકે નહિ અને જો કરે તો ‘લેને ગધ પૂત ને ખો આઈ ખસમ’ જેવું થાય. આવી રીતે લાલા પટેલને એકે બારી રહી નહિ, તેથી દિવસે દિવસે સ્ત્રીની બાબતની ચિંતા તેના હૃદયમાં પ્રવેશ કરવા લાગી, અને ફોજદારની બીકે તો લાલા પટેલને સ્ત્રીનો શિષ્ય બનાવી દીધો.

એકવાર રાત્રે લાલા પટેલના ખેતરમાં ચોર પક્યા ખેતરના ર-
ખેવાળે આવી પટેલને વાત કરી. પટેલના તો હોશ કોશ ઉડી ગયા.
દીવાનને ત્યાં ગયો અને આજીજી કરી તો ત્યાંથી જવાબ મળ્યો કે-
“ફોજદારને કહો. તે બંદોબસ્ત કરશે.” લાલો ફોજદારને ત્યાં ગયો.
ફોજદારની સ્ત્રી પતિની ખરાબ ચાલને વખોડતી અને બની શકે તો
આવનારીનો અને ફોજદારનો જોગ થવાજ દેતી નહિ. પટેલે આવીને
પૂછ્યું-“ફોજદાર સાહેબ ક્યાં છે ?”

ફોજદારની સ્ત્રી રૂપાળીનો પતિનો આજખતી હતી અને અત્યારે
તેણે તેને આજખ્યો. આ બહુજ સારો પ્રસંગ છે એમ જાણી કહ્યું-
“જવ, ઉપરછે.” પાસે એક ચાકર બેઠો હતો તેની એમ કહેવાની
દબંગ હતી કે “ભાઈ અત્યારે મળી શકશે નહિ,” પણ ફોજદારની
સ્ત્રીના શબ્દોથી તે કાંઈ બોલી શક્યો નહિ. અને તેના સામું જોઈ ર-
તો. સ્ત્રી ચોરડામાં ચાલી ગઈ.

લાલો ઉપર ગયો. એક ચોરડામાં અત્યંત પડતો પ્રકાશ જોઈ

તેણે જાણ્યું કે-ફાજદાર ત્યાંજ હશે. નિર્ભય અને નિર્દોષ ફાજદાર
દાર ઉધાડાં રાખી રૂપાળી સાથે ચૂનો હતો. 'ગરજીને અને દરદીને
અફસ હતી નથી' એ કહેવાતાનુસાર પોતાને થતા તુકશાનના ભયથી
બહારો બનેલો લાલો તુરતજ ઓરડામાં પેશી ગયો. કોઈક આવ્યું
જાણી રૂપાળી બિજાનામાંથી ઉભી થઈ ગઈ અને ફાજદારે પણ ડોકું
ઉંચું કર્યું. લાલાએ રૂપાળીને ઓળખી

પોતાના ઘરનું છિદ્ર ઉઘાડું થએલું પ્રત્યક્ષ જોતાં પટેલનો ક્રોધ
ન માગ્યો. પોતાનું અનિષ્ટ થતું જોઈ બી તમાંથી ક્રોધનો પ્રાદુર્ભાવ થયો
અને એનું ઉછરતું લોહી ચક્ષુ ઉપર તરી આવ્યું. પોતે અહીં શામાટે
આવ્યો છે એ વાતનું તેને વિશ્મય થઈ ગયું અને ચક્ષુ સમીપનો
દેખાવ એક પણ મુઠ્ઠી તે જોઈ રહ્યો. તેના મને જેમ જેમ તરિત ગ-
તિથી વિચાર કરવા માંડ્યો તેમ તેમ તેના અંગની તેમજ હૃદયની
વિકૃતિ થઈ જવા લાગી અને એ સમયે તે અનિષ્ટ થતું જોઈ ન શ-
ક્યો. આવા દેખાવો એક કાયરને પણ ચૂરો બનાવી દે છે. પાસેની ખી-
રીએ તરવાર લટકાવેલી હતી તે લેઈ અને આનમાંથી ખેંચી કાઢી
રૂપાળીનું શીર ધડથી જૂદું કરી નાખ્યું. આ બધું માત્ર એકજ પ-
ળમાં બન્યું.

લાલાના હાથમાં તરવાર જોઈ ફાજદાર ખીનો. આમાંથી બૂંદ
થશે અને જીવ જોવા વારો આવશે એવું જાણી બિજાનામાંથી જેડો
થઈ નોકો. પાસેની ખીરી ઉઘાડી હતી તેમાંથી અગાડીમાં કુંદી પડી
ખીરી બંધ કરી દીધી.

તરવાર મૂકી દઈ લાલો નીચે ઉતર્યો, અને ઘર જાણી આવ્યો.
ખૂન તો કર્યું પણ હવે ગામમાં રહેવું સહી સલામત નથી એમ જાણી
તેની એક અગીઆર-બાર વર્ષની જીવનને પોષક ફરજાંક ઘરેણાં ગાંદા-
ની એક પોટલી સાથે ગામ બહાર નીકળી પડ્યો. ચતુર ફાજદારે પો-

તાના ખાનગી માણસો માર્જિત રૂપાળીનું સુડડું પટેલને દીધું અને ખીજે દીવસે ગામમાં વાત ચાલી કે “લાલો ની સ્ત્રીનું ખૂન કરી રાતો રાત નાશી ગયો છે.”

એકાદ વર્ષ લાલો જૂદે જૂદે ગામ ફર્યો અને ર ન્હાને લીધે પકડાઈ માર્યો જઇશ એવી ખીકથી પો નામ ધારણ કરવા લાગ્યો. છેવટ તે ‘કરસન પટેલ’ ધારણ કરી પદ્મપુર રવા લાગ્યો અને કેટલીક જમી ત્યાંજ ખેતી કરી પોતાનો નિર્વાહ કરવા લાગ્યો. સ્મરદા પુરના રાજ્યની સામે બારવટે નીકળ્યો સાંભળી તેના બદલે વાળવાની ખાતર તે સ્મરદારસિંહને મળ્યો, સ્મર ઝોળખ્યો અને પેતાની સાથે રાખ્યો. ડુંગરીવાળા મં રી તેને સોંપી. કરસન પટેલ એક દિવસ આ મંડળ એક દિવસ પોતાના ખેતરની સંભાળ રાખવા ખાતર (અને ગામમાંથી જો કાંઈ નવા જૂની સંભળાય તે ને જણાવતો.

શું છે કરસન હાકા પ ” એમ કહેતો પાદર ઘોડો ફેરવી
સામે જઈને ઉભો. “ આવા જંગલમાં આવી રૂપાળી બાઈને
પણ મૂકી ગયું હશે ? ”

કાંતો આ બેભાન થઈ ગઈ લાગે છે. જો ને તાપ કેવો
? એનું આવું સુંવાળું ડીલ ક્યાંથી એવો તડકો ખમી શકે ?
માના ? જા પાણી લઈ આવ. ”

માનો પાણી લેવાને ઘોડો દોડાવતો ગયો તે દરમ્યાન કરસને
તે જાગૃતિમાં આણવા માટે ઘણા આયાસો કર્યા પણ અતિ
મારથી દયાઈ ગએલું એનું હૃદય જગૃત ન થયું. થોડી વારમાં
આબુ અને મોં ઉપર છાંટી કરસને વિભજાને જગાડી. “ આ-
પ્સરો સરખી સ્ત્રી અહીંયાં ક્યાંથી આવી હશે ? ” એજ વિ-
બાખા મંડળને સાનંદાશ્ચર્ય સાગરમાં ધસડી જતો હતો.

સરદારસિંહે એકાં કરેલાં સઘળાં માણસો ધણાંજ ટેકી હતાં.
પણ ડગુ-ગગુ મનવાળાને તેણે સાથેજ લીધા ન હતા. જેઓ
કાર્ય પૂછી કરવામાંજ સાર્થક માની રહે અને હમેશાં તેમાંજ અ-
રહે એવા લોકોજ આ મંડળમાં ભળ્યા હતા. યુવાવસ્થાના સા-
મ મધ્ય ભાગે ઉભી રહેલી વિભજાને જોઈ તેઓને આશ્ચર્ય થતું
ખરું પરંતુ તેમાંના એકેકને નિર્દોષ અજાણને પીડવાનો કે દુઃખ દે-
વિચાર સરખો પણ ઉદ્ભવ્યો ન હતો. તેઓ સઘળા જાણતા હ-
આપણે સઘળા વનનાં દુઃખો સહન કરવાને મળ્યા છીએ
આરામ કરવાને નહિ અને તેથીજ અનેક મનોવિકારમાંથી
યઈ ઇષ્ટ કાર્ય સિદ્ધ કરવાને તેઓ લાયકીવાળા થયા હતા.

વિભજાને સહુ ડુંગરી ઉપર લેઈ ગયા, રસ્તે જતાં કરસન તે-
ટ્ટેલીક આજતો પ્રૂછવા લાગ્યો. “ તું કોની દીકરી ? ” “ ક્યાં રહે
” “ અહીં ક્યાંથી આવી ચડી ? ” “ તું અમારી બેન સરખી

ન હતું. એકદમ બહાર પડવાથી કદાચ બગી નાસી જશે અને વળી પાછળ આથડવું પડશે એમ ધારીને બધા સ્વારો એક ગુપ્તમાં બગીની રાહ જોતા ઉભા રહ્યા અને છૂટવાની આજ્ઞા સાંભળવાને આતુર થઈ રહ્યા.

બગી નજીક આવી અને ઉભી રહી જોઈ કરસને સહુને ઘોડા દોડાવી જવા આજ્ઞા કરી અને એકાદ બે મિનિટમાં તો આખું ટોળું હીરજીની નજરે પડ્યું.

વિમળા મૂર્છાધિન સ્થિતિમાં બગીના દ્વાર આગળ નીચે પડી ગઈ હતી. દુઃખાવેશમાં શરીરનું ભાન રહ્યું ન હતું. તેના કેશ અને ઓઢણી ધુળવાળી થઈ ગઈ હતી. પહેરેલો ચણિયો રેશમી હોવાથી અંગ સાથે લપટાઈ રહી સતીની વિશુદ્ધિનો મહિમા સાચવી રહ્યો હતો અને નીચે ઘસડી કાઢવાને ઝાલેલું એક કાંડું હીરજીના હાથમાં હતું. બહીનેલો હીરજી વિમળાનો હસ્ત પકડી રાખી, ઝાડી સામી નજર કરી રહ્યો હતો.

“ હાય ! બાપ ! આ તો પેલા ખારતિયા ! ” એમ બોલતો અબળા પાસે બળવાન બનેલો પરંતુ હૃદયનો નિર્ભય ખવાસ ઇષ્ટ કાર્ય પૂર્ણ કરવાની હિંમત ચલાવી ન શક્યો અને તરવારને બગીમાં ફેંકી દઈ બગી દોડાવી ગયો. વિમળા બેભાનાવસ્થામાં માર્ગપર પડી રહી ! કોમળ શય્યામાં સૂતારીએ ધૂળમાં શયન કર્યું !

કરસન પોતાના મંડળ સહિત આવી પહોંચ્યો. હીરજી બગી દોડાવી ગયો અને ઝાડી બહાર તેઓ નીકળ્યા ત્યાં તો તે અદૃશ્ય થઈ ગયો. માર્ગ ઉપર વિમળાને પડેલી જોઈને સૌ આશ્ચર્ય સંહિત ઘોડા ઉભા રાખી રહ્યા અને બગી પાછળ દોડવાનો વિચાર માંડી વાળ્યો. વિમળાને રસ્તા ઉપર પડેલી જોઈને કરસન ઘોડા ઉપરથી નીચે ઉતર્યો અને વિમળાના મુખ-કમળ સામું એકી નજરે જોઈ રહ્યો.

“ અધ્યા આદર ! જો તો ખરો, જાણે મન્દ્રના ધરતી અપ્સરા

“ શું છે કરસન ! કાકા ? ” એમ કહેતો. બાદર ઘોડો ફરવી કરસન પાસે જમને ઉભો. “ આવા જંગલમાં આવી રૂપાળી આછતે અહીં કોણ મૂકી ગયું હશે ? ”

“ કાંતો આ બેભાન થઈ ગઈ લાગે છે. જો ને તાપ કેવો પડે છે ? એનું આનું સુંવાળું કીલ ક્યાંથી એવો તડકો ખમી શકે ? અથવા માતા ? જા પાણી લઈ આવ. ”

માનો પાણી લેવાને ઘોડો દોડાવતો ગયો તે દરમ્યાન કરસને વિમળાને જંગલમાં આણવા માટે ધણા આયાસો કર્યા પણ અતિ દુઃખ ભારથી દગાઈ ગયેલું એનું હૃદય જંગલ ન થયું. થોડી વારમાં પાણી આવ્યું અને મોં ઉપર છાંટી કરસને વિમળાને જગાડી. “ આવી અપ્સરા સરખી સ્ત્રી અહીંયાં ક્યાંથી આવી હશે ? ” એજ વિચાર આખા મંડળને સાનંદાશ્ચર્ય સાગરમાં ધસડી જતો હતો.

સરદારસિંહે એકલાં કરેલાં સંધળાં માણસો ધણાંજ ટેકી હતાં. જરા પણ ડગુ-ગચુ મનવાળાને તેણે સાથેજ લીધા ન હતા. જેઓ ઇષ્ટ કાર્ય પૂરું કરવામાંજ સાર્થક માની રહે અને હમેશાં તેમાંજ મગ્યા રહે એવા લોકોજ આ મંડળમાં ભળ્યા હતા. યુવાવસ્થાના સાગરની મધ્ય ભાગે ઉભી રહેલી વિમળાને જોઈ તેઓને આશ્ચર્ય થતું હતું ખરૂં પરંતુ તેમાંના એકેને નિર્દોષ અજાણને પીડવાનો કે દુઃખ દેવાનો વિચાર સરખો પણ ઉદ્ભવ્યો ન હતો. તેઓ સંધળા બાણતા હતા કે આપણે સંધળા વનનાં દુઃખો સહન કરવાને મળ્યા છીએ એશ આરામ કરવાને નહિ અને તેથીજ અનેક મનોવિકારમાંથી મુક્ત થઈ ઇષ્ટ કાર્ય સિદ્ધ કરવાને તેઓ લાચકીવાળા થયા હતા.

વિમળાને સહુ કુંગરી ઉપર લેઈ ગયા. રસ્તે જતાં કરસન તેને કેટલીક બાજતો ખૂબસૂ લાગ્યો. “ તું કોની દીકરી ? ” “ ક્યાં રહે છે ? ” “ અહીં ક્યાંથી આવી અહીં ? ” “ તું અમારી જેન સરખી

હો ! બહીશ નહિ.” આવી રીતે આશ્વાસન આપતાં આપતાં કરસને વિમળા પાસેથી હકીકત મેળવવા માંડી.

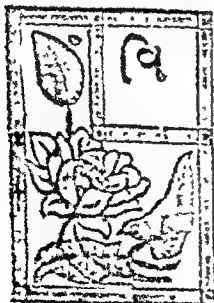
વિમળાને આવા જંગલી મંડળમાં વિશુદ્ધ રહેવું દુર્લભ જણાયું; અને પરિણામે મૃત્યુ થશે એમ તેને ભાશ્યું. એક દુઃખમાંથી નીકળી એથી વધારે દુઃખમાં પડવા સરખું તેને લાગ્યું, પણ “તું તો અમારી જોન સરખી છે ! ” એ શબ્દોએ તેના હૃદયને કંપક આશ્વાસન આપ્યું. વળી એ શબ્દો લાંબા વખત સુધી પળાઇ રહે એ એને સત્ય પણ જણાયું નહિ.

ડુંગરી ઉપર બાઇ માણસને એકલું રાખવામાં કરસનની ચપળ બુદ્ધિએ સહી સલામતી જોઇ નહિ. પોતે સવળા હુંટ માટે જાય અને પાછળ આવી રાજ કુંવરીને એકલી રાખવી, તેને બીક લાગે, વળી કોઇ અચાનક આવીને એને હેરાન કરે, એ કરતાં બીજે ક્યાંક તેને રાખવી એવો વિચાર સર્વાનુમતે સિદ્ધ થયો; અને મંડળ માંહેના કેટલા એકની અનુમતિથી વિમળાને પદ્મપુરમાં કરસનને ઘેર એની બહેન સાથે રાખવાનું નક્કી થયું.

—:૦:—

પ્રકરણ ૨૩ મું.

ભરાએલો ઘડો ફૂટ્યો !

મળાને મૂકીને હીરજી બગી દોડાવી ગયો. થોડા વખતમાં તો તે એકાદ બે કોસ નીકળી ગયો. રખેને બહારવટીઆઓ પાછળથી આવીને પકડશે, તો હું શું કરીશ ? એવી ભીતિએ એને પાછું વાળી જોવાં પણ ન દીધું. આત્મસંરક્ષણની સિદ્ધિના વિચાર નીચે

ઘટ કાર્યની સિદ્ધિનો વિચાર દબાઇ ગયો.

મધુસિંહને બેભાન સ્થિતિમાં લેઈ પ્રમોદપુરમાં પેસવું એ હી. રજીને બધે બરેલું લાગ્યું અને જો બગી આવી રીતેજ દોડાવી જ. યતો દિવસ છતાં ગામમાં દાખલ થઈ જવાય, માટે એક ગામડાને પાધર બગીના પડદા પાડી બપોરનો વખત ગાળ્યો અને છેક સાંજ પડતાં રવાના થઈ રાત્રે એક પ્રહર વખત થઈ જતાં પ્રમોદપુર પહોંચ્યો.

મધુસિંહની ખરાબ ચાલથી ચંદ્રસિંહ અંતર્યા બહુ બચિત થતો હતો અને એની એવી ચાલથી કુમતિની ચાલ પણ બગડી છે એ વાત પણ તેના કાન સુધી પહોંચવા પામી હતી. મધુસિંહની આ ચાલ છોડાવવા માટે ચંદ્રસિંહ એને ઘણા ઘણા વિદ્વાનોની સંગતિમાં રાખતો, પરંતુ એવા વિદ્વાનોના સદ્ગુણની સુવર્ણ રજ મધુસિંહની લોહ રૂપી બુદ્ધિપર ચઢવા પામતી નહોતી. જે વિદ્વાનોની સંગતિમાં તેને રાખવામાં આવતો તેઓ એની પ્રકૃતિ જાળવી રાખી ઉપદેશ કરીને કે એવી ચાલમાં અનેક દોષો ખવરાવીને સુધારવા તરફ ભાગ્યેજ મથન કરતા, અને તેથી સાતસંગતિ એને જરા પણ અસર કરનારી નીવડતી નહોતી જ્યસિંહ અને વિદ્વાનના આગમન પછી મધુસિંહને તેમની સાથે રાખવામાં આવતો હતો અને જેમ અને તેમ તેની ખરાબ ચાલ સુધારવાને મથન કરવા, ચંદ્રસિંહે બનેને સૂચના કરી હતી. બન્ને મિત્રોનો મધુસિંહને સુધારવાનો પ્રયત્ન કેટલેક અંશે સફળ થયો હતો. જ્યસિંહ અને વિદ્વાન મધુસિંહની પ્રકૃતિને અનુસરીનેજ પ્રયત્નનો પ્રારંભ કર્યો હતો. તેઓ જાણતા હતા કે તેની પ્રકૃતિ મોજ શોખી અને આનંદી જ છે અને રાજ્ય-કાર્યભારમાં ખુબે તેવી નથી તેથી એ કાર્યભારમાં તેને દબાવી રાખી એની પ્રકૃતિનું વલણ ફેરવવું એ કરતાં એની પ્રકૃતિને ફરતી બાબતોમાંજ એને નિમગ્ન રાખી પોતાની સંગતિ છોડવાનું એને મન ન આવે એવી તેમને યોજના કરી, અને થોડા વખતમાં જ્યસિંહ અને

વિદ્વદ્રાયની મિત્રતામાં મધુસિંહને એટલો આનંદ પડવા લાગ્યો કે તેમને છોડીને તે ક્યાંય દૂર જ ન જતો. જ્યસિંહ પાસેજ તે પડ્યો. પાશ્ર્વે રહેવા લાગ્યો. કુમતિને આ ઠીક પડ્યું, પણ 'રખેને તેઓ મારા માટેનો એમનો સારો વિચાર ફેરવી નાંખશે,' એવી ભીતિ તેના હૃદયમાંથી ન ગઇ.

મધુસિંહ દારૂ બહુ પીતો હતો પરંતુ તેનું એને વ્યસન એટલું ન હતું તે વધારે પીતો તેનું કારણ તેના મિત્રોજ હતા. તેઓ હમેશાં એકઠા થતા એટલે મધુસિંહને પણ તેમનામાં ભળવું પડતું અને ભાગ લેવો પડતો હતો. એની વધારે ખરાબ ચાલ એના મિત્રોથી જ થતી હતી. કેટલેક અંશે તેનું કારણભૂત કુમતિ પણ હતી. પોતાની નીચ મનોવૃત્તિ પાર પાડવાની ખાતર તે મધુસિંહને દારૂ પાતી અને પ્રેમ-વશ થઇ ગએલો મધુસિંહ તેનો સ્વીકાર કરતો અને પરિણામે ખનતો.

દિવસનો મોટો ભાગ મધુસિંહ જ્યસિંહ પાસેજ રહેવા લાગ્યો. જ્યસિંહ તેને પોતાની સંગતિમાં વધારે આનંદ આપતો અને કંટાળો ઉપજવા દેતો નહિ; તેથી મધુસિંહને તેના દારૂડિયા મિત્રો ભાગ્યેજ મળી શકતા. કદાચ મળતા, તો મહિને એકાદ બે વારજ; જેથી કરીને તેની દારૂ પીવાની આદત ધીમે ધીમે દૂર થવા લાગી. જ્યસિંહ અને વિદ્વદ્રાયના કેળવાએલા વિચારો મધુસિંહના મગજમાં ઘુસવા લાગ્યા અને તેમની વૃત્તિ ધીમે ધીમે સુધરવા લાગી. દીપ-પ્રકાશ થતાં જેવી રીતે અંધાઈ શરમિંદુ થઇ નાશી જાય છે તેવી રીતે તેની ક્ષુદ્ર બુદ્ધિ લન્નિજત થઇ અદ્રશ્ય થવા લાગી, અને સદ્બુદ્ધિ પ્રવર્તતાં પોતાની અગાઉની તોફાની ચાલ ઉપર તેને કંટાળો અને લજ્જા આવવા લાગી. કુમતિની આખતમાં અત્યાર સુધી તે સધળી વાતે અજાત જ રહ્યા હતા. સત્સંગતિએ સદ્બુદ્ધિનો વિકાસ કયો પરંતુ પ્રે-

મવશ પાંત, પત્નીના મર્મ સૂચક વચનો સમજવાને ભાષ્યશાળી થયો નહિ.

આજે રાત્રે જ્યમિંહને બંગસે મિજલસ થવાની હતી. મધુ-
સિંહને તેમાં મુખ્ય ભાગ લેવાનો હતો અને સઘળી વ્યવસ્થા તેની
ઈચ્છાનુસારજ કરવામાં આવી હતી. જ્યમિંહને સોંપવામાં આવેલા
બંગલાંની બાબતે એક વિશાળ ચોકમાં મિજલસને અનુકૂળ ગોઠવણ
કરવામાં આવેલી હતી. ચોકની ખીણ બાજુએ લાંબે સુધી વાડીનો
વિભાગ હતો, જેથી જૂદી જૂદી જાતના રોપાનાં કુંડાઓની રચના
ચોક ફરતી ફરી દેવામાં આવી હતી. ચોકની મધ્યમાં એક મોટું લં-
બગોળ ટેબલ અને તેના ફરતી ખુરશીઓ ગોઠવવામાં આવી હતી.
એ મોટા ટેબલ ફરતાં પણ થોડે થોડે અંતરે મોટાં ગોળ ટેબલો
અને તેના ફરતી ખુરશીઓ, એ પ્રમાણે બાર ચૌદ ન્હાના ન્હાના ક-
ડાઓ ગોઠવવામાં આવ્યા હતા, જેનો દેખાવ ચક્ષુને આહ્લાદક ધર્મ
પડ્યા વિના રહેતો નહિ. દરેક ટેબલ ઉપર સફેદ રંગનાં ટેબલ ક્લોથ
અને તે ઉપર મેવા મિઠાઇથી ભરેલી રૂપા જેવી ચકચકિત રક્ષાખી-
ઓની ગોઠવણ કરવામાં આવી હતી. રક્ષાખીઓના ચળકાટમાં, ફરતા
દીવાઓનો પ્રકાશ પ્રતિબિંબ રૂપે નૃત્ય કરતો ત્યારે શ્વેત આકાશમાં
આકાશ-ગંગા વિરાજ રહી હોય તેવો આભાસ થતો હતો. ગોઠવેલી
રક્ષાખીઓની વચ્ચે શ્વેત પુષ્પથી લમ્પી રહેલી જૂહના વેલાઓ વાંકા
ચૂકા ગોઠવીને કુદરતી દેખાવનો સાચો હરિશ્ચંદ્ર કરવાને મથન કર્યું હોય
તેમ લાગતું હતું. ખાલી રક્ષાખીઓ ગોઠવાઇ રહ્યા પછી તેમાં મેવા
મીઠાઇ મૂકવામાં આવતા હતા ત્યારે મિજલસમાં ભાગ લેનારો સઘળો
વર્ગ આસપાસની વાડીમાં ફરતો હતો. તેમાંના કેટલાક વાડીના સુ-
ગંધી સમીરનો અનુભોગ કરતા હતા. કેટલાક પૃથક્ પૃથક્ જાતિના
પુષ્પો સુંદી, નાકે અરાડી સુંઘતા હતા અને નજીક ઉમેલા માળીઓની
આંખમાં કોષનો વરસાદ વરસાવતા હતા, પરન્તુ તેમને કાંઈ પણ કન-

રેલા થાળ લેઈ ફરવા લાગ્યા અને જોઈતી ચીજો રકાખીમાં મૂકવા લાગ્યા. ફરતા જોઈવવામાં આવેલાં ફૂલોગ્રાફ વાળંઓના મધુર સ્વર ખુદ્લા મૂકવામાં આવતાં જામનારાઓને વધારે આનંદ થવા લાગ્યો અને જામનારાઓ સંભળવા તરફ લક્ષ્ય જોવાતાં, વસ્તુઓ લેવા માટે લંબા-વેલા હાથ રકાખીમાં સ્થિરજ રહેવા લાગ્યા. કહુંન્દ્રિયે રસનેન્દ્રિય ઉપર જય મેળવ્યો જણાયો. આ સમયે લીલા જોઈ મધુસિંહનું હૃદય આનંદથી ઉછળવા લાગ્યું.

જમી જમીને સમજાવેલા લાગ્યા, અને થોડી વારમાં તો સમજાવું મંજૂર હતું ન હતું થઈ ગયું. માત્ર થોડા ધણા અમલદારો, જયસિંહ, વિદ્યારાજ અને મધુસિંહ રહ્યા હતા. અન્નસિંહ તે વખતે ગામમાં નહોતો અને તેથી અહીં તેનું આગમન થયેલું ન હતું. સહુ જમી ઉઠી જંગલમાં ભરાવા લાગ્યા, અને ઉત્તરે એક ઝુંડર ગાલીચો ખી-જાવી સહુ જોડા. મધુસિંહને ગાયન ઉપર ખડુ પ્યાર હતો તેથી જયસિંહને પૃચ્છા પણ કર્યા સિવાય એક ગણિકાને તેણે આ વખતે હાજર રાખી હતી. જયસિંહના કુળવાએલા મગજને આ વાત જરા પણ રુચી નહીં, પરંતુ આ વખતે કાંઈ પણ ન જોલવું અને પાછા જાયી મધુસિંહને સમજૂતી આપવી એવો એણે નિશ્ચય કર્યો. સતાર અને દોકડની શરૂઆત પછી ગાયનની પણ શરૂઆત થઈ અને સ-ઉના કાન તે તરફ વળ્યા.

ધૂત્ત કૃષ્ણ આઉં...કૃષ્ણ ન ધારિ સંગમે...એ,
કૃષ્ણ ન ધારિ સંગમે, મેં જેલું રંગ-જંગમે...એ
ધૂત્ત કૃષ્ણ આઉં...કૃષ્ણ ન ધારિ સંગમે...એ. ટક.
કંઠકે હાર દિખત...
છતિયામે હારિ નખત...
પી.....રા કરત ખૂબ અંગમે...એ. ધૂત્ત.

બંસી મધૂરિસેં....

મોહ-ધાવ કારી દે...

હાં.....સી કરતે પિંછે રંગમેં...એ

ધૂત્ત કૃષ્ણ આઉં...કળૂ ન થારિ સંગમેં...એ.

કળૂ.....મેં ખેલું.....ધૂત્ત કૃષ્ણ.

ગણિકાનો કણ્ઠ મધુર હતો અને તેની સાથે ગાયનના સારને અનુસરતા હલેકાએ પણ જોઇતો ભાવ પૂર્ણ રીતે લજવ્યો. ટેકના પુનરુચ્ચારે પણ ગાયનની મધુરતા વધારી અને શ્રોતાઓના મનરંજન કર્યા. ઉછરતી યુવાવસ્થામાં વિકાસ પામતી ગણિકાને જોઇ બેઠેલા માંહેના કેટલાક વિષયી પુરૂષોનાં મન ઉત્સુક થવા લાગ્યાં. ગાયન સાંભળવું એક બાબત મૂકી તેની આંખો, મોં અને વક્ત્રસ્થળ ભણી કેટલાક નજર કરી રહ્યા અને પાસે બેઠેલા પોતાના મિત્રો પ્રતિ સહાસ્ય ટીકા કરવા લાગ્યાં. કેટલાએક વૃદ્ધ વિચારના પુરૂષો, જોયોને આ ન ગમ્યું તેઓ તો લાંથી ઉઠીને ચાલવા લાગ્યા પરંતુ કેટલાક વૃદ્ધ ઉમરના પણ તરણ મનવાળાઓ તો બેસી રહી ગાયનના રસમાં વધારેને વધારે ડૂબવા લાગ્યા. મધ્યરાત્રિ સુધી આ આનંદ ચાલુજ રહ્યો.

વખત ઘણો જવાથી સહુ વેરાયા. જ્યસિંહ વગેરે પણ ઉભા થઇ ખીજ ખંડમાં ગયા એટલે ગાયન બંધ થયું અને ગણિકા ચાલી ગઇ. મધુસિંહને સમજાવવાનો આ વખત અતુક્રૂણ છે એમ બાણી જ્યસિંહે કહ્યું.

“મધુસિંહજી ! મને પૂછજા સિવાય તમે ગણિકાને બોલાવી એ બોલું કર્યું !”

“એમા બોલું શું લલા ? રાજાઓ તો ગણિકાઓના નાચ-રંગમાં ભાગ લેતાજ આવ્યા છે. એમાં આપણે શું નવું કર્યું છે ?”

“નવું તો કંઈ નહિ, પરંતુ આધુનિક સમયમાં નાચ-રંગ

કરવો. એ. એક જાતનો દુર્ગુણ. ગણાય છે. વળી. આ પ્રસંગે રામજીની ગેરહાજરીથી ગામના લોકો શું સમજે ? તેઓ. એમ સમજે કે રામજીની ગેરહાજરીનો આ લોકો લાભ લે છે !”

“તમારા માટે તેઓ એવો વિચાર કરેજ નહિ. સદ્ગુણી તરીકે ખ્યાત થએલાને દુર્ગુણી તરીકે ગણવાનું સ્વપ્ન પણ કોઈને ન આવે.”

“એ તમારું માનવું ખોટું છે. એમના આપણે ઉપરી છીએ પરંતુ એમની વિચાર શક્તિના નહિ ! ગમે તેવો પણ સ્વતંત્ર વિચાર કરવાને તેઓ શક્તિમાન છે, અને આપણે સદ્ગુણી તરીકે ત્યારેજ ખ્યાત થએલા ગણાઈએ કે જ્યારે આપણે દુર્ગુણી હોવાને કોઈ વિચારે પણ ન કરી શકે !”

વિકાસ પામેલી મધુસિંહની બુદ્ધિને આ વાત સારી લાગી અને તેથી ચૂપજ રહ્યો. જયસિંહે આગળ ચલાવ્યું.

“અને વળી વિચાર કરો. આ વાત રામજી જાણે અને તમારા માટે એમના મગજમાં ઠસી ગએલો સારો મત કદાચ વિશ્વવાપામે તો એમાં અમારું કે તમારું શું સારું ગણાય ? માટે અભારે સચકૃત્તિથી હું આપને એટલું કહું છું કે જેને માટે પ્રજા સ્વપ્ને પણ ખરાબ વિચાર ધરાવે તે કામ કરવામાં કદિ પ્રવૃત્ત ન થવું.”

મધુસિંહ આ સંઘર્ષ સાંભળી રહ્યો અને બોલ્યો—“આલો, આજે પણ આપની સંગતિથી એક નવી શીખામણ મળી. તમે મને સુધારવા માટે જોટલું કર્યું છે તેનો ખલો હું જીવન પર્યંત વાળી શકવાનો નથી.”

એકાદ કલાક આવી ગોટી. ચાલી. રહી. રાત. ધણી. ગઈ હતી. એટલે ત્રણે જણ જૂઠા. પછા. જયસિંહ મિછાને ગયો. વિદ્વાપ્ત પર પણ નજીક હતું, દૂર જવાનું માત્ર હતું મધુસિંહને. મધુસિંહને રહેવા માટે પ્રથમ તો રાજ મહેલમાં એક ભાગ આપવામાં આવ્યો. હતો.

પરંતુ પાછળથી કુમતિની મરજીને અનુસરીને મધુસિંહે રહેવાનું ગામ બહારના એક બંગલામાં રાખ્યું હતું.

“વાર ! વિદ્વાય ! આટલી મોડી રાત્રે મારે ગામ બહાર એકલા જવું પડશે. એકીવાળો પણ કોઈ સાથે આવી શકે તેમ લાગતું નથી !”

“તો ચાલો, હુંજ સાથે આવું. બંગલાના દરવાજા સુધી હું આવું છું પછી તમારે હરકત નહિ આવે. બલા ! માર્ગમાં વાતચીતથી આનંદ થશે !”

“હા. આજે તો તમને જ તરહી આપતી પડશે. દરવાજા સુધીજ આપનું કામ છે, પછી તો એ જાગતી હશે એટલે હરકત નહિ.”

“કોણ ? રાણી સાહેબ અત્યાર સુધી જાગતાં હશે ?” વિદ્વાયે આશ્ચર્યસહ પૂછ્યું.

“હા. આજ તો એને નિદ્રા પણ નહિ આવી હોય. હું માનું છું કે એના પતિવ્રતપણાથી હજી આપ અસાત જ છો !”

“માફ કરો સાહેબ ! હાલની સ્ત્રીઓની તો વાત જ જવા દો ! એ તો બધાં સ્ત્રી-ચરિત્ર અને ઢાંગ જ.”

“નહિ નહિ. તમે ભૂલો છો ! હવે એનું અચારે કાંઈ નહિ. તમે સાં આવશો એટલે પ્રત્યક્ષ જ દેખાડીશ.”

બન્ને જણા વાતો કરતા કરતા બંગલે પહોંચ્યા. દરવાજા બંધ હતો.

“કેમ સાહેબ ! હવે શું કરશો ?” વિદ્વાયે પૂછ્યું.

“એ હશે તો જાગતી. દરવાજા ઉઘાડો રાખવો કેમ ભૂલી ગઈ હશે એ સમજાતું નથી.” કટલેક અંશે ખટ પડેલા મધુસિંહે જણાવ્યું.

“તો હું ખૂંમો પાડી ઉઘડાવું. નહિતો ચાલો, આજે રાત્રે જ્યસિંહને બંગલે સૂઈ રહેજો.”

“ના. તમને મારે પ્રત્યક્ષ દેખાડવું છે કે એ પતિવ્રતાને આજે

નિદ્રા નહીંજ આવી હોય. ચાલો અંગણના પાછળના ભાગમાં એકાદ ખારી તો ઉઘાડી રાખીજ હશે. ”

બન્ને જણ પાછલા ભાગમાં ગયા. મધુસિંહના બોલવા ઉપરથી અને કુમતિની ચાલ ચલગત સંબંધી સંભળાતી અનેક વાતોથી વિદ્વદ્રાવના મગજમાં વિચારના આવેશોનું પરસ્પર વિરૂદ્ધ યુદ્ધ થવા લાગ્યું.

“ જોઈ એનીં ચતુરાઈ ? મ્હારી ખાત્રીજ હતી કે કોઈ કાળે એણે ભૂલ નહિ કરી હોય ! ” પાછળના ભાગમાં એક ખારી ઉઘાડી જોઈ આનંદમાં આવી જઈ મધુસિંહે કહ્યું

“ મને એ ચાતુરી જૂદીજ તરેહની લાગેછે, પણ હશે. આપ પ્રધારો, હું હવે ઘેર જઈશ. ”

“ નહિ નહિ ! હજી તમારી ખાત્રી ચતી નથી ? તો ચાલો અંદર. તમારા મનને ચોળો રાખવો એ મારું કર્તવ્ય નથી. ”

મધુસિંહની અત્યંત ઐયતાણને લીધે વિદ્વદ્રાવને પણ ખારી ફૂટી તેની સાથે અંદર જવું પડ્યું. જે ઝોરણમાં તેઓ ફૂટી પડ્યા તે ઝોરણમાં મધુસિંહના શય્યા ગૃહનો દાદર હતો. બન્ને મિત્રો ઉપર ગયા.

મધુસિંહ અને જયસિંહ વચ્ચે મિત્રાચારી થયાં પછી મધુસિંહ કે કોઈ કોઈ દિવસ જયસિંહને અંગણે સ્થર રહેતો હતો આજે મિજબસ હતી તેથી કુમતિની ખાત્રીજ હતી કે આજે તો જરૂર તે ત્યાંજ સૂશે અને તેથી તેને કોઈ પણ તરેહની બીતિ ન હતી. બીતિ નહિ હોવાને લીધે શય્યા ગૃહમાં મધુસિંહનું સ્થાન હીરજીએ લીધું હતું અને બેદરકારીને લીધે નીચેની ખારી ઉઘાડી રહી ગઈ હતી.

અંદર જતાંજ કુમતિને હીરજી સાથે સૂતેલી જોઈ મધુસિંહ ચમક્યો અને ક્રોધની વિપ્રભવ જ્વાળા તેના શરીરની રંગે રંગે પ્રસરી રહી. વિદ્વદ્રાવ આ દાર્થ જોઈને આશ્ચર્ય સાથે દીલગીરીમાં તલાવા લાગ્યો.

“સાહેબ સલામ ! આપની પતિવ્રતાનાં દર્શન કરી હું ખાવન થયો, માટે હવે હું જમશો.”

વિદ્વાયના આ શબ્દોએ એકજ પળમાં મધુસિંહના ક્રોધમાં બદારો કર્યો. જોને અત્યાર સુધી મધુસિંહ એક પતિવ્રતાજ હોયતો હતો તેને વ્યભિચારમાં ડૂબેલી જોઈ તેના ક્રોધે ભૈરવ રૂપ પડ્યું અને કમરે લટકાવેલી તરવાર એકદમ ધ્યાનમાંથી ખેંચી સૂતેલા ઉપર ધા કર્યો. સાહસ ન કરવાની સૂચના કરતાં વિદ્વાયે મધુસિંહનો હાથ પકડી રાખવા માટે આડો હાથ નાખ્યો પરંતુ ક્રોધાક્રાંત મુશ્કેલી દૃષ્ટિ તેપર ન ગઈ. વિદ્વાયે હાથ પાછો ખેંચી લીધો કે તરત કુમતિના કંઠપર તરવાર પડી અને તેની સાથે હાથ પાછો ખેંચતાં છતાં પણ વિદ્વાયના છેલી-ટચલી આંગળીનું એક ટેરવું કાપી ગયું.

કુમતિ ઉપર પડેલી તરવારના અવાજે સાથે સૂતેલા અર્ધ જાગૃત હીરજીને ચમકાવ્યો અને તેવોજ તે પલંગમાંથી બહાર નીકળી આવ્યો. મધુસિંહે પાછળ દોડી તેને પણ પૂરો કર્યો, અને તેની સાથે તેનું ભારાઈ રહેલું હૃદય ખાલી થવા લાગ્યું.

“વિદ્વાય ! મહારા ક્રોધનો અત્યારે પાર નથી. અરેરે ! શું સ્ત્રીઓ આવીજ ? મને હમેશાં ધન્ય તરીકે પૂજનારી અને એક પતિવ્રતા જેવી ભક્તિ કરનારી તે અંતે આવીજ નીકળી ? હાય ! હાય ! આટલું આટલું કપટ ? શું હું આ લુચ્ચી પાસે એક રમકંડા સરખોજ ? છતી આંખે આંધળો મારા સિવાય બીજો કોઈ નહીંજ હોય ! અરેરે ! અત્યારે મને મારી મૂઝાઈ માટે પશ્ચાત્તાપ થાય છે ! આ રંડાની જૂઠ્ઠી સમજૂતીને અનુસરીને મેં જે જે દુરાચરણ આચર્યો છે તે અત્યારે મારા મગજ ઉભરાઈ જાય છે ! હાય ! હાય ! શું એ બધું આ રંડા-કુલટા-વ્યભિચારિણીના જૂઠા પ્યારમાંજ કરી હું અંધ બન્યો.

ધિકાર છે મારા જીવતરને ।”

ગભરાઇ ગયેલું હૃદય શાંત ન રહ્યું. “અરેરે ! એ રીઝાને માટે મારો માતૃધીને મેં જે કૂર શબ્દો કહ્યા છે અને મારી પ્રિય ભગિનીનું જે મેં અપ્રિય કહ્યું છે તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત સહજવાર ગંગામાં સ્નાન કર્યો છતાં પણ નહિ થાય ! અરેરે ! એની કુટિલતાએ, એના વિષમય પયોમુખે, અને એના જૂઠા પ્રેમમાં મારી અંધ અવસ્થાએ મારી પાસે જે જે દોષો કરાવ્યા છે તે અનિવાર્ય છે ! વિદ્વદ્રાય, મારી મૂર્ખાઇને લીધે હવે હું લગ્નિજત થાઉં છું.”

“ભાઈ ! જે થયું તે થયું હવે એમાં પશ્ચાત્તાપ કરવાથી શું વળે ? જેનું અપ્રિય થયું તેનું પ્રિય થઇ શકું હવે હર્લભ છે.”

“વિદ્વદ્રાય ! એ વાતનું સ્મરણ થવાથી મારા શરીરમાંથી કંપારી છૂટે છે. મારો દોષ ખુલ્લો કરવામાંજ હવે હું તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત સમજું છું; પણ મને શરમ આવે છે.”

“એમાં શરમ રાખવાનું કંઈ પ્રયોગન નથી. સ્વલનં મનુષ્યાણાં ધર્મઃ માણસ બૂલને પાત્ર છે. પણ ખુલાસો થશે તો એમાંથી કંઈક બની શકશે.” વિદ્વદ્રાયે ધીરે અવાજે આશ્વાસન કરતાં કહ્યું.

“પ્રિય ભાઈ ! આ કૂલટાની કૂર સમન્વૃત્તીએ મારી પ્રિય ભગિનીના હૃદયનું કારણ આ કૂર બ્રાતા થયો છે. પરંતુ ઇશ્વરની કૃપાએ એ દોષ પૂર્ણ ન થવા દેતાં તેનું રક્ષણ કર્યું છે ! હાય, હવે હું શું કરું ?” મતિ મુંઝાઇ જતાં મધુસિંહ પાસેના કાચ ઉપર બેસી ગયો. વિદ્વદ્રાયે તેનું આશ્વાસન કરી શાંત કર્યો અને વિમળા હજી જીવતી છે એવી વધામણી આપવાની ખાતર જયસિંહ પાસે જવાને ઉત્સુકતાથી રમલોડી.

“પરંતુ હવે આ બન્ને શબ્દનું શું કરવું ?”

“હું એ માટે જ ગામમાં જાઉં છું અને મારા ખાનગી માણસો મોકલું છું જેઓ બન્ને સખંને રાતની રાત કુંડી બાળશે.”

“ અને આ શું ? આ લોહી ક્યાંથી ? ” વિદ્વાયે કપાએલી આંગળી દેખાડી; મધુસિંહે કહ્યું, “ મિત્રની મૂંઝાઈના છાંટા તમને પણ ઉડ્યા ! ”

અનેક તર્ક-વિતર્કમાં ગુંથાઈ ગયેલો વિદ્વાય ગામમાં ગયો અને શબ્દની વ્યવસ્થા કરવાને માણસો મોકલી સઘળા સમાચાર જાણી-હોઈને કહ્યા.

—:૦:—

પ્રકરણ ૨૪ મું.

વિશુદ્ધિ પર હુદ્દો.

મળાને ડુંગરી ઉપરથી લઈ જઈ પદ્મપુરમાં કરસનને ઘેર રાખવામાં આવી. કરસન ઘેર ભાગ્યે આવતો હતો. એક દિવસ ડુંગરી ઉપર ગાળ જ્યારે ખીજો દિવસ ખેતરમાં ગાળતો, વિમલ કરસનને ઘેર તેની બહેન રત્નીની જોડે દિવસ ગાળવા લાગી.

રત્નીની ઉંમર અત્યારે પંદરેક વર્ષની થઈ હતી. ઉગતી જુનીને લીધે તેનું મોં ગોળ અને ભરાવાદાર લાગતું હતું. શરીર વર્ણ કાંઈ એટલો બધો સારો-મનમોહક ન હતો પરંતુ નિર્મલ રંગવાળી પણ પૂર્ણ વિકાસ પામેલી કળી જેમ આંખને મનોહર લાગે છે તેમ રત્નીનો વિકાસ પણ મનોહર લાગતો. તેનાં ઘાટીલાં અથવા એના રંગની નિર્માલ્યતાની ખામી પૂરતા હતા. રત્નીને પણ વામાં આવી હતી પરંતુ તેનો ખરાબ સ્વભાવ કોઈની જોડે

બનવા દેતો નહિ અને વળી બાપને ઘેર કોઇ સંધી ખવરાવનાર નહિ એટલે તે હાલ તો પોતાના બાપને ઘેર રહી કાળ-સેપ કરતી હતી. રત્નીના સ્વભાવ ઉપર રૂપાળીની બદચાલની છાપ આબેહૂબ રીતે પડી રહી હતી. રમણપુરમાં જ્યારે તે આઠ-દસ વર્ષની ઉમરની હતો ત્યારે કાંઈ સમજતી ન હતી, પરંતુ રૂપાળી પોતાના ચારને મળવા જાય ત્યારે રત્ની પણ પોતાની ગેરસમજણમાં સાથે જતી, રૂપાળી તેને સાંઠે સાંઠે ખાવાનું આપી તેની બાળક બુદ્ધિને પ્રસન્ન રાખતી અને કોઈને વાત નહિ કહી દેવા સમજાવી, ફરીથી ખાવાનું આપવાની લાલચ દેખાડતી. બાળ-વયના કુમળા મગજ ઉપર આ અસર થતાં વાર ન લાગી. બાળકો જે જે જુએ છે તે તે ખાખતોનું અનુકરણ તેઓ કરે છે અને એ દેવ મોટી ઉમરે ખીલી નીકળતાં વાર લાગતી નથી. રૂપાળી પોતાના ચારની સાથે કેવી કેવી જાતની વાતો કરે છે અને તેમને કેવા કેવા હાવ બાવ દેખાડે છે, કેવાં કેવાં સંકેત રચે તો તે શોધે છે અને પોતાના ચારને મળે છે, પોતાની વાત ખુશી ન પડવા દેવાને માટે કેવી કેવી હિત્ક્રમનો ચલાવે છે અને કેવી કેવી કળાઓ કરા પૈસાનો સંગ્રહ કરે છે તે સધળું રત્નીના હૃદય ઉપર વળંગેપ થઈ ગયું. રત્નાએ પદ્મપુરમાં આવ્યા પછી રૂપાળીનો ધંધો સારૂ કર્યો હતો. ફરસત હુંગરીએ અગર તો ખેતરમાં રહેતો, મહિનામાં એકાદ બે વાર ઘેર આવી જતો જેથી રત્નીને કાર્ય-સિદ્ધિ કરતાં કોઈ પણ તરેહની હરકત પહોંચતી નહિ.

એક દિવસ વિમળા દુઃખના અનેક તર્ક-વિતર્કોના ભાર નીચે સંકોચાઈ ગયેલે હૃદયે લમણે હાથ મૂકી બેઠી હતી અને માતા-પિતા અને પતિનું સ્મરણ થતાં આંખમાં જળજળિયાં લાવતી, નિઃશ્વાસ મૂકતી હતી. તેના દુઃખિત હૃદયને આ સ્મરણ વધારે દુઃખમાં અંત લાવતું હતું અને ઉજ્ય નિઃશ્વાસ મૂકાવતું હતું. પારકે ઘેર આવી રીતે

રહી ક્યાં સુધી દિવસો ગાળવા અને અહીંથી છૂટીને ઘેર કેવી રીતે પહોંચવું તેનો વિચાર તેના મગજ-દુર્ગને બધી બાબતોએથી ઘેરી લેતો હતો. પોતે આવ્યા પછી તો કરસન એકે વાર ઘેર આવ્યો નહોતો કે જેથી તે તેને પ્રમોદપુર સુધી પહોંચતી કરે. પોતે પ્રમોદપુરના રાજની કુંવરી છે એ વાત તેણે કરસનને જણાવી નહોતી, કારણ કે ખરેખરી જાત ખુફી પડતાં વિશુદ્ધિનું રક્ષણ કરવું અતિ દુર્લભ હતું અને તેથી પોતે પ્રમોદપુરના એક રજપૂતની દિકરી છે એમ તેણે જણાવ્યું હતું.

“ કેમ બહેન ! શું વિચારમાં પડ્યાં છો ! કેમ તમે આમ ઉદાસને ઉદાસ રહ્યાં કરો છો ? ચાલો આજ તો આપણે ખેતર. કાલે મારા બાપએ કહ્યું હતું કે બહેનને પણ ખેતર જોવા સાથે તેડી લાવજે કે જેથી હું કોઈ વાર ન હોઉં તો ભાત દેવા જતાં હરકત ન આવે ! ” રત્નીએ ઘરમાંથી બહાર નીકળી કહ્યું.

“ હા. ચાલો બહેન આવું છું. હમણાં થયાં મારું મન બહુ ઉદાસ રહ્યાં કરે છે, તેથી ખેતરમાં સ્પૃષ્ટિ-સૌંદર્ય નીહાળવાથી આનંદ થશે ! ” વિમળાએ પ્રત્યુત્તર વાળ્યો.

ગાંડા ખનાવી દીધો અને હરકોઇ પ્રયત્ને તેને મેળવવી એવો વિચાર તેણે મદનસિંહને જણાવ્યો. વિમળા રત્નીને સાં રહેતી હતી એટલે તેને મેળવતાં જરાપણ મુશ્કેલી નહિ પડે એવો દિશાસો આપી તેણે આ વાત રત્નીને કહી.

પૈસા મળેતો રત્ની હરકોઈ કામ કરવાને હામ બીડે એવી હતી, જેથી શરૂઆતમાં મદનસિંહે રત્નીના હાથમાં એક સોનાની વીંટી મૂકી અને કાર્ય-સિદ્ધિ થયા પછી તેને ખુશી કરવાની લાક્ષણિકતા આપી. રત્નીએ હરકોઇ રીતે મેળવવી આપવાનું મદનસિંહને વચન આપ્યું.

થોડાક દિવસના સદવાસ ઉપરથી રત્ની બહુતી હતી કે વિમળાની શક્તિ કોટિ ઉપાયે પણ હોતે તેવી નથી જેથી શામ, કેશમના ઉપાયોની અજમાયશ કરવાનો વિચાર તેણે માંડી વાળ્યો હતો, અને હંડતો ઉપાય નિશ્ચિત ક્યો હતો.

પદ્મપુરથી બે ગાડને છોટે એક વિશાળ બાંધેલું તળાવ હતું. તળાવને ફરતા કાંઈ પર નહક નહક જાડો વારી દીધેલાં દત્તાં જેથી આખો દિવસ છાંયડો રહેતો હતો અને શાન્ત વરોમાર્ગુઓને વિશાંતિ-હાયક થઈ પડતો હતો. તળાવને કાંઠે ફરતા થોડે થોડે અંતરે પત્થરના આરા બાંધવામાં આવેલા દત્તા. તળાવ વિશાળ હતું અને તે માંડેનું પાણી સ્વચ્છ રૂપા જેવું લાગતું હતું જેથી ત્રણે તેમાં જ્યારે આંદોલનની છાંયો પ્રતિબિંબિત થતી ત્યારે રૂપેરી સ્તનગુહિત ચંદ્ર પાથરી દેગમાં આવી હોય તેવો ખાસ થતો હતો.

હુદમાર્ગિક અને મદનસિંહને આ તળાવે ગદ જોતા કલા રહેવાને આજે રત્નીએ કહ્યું હતું અને કદાચ પ્રમાણે અસાર તેઓ સાં ગદ જોતા હતા. રત્નીએ પણ પ્રપંચ-જાળ પ્રસારી વિમળાને બેતર દેખાડવાને ખદાને સાથે લીધી હતી.

મધ્યાહન થતા આવ્યો હતો તેથી મૂર્ચ્ધાને ધીમે ધીમે તાપ વધા-

રતો જતો હતો, પક્ષીઓ સૂર્યની ગરમીમાંથી બચી જવાને તળાવ ભણી દોડી જતાં અને કાંઠા ઉપરનાં વૃક્ષોની ડાળીઓમાં વિરામ લેતાં જોવામાં આવતાં હતાં. વિમળાનું કોમળ શરીર અસારે, પ્રસ્વેદ બિંદુઓથી રેખાંબેય થઈ ગયું હતું અને ઓઢણી તથા ચણિયો પણ નીચોવવા જેવાં થઈ ગયાં હતાં. તળાવના કાંઠા ઉપર ઉભેલા જીવમસિંહ અને મદનસિંહની દૃષ્ટિ માર્ગ ભણી તાકી રહી હતી અને બંને ક્યારે આવી પહોંચે એવી ઉત્સુકતાથી રાહ જોઈ રહી હતી.

થોડી વારે રત્ની અને વિમળા તળાવ પાસે આવી પહોંચ્યાં. એટલે મદનસિંહ નજીકના વડ પાછળ સંતાઈ રહ્યો, અને જીવમસિંહ આશાથી ધડકતે હૃદયે એકલો ઉભો. રત્નીએ તળાવના કાંઠા ઉપર ચડવા માડ્યું; વિમળાએ પાછળ ચડતાં ચડતાં પૂછ્યું:

“આપણા ખેતરનો રસ્તો તળાવ ઉપર થઈને જાય છે ?” “હા.” જવાબ મળ્યો.

થોડેક દૂર ગયા પછી વિમળાએ પૂછ્યું. “વાર પેલો ઘોડેસ્વાર કોણ હશે ?”

“હશે કોઈ ! આપણે એનું શું કામ છે ?”

થોડીએક પળોમાંતો રત્ની અને વિમળા જીવમસિંહ પાસે પહોંચ્યાં. રત્ની ઉભી રહી. વિમળા પણ ઉભી રહી. રત્ની બોલી:

“હ્યો સાહેબ ! હું તો તમને સોંપું છું. હવે તમે જાણીને એ જાણો !”

“કોને સોંપો છો રત્ની બા ? તમે આ શું બોલો છો ?” વિમળા આશ્ચર્ય ચકિત થઈ બોલી ઉઠી.

“પ્યારી ! એતો મનેજ. હવે તારૂં દુઃખ મટી ગયું સમજવું. આવ મારી પાસે !” વિપયાંધ જીવમસિંહ વિમળા ભણી ગયો અને એનું કાંટું પકડવાને તેણે હાથ લંબાવ્યો.

“અરે, તમે આ શું બોલો ? શું લુચ્ચી રત્ની ! તે મને છેતરી છે !”

રેતીએ હસતાં હસતાં કહ્યું:—“ એમાં તને છેતરી શાતી ? આ અહિંના પાટલીએ. એથી વધારે સારો તને કોણ મળવાનો હતો ? ”

“ અરે આંડાલિણી ! એ કદિ બનવાનું નથી ! હું મારો જીવ ખો-
ધશ પણ એ થવા નહિ દઉં ! ”

“ અરે ખ્યારી ! એવી હઠ શાને લેછે ? પિતાજીને કહી હું તા-
રી સાથે લમ કરીશ અને પછી જોકે તને કેવું સુખ મળેછે ! ”

“ અરે શઠ ! અમિ હઠી એ તારા સુખમાં. મને અહિંથી જ-
વાદે નહિનો જીવ કરડી આપઘાત કરીશ. ”

“ અરે ખ્યારી ! એમ થાયં કે ? ” જીહ્મસિંહે વિમળાનું કાકું પ-
કડ્યું. વિમળાએ તે છોડાવવાને હાથ તરછોડવા માંડ્યો પરંતુ અમ
જ્યા મયો. સતીની વિશુદ્ધિ કેટલેક અંશે કલંકિત થઇ. હવે શું કરવું
તે માટે સતીની મતિ મુંઝાઈ જવા લાગી. અત્યારે જીહ્મસિંહના
જીહ્મ આગળ પાતિવ્રત્ય નહિ સચવાય એમ તેને જણાયું. છેવટ
ત્રિપાંધ જીહ્મસિંહને લાલચ આપી ઠગવાની યુક્તિ વિમળાને પ-
સંદ પડી.

“ બસ, હવે તમે ખરેખરા ક્ષત્રીછો, એવી મારી ખાત્રી થઇ.
માટે તમને વરવાને હું ખુશી છું. ”

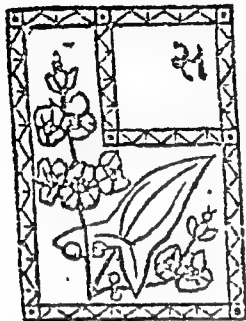
“ વાહ ! તારા કરતાં હવે વધારે સમજી કોણ ? તેં પણ મારી
ખરેખરી પરીક્ષા કરી. અહીં આવ. બેશ મારી પાસે ! ”

“ ના, હજી વાર છે. તમે, પ્રથમ આ તળાવમાં નાહીને શુદ્ધ
આવો પછી આપણે આ તરવાર ધરતા ચાર ફેરા ફરિયે. ”

“ વાહ ! એમાં શું ? ” જીહ્મસિંહ કપડાં ઉતારી તળાવમાં પડ્યો.

પ્રકરણ ૨૫ મું.

સરદારસિંહ સાથે ઝપાઝપી.

સરદારસિંહના હાથ નીચેનું બહારવટીઆઓનું મોઢું મંડળ પથરની ખાણમાં રહીને દિવસો ગાળતું હતું. લાગ પડે તો વટેમાર્ગીઓને તે લૂંટતું અને આસપાસના પ્રદેશમાં ત્રાસનો પ્રસાર કરી મૂકતું.

પોલિટિકલ એજન્ટ ટોડ સાહેબની સ્વારી ફરતી ફરતી આનંદગઢ આવી પહોંચી. આનંદગઢ એ રમણપુરના તાબાનું ગામ હતું, તેથી કૃપણરાયને પૂરી ચિન્તા થઈ અને હવે આંખ ઉઘડી હોય તેમ લાગ્યું. રમણપુરના સ્ટેટમાં એકઠે ગામડામાં કૃપણરાયનો કાર

ભાર પ્રજાને સુખદ નહોતો પરંતુ રાંકડી પ્રજા અધિકારના બળથી પથર નીચે દબાઈ રહી હતી અને તેથી એ કંઈ કરી શકતી નહોતી. કૃપણરાય સારી પેઢે જાણતો હતો કે પોતાના સ્વર્થની નીચે પ્રજાના કલ્યાણનો અંશ પણ થતો નથી અને તેથી પ્રજાના દુઃખના પોકાર ફરતી બળભળી રહી છે, પરંતુ પોતાની શક્તિના અભિમાનને લીધે પોતાના એવા વિચારને તે તુચ્છ ગણી હૃદય મંદિરમાંથી કાઢી મૂકતો હતો. સાહેબ આનંદગઢ આવ્યા છે અને તેથી પ્રજા કદાચ ઉઝાળો મારી અરજીઓ કરશે તો પોતાનું સઘળું પોગળ વેરાઈ જશે અને પરિણામે ખુવાર થવા વખત આવશે, એવી માન્યતાએ કૃપણરાયના કૃપણ અને સ્વાર્થી મગજને ભ્રમાવ્યું. ખરેખર, લોકો પણ અંતર્ના આત્મનાદથી ટાંપી જ રહ્યા હતા, અને બહાર પડવાનો ક્યારે વખત આવે એવી આશામાં ચિતાન્તર રહ્યા કરતા હતા. જો કૃપણરાયની ગુદ્ધિએ પ્રજાના વિચાર ઉપર અંકુશ ન મૂકે તો ખ-

રેખર તેઓ ખુલા પડી રમણપુરના આ-ખા રાજ્યનું યોગજ વેરી નાંખત.

પ્રજા એ કે ચૂં ન કરતાં જેવી રીતે અત્યાર સુધી દયાદ રહી છે તેવી જ રીતે આ વખત દયાદ રહે તેવી યોજનાને માટે કૃપણ-રાયે અમલસિંહને સમજાવી તૈયાર કર્યો.

“સાહેબ ! પોલીસિકલ આર્નલ્ડગઢ આવનાર છે, માટે આપે ત્યાં જવું પડશે !”

“મારે ત્યાં જવાનું શું પ્રયોજન છે બધા ? કાંઈ ખુલાસા મેળવવાની જરૂર હોય તો તમે જ જાવ.”

“સાહેબ ! હજી આપ સમજતા નથી. સાહેબ આપણા પરગણામાં ફરવા નીકળનાર છે જેથી એમની સાથે રહી આપે એમને સઘળી બાબતની સમજણ આપવી જોઈશે. હજી તેઓ નવા છે એટલે રાજ્યપ્રકરણી બાબત પૂરી નથી સમજતા.”

“એમના સિરસ્તેદાર હશે તે એમને નહિ સમજાવે ? એમાં આપણું શું કામ હતું.”

“મહારાજ ! આપ તો જોળા છો ! રાજ્યની વાતો છે. દફતરમાં કાંઈ ભૂલ-ચૂલ રહી ગઈ હોય તો આપ સાથે હો તો સાહેબ તેને માટે કાંઈ ન જોડે ! બાણાખરા વહિવટદારો હજી નવા છે એટલે આપણું કામ હજી પૂરેપૂરું નિયમિત નથી.”

“પણ સાહેબ સાથે અંગ્રેજીમાં વાતચિત કરવા માટે તો તમારી ત્યાં જરૂર પડશે જ.”

“હા. આપ આજ પધારો. હું કાંઠે આવીશ. જે એક દિવસ દર્મ્યાન હું અહીંનું દફતર તૈયાર કરી નાખું !”

“શું અહીંનું દફતર તૈયાર નથી ?”

કૃપણરાય બોલતાં પકડાયો, મુખ વીહું ચર્ચ ગયું.

છે ! સાથે પચાસ સ્વાર લાઇય ! એ હુમ્મ્યાઓના શું ભાર છે ?”

છેવટના વિચારે જવાનું નક્કી કર્યું એક સીંગરામ અને તેની સાથે પચાસેક સ્વારો લીધા. સિરસ્તેદારોને અને કારકુનોને સંતોષવાની ખાતર કેટલીએક રોકડ પણ સાથે લીધી હતી.

આસપાસ રાખવામાં આવેલા કેટલાએક ભોમિયાઓ દ્વારા રાજના આનંદગદ જવાના સમાચાર સરદારસિંહને મળ્યા એટલે સઘળું મંડળ એકઠું થયું અને વાદવિવાદની શરૂઆત થઈ.

“સરદારસિંહ ! વેર વાળવાનો આવો સારો અવસર ફરીને આવવાનો નથી માટે સાંજ પડતાં પહેલાં સઘળું મંડળ ઠેક ઠેકાણે ગોઠવાઈ જવું જોઈએ.” બાવીશેક વરસની વયનો એક જુવાન રજપૂત બોલી ઉઠ્યો.

સરદારસિંહે કાંઈ પણ જવાબ ન વાળ્યો અને લાંબા વિચારમાં મુકાઈ ગયો હોય તેવો દેખાયો.

“નાયક આમ બાયલાની જેમ કાંઈ બોલે નહિ એ શું આપણ રજપૂતને છાજે ? કાલ સવારે રૂપાળું રાજ્ય જેવું રાજ્ય ગયું છે અને આવો પ્રસંગ ચૂકવો એવી મૂર્ખાઈ હવે કાણ કરશે ?” પાકેલ ઉમ્મરનો એક જુવાન આંખો ચમચગાવતો બોલ્યો.

“લાલસિંહ દરબાર ! હું બાયલો નથી. રાજ્ય ગયું છે એ વાત તો મારા અંતરમાં શક્યની જેમ ચોંટી ગઈ છે. વેર લેવાને માટે આપણે આ ધંધો આદર્યો છે એ આપણે ક્યાં નથી જાણતા ?” સરદારસિંહે જવાબ આપ્યો.

લાલસિંહ બોલ્યો—“ત્યારે એમાં વિચાર શું કરજ ? યા ઉભો અને બાંધ તરવાર ! ગએલું રાજ્ય પાછું ન મેળવિયે ત્યારે આપણે રજપૂત રોના ? હાં. યા, બેઠો !” લાલસિંહ ઉભો થયો અને સરદારસિંહનું કાંઈ જાણી તેને બેઠો કરવા લાગ્યા.

કરી બોલતા હતા તેઓ સઘળાનાં મુખ વીલાં થઇ ગયાં અને સર-
દારસિંહના બોલ તેમના હૃદયમાં ધાર્મિક વૃત્તિથી જડાઇ ગયા.

પોતાના મતનો વિજય થયેલો જોઈ પેલા ડોસાના મુખપર ચ-
ળકાટ પ્રસરવા લાગ્યો અને બિલાડીની આંખોની જેમ તેની આંખો
વિકસવા લાગી. મ્હોંપર લોહીના અંકુરો ફૂટી આવ્યા અને અવસ્થા-
ને છાજતા જીરુસાથી તે બોલ્યો:—“ આમ પૂરો વિચાર કરવાનો છે.
નિર્દોષીને કનડવાનો આપણો ધરમ નથી. તેમાંજે જો રમણપુરની રૈ-
યત હોય તો પણ કેટલેક દરજ્જે ઠીક પણ આં તો રાજ-ધોરા વખત
પહેલાંનો આપણો માયાનો મુગટ, કે જે બિચારો એ કુકર્મી અધિ-
કારીના કામ જાણતો નથી તેને સંતાપવો એ જરા અણધરતું કહેવાય.”

ડોસો એટલું બોલી શાંત પડ્યો. સહુ સમજી ગયા કે અત્યારે
સઘળા વાત મુલતી રહી. આખું મંડળ હલું થયું અને માંહેથી કા-
ઠક બોલ્યું.

“ કાકા ! પણ રાજ સાથે દીવાન પણ હશે તો ?”

“ તો શી દરકત છે ? ખબર મુજબ તો દીવાન સાથે જણાતો
નથી તેમ છતાં કદાચ હોય તો અલ્યા રામસિંહ !”

રામસિંહ પાસે આવ્યો.

“ તું મુંદરપુરની નજીક બીખારીને વેશે જઇને રહે અને દી
વાન સાથે હોય તો અમને આવીને ચેતાવજે.”

સઘળું મંડળ વેરાઇ ગયું. રામસિંહ મુંદરપુર બીખારીને વેશે
ગયો અને રાજની સ્વારીની રાંદ જોતો બેઠો.

અમલસિંહ સાથે દીવાનને જવાતું ન હતું તેથી ખારવટીઆએને
આ યોજના કાંઈ પણ કામની નહોતી. સાંજ પડ્યાં પહેલાં રાજની
સ્વારી મુંદરપુરને પાધર થઇને નીકળી પણ દીવાન દેખાયો નહિ જેથી
સરદારસિંહને ચેતાવવા જવાની રામસિંહને જરૂર પડી નહીં. સ્વારી

ગઢ એટલે રામસિંહ કાંઠક લોક-વાયકા સાંભળવાની ખાતર ગા-
મમાં ગયો.

આજે તો રામસિંહને સુંદરપુર કાંઠક નવા જોવું લાગ્યું. ગામમાં
ઢેકાણે ઢેકાણે લલકો કરી દેવામાં આવ્યો હતો. રસ્તાઓ સાફ સફાઈ કરી
મોટા મોટા રસ્તાઓ ઉપર કપડાના તાક વાળી દધ તે ઉપર ધ્વજ પ-
તાકાઓની રચના પણ કરી દેવામાં આવી હતી.

આ સઘળું, દીવાન સુંદરપુર આવનાર હોવાથી, થતું હતું. આ-
નંદગઢ જતાં માર્ગમાં સુંદરપુરથી કેટલાએક પગી અને સ્વારોને
સાથે લેવાના હતા અને ત્યાંના વહીવટદારને પણ દીવાન સાથે આ-
નંદગઢ જવાનું હતું. દીવાન આવે અને અર્ધો દિવસ રોકાય તો
એને મન સાફ લાગે એવા હેતુથી આ સઘળો લલકો કરવામાં
આવ્યો હતો.

દીવાન પણ ખીજે દિવસે આનંદગઢ જનાર છે. એ વાત મેળ-
વીને રામસિંહ સરદારસિંહને મળ્યો. સરદારસિંહ અને આખું મં-
ડળ આનંદ સાગરમાં ડુબકાં મારવા લાગ્યું અને આનંદ સાથે સહુના
શરીરમાં શૌર્ય વ્યાપી રહ્યું.

રમણપુરના કેટલાએક સ્વારો અને વળી સુંદરપુરના માણસો
મળી તેઓની સંખ્યા ઘણી મોટી થઈ જશે એવી માન્યતાથી રાતો-
રાત કરસન પટેલને માણસ મોકલી ડુંગરીવાળી ટુકડી સરદારસિંહે
બોલાવી લીધી, અને સવાર પડતાં આખા મંડળના નાના નાના વિ-
ભાગો કરી જૂદે જૂદે ઢેકાણે તેમને રાખ્યા. સુંદરપુરથી એકાદ ગાઉને
છોટે આવેલા એક વડ નીચે બે સ્વારોને રાખવામાં આવ્યા. દીવાન-
ની સ્વારી સુંદરપુરથી છૂટે કે તરતજ સહુને ચેતાવી દેવાનું કામ તે-
મને સોંપવામાં આવ્યું હતું. રમણપુર મચાવવાનું સ્થળ ખાણથી એક
કોસ દૂર રાખવામાં આવેલું હતું, કારણ કે ત્યાંથી નજીકમાં એકંકે

ગામડું નહતું અને વળી સંતાઇ રહેવાની જગ્યાઓની અતુટ્તતા પણ નશ્કમાં સારી હતી. કરસન પટેલની આખી ટુકડીને ઉત્તર દિશામાં આવેલા એક કોતરમાં રાખી હતી અને રમખાણની શરૂઆત થયા પછી તેમને બહાર નીકળવાનું હતું. સરદારસિંહ માત્ર પાંચ-સાત સ્વારો સાથે કેટલાએક વૃદ્ધોના થડની પાછળ સંતાઇને ઉભો હતો અને બહાર પડવાની શરૂઆત કરવાનું કામ તેણે માથે લીધું હતું. બાકીના મંડળ માંહેના માણસોને છૂટા છવાયા ગોઠવી દેવામાં આવ્યા હતા જેઓને ધીરે ધીરે બહાર આવવાને ફરમાવવામાં આવ્યું હતું.

પોતે ધામાં ન આવી જાય એવા હેતુથી ટૂંપણુરાયે સિપાઇના વેશમાં ઘોડા ઉપર સ્વારી કરી હતી અને સીંગરામમાં રમણપુરના ફોજદારને અને મુંદરપુરના વહિવટદારને રાખવામાં આવ્યા હતા. મધ્યાહન થયા પછી સૂર્યની ગરમી કાંઇક ઓછી થવા લાગી તે વખતે આખી સ્વારી બારવટીઆઓથી ઘેરાઇ. સરદારસિંહનો ઘોડો લશ્કર દેખી ખોંખાયો. તરતજ સરદારસિંહ નીકળ્યો અને તેની પાછળ પાંચ સાત સ્વારો પણ નીકળ્યા. સ્વારોના શસ્ત્રો ખખડ્યા અને થોડીક ધનમાંતો સદ્દના હાથમાં તરવારોનો અળદાટ તૃપ્ત કરવા લાગ્યો. સરદારસિંહ સીંગરામ ઉપર જ ધસ્યો અને હાંકનારે બળદને મારી મૂક્યા. સરદારસિંહ અને એની સાથેના સઘળા સ્વારો સીંગરામની પાછળ પડ્યા અને તેમની પાછળ દીવાનના કેટલાએક સ્વારો પડ્યા.

એવામાં કરસન પટેલની ટુકડી બહાર પડી અને આંસપાસનાં છૂટાં છવાયાં માણસો પણ દોડી આવ્યાં. ઘોડા દોડાવીને ધસી આવવાની જગલી અને બડકાવી નાંખે એવી રીતથી દીવાનના માણસો ગાબરા થઇ આંસપાસ નાસવા લાગ્યા. કરસનના માણસોએ નાસતા સ્વારોના આંગ પોતાની તરવારોથી છૂટા કરવા માંડ્યા અને ખરે-

ખરૂં રોણુ મચી રહ્યું. ઘોડા ઉપર સ્વાર થએલો કૃપણુરાય આ સધ-
ળું જોઈને ખીધો અને ગભરાયો. ખીજા સ્વારોની પેઠે પોતે જો ધામાં
આવી જશે તો ભૂંડું થશે એવી ધાસ્તીથી એણે પણ ઘોડો મારી મૂક્યો.

ખીજા સ્વારો આજી બાજી નાસવા લાગ્યા ત્યારે કૃપણુરાયે
પોતાનો ઘોડો સિદ્ધે માર્ગે દોડાવ્યો, અને થોડી એક પળમાં રોણુમાં-
થી બચી જવા પામ્યો. એવામાં બાજીના એક વૃક્ષ પાછળ સંતાઈ
રહેલા એક બહારવટીઆએ પોતાનો ઘોડો માર્ગપર આડો દોડાવ્યો
અને કૃપણુરાયના માર્ગને ભેદીને નજીક આવતાં તરવારના એક અ-
ફળાટ સાથે તેના ડાબા હાથનું કાંડું કાપી નાંખ્યું. બચી જવા પા-
મ્યાના આનંદમાં, છુપાઈ રહેલા બારવાટિયાની ગતિને ન ખીછાણનાર
દીવાન ધવાયો !

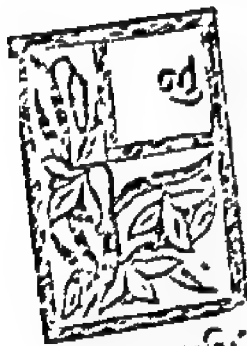
સીગરામ પાછળ સરદારસિંહ પડ્યો હતો અને તેની પાછળ
દીવાનનાં માણસો પડ્યાં હતાં, પરંતુ પાછળ સંખ્યાબંધ બારવટી-
આઓને બહાર પડેલા જોઈ તેમાંના કેટલાએક પોતાના દીવાનનો
બચાવ કરવા ખાતર પાછા ફર્યા અને માત્ર બે ત્રણ જણ સરદારસિં-
હની પૃષ્ઠ પકડી રહ્યા.

સીગરામ બહુ દૂર નીકળી ગયો પણ સરદારસિંહ પાછો ફર્યો નહિ.
છેવટ ભડકેલા બળદ એક વૃક્ષ સાથે અથડાયા અને તેની સાથે સી-
ગરામ અટક્યો. માત્ર એકજ મીનીટમાં સરદારસિંહ પહોંચ્યો અને
માંહે બેઠેલા ફાજદાર અને વહિવટદારને ઠાર કર્યા.

ધાપલ થયા હતા. મરાએલાને દારી દઇ સધળા બધા મુડદાનાં ગજ-
વાં મંબાળામાં રોકાયા. સરદારસિંહ બે સ્વાર સાથે અટપી ગએલા
મીંગરામ પાસે ગયો અને દીવાને સાથે લીધેલી રોકડ લેખ આપ્યો.
માત્ર અર્ધાજ કલાકમાં સધળું મંળ ખાણમાં પેસી ગયું અને
કરમન પોતાની દુકડી સહિત હુંગરી તરફ રવાના થયો.

પ્રકરણ ૨૬ મું.

અધોર જંગલમાં એકલી વિમળા.

હમસિંહ સાથે પરણવાનું વિમળાએ ક્યૂંકયું ક્યૂં અ-
ને જીહમસિંહ તળાવમાં ન્હાયા પડ્યો એટલે રત્ની
માર્ગે પડી. જ્યાં સુધી તરવાર ફરતા ફરતા ન ફરી
રહે ત્યાં સુધી બહાર પડવાનું મદનસિંહે ઉચિત ધા-
રું નહિ, બેઠો તે પણ હજી મુશ્કેલી એકી રહ્યા હતા.
જીહમસિંહને તળાવમાં પડેલો જોઇ વિમળાએ તેની તરવાર
ધાથમાં લીધી અને થોડા ઉપર સ્વારી કરી. વિશુદ્ધિનું રક્ષણ કરવા
માટે દોધાદાંત ચએલા મુખવાળા અને પ્રચંડ શરીરવાળી વિમળાનું
સ્વરૂપ જરેખરું અલિધ જોતું બાસવા લાગ્યું ! હસ્તમાં ચળટી રહેલી
તરવાર પણ આ સ્વરૂપને ખીલવવાને પૂરેપૂરી સાહાય્ય કરતી જણાઈ.
વિમળાને કિઝાડી તરવારે અશ્વારૂઢ ચએલી જોઇ મદનસિં-
હ ગુસ્સો પાડેલો બહાર પડ્યો. તળાવમાં સ્નાન કરતો જીહમસિંહ પ-
ણ ચમક્યો અને દિનારા બાગી દૃષ્ટિ કરતાં એના પણ દાનત ગગડી
ગયા. થોડેક દૂર સુધી ગએલી રત્નીએ બૂમ સાંભળી એટલે પાછું

જોયું. તે પણ ખીધી અને લુચ્ચી કાંઈક અનર્થ કરશે તો મારે માથે પડશે એમ ધારી મૂઠીઓ વાળી નાહી.

“ અરે ઓ લુચ્ચી! ઉભી રહે ! ઉભી રહે! એમ તે તું ક્યાં નાશી જવાની હતી ? ” બૂમો પાડતો જીદમસિંહ કિનારે આવ્યો.

“ અરે જીદમસિંહ ! જુઓ તો ખરા આતો રાંડ ઠગવાનું કરેછે ! ”

“ અરે એમ તે એ લુચ્ચી ક્યાં જવાની હતી ? ” જીદમસિંહ અને મુદનસિંહ બન્ને દોડ્યા. વિમળાના હાથમાં તરવાર જોઈ બન્ને ચમક્યા પણ કામાંધ બુદ્ધિ જીદમસિંહે શરીરના રક્ષણનો વિચાર ન કર્યો.

“ અરે ઉભી રહે હવે ! લુચ્ચી ! ” એમ કહેતાં કહેતાં જીદમસિંહ હે ઘોડાની લગામ પકડી. મુદનસિંહે તો તરવાર જોઈ દોડવાની ગતિ મન્દ કરી નાંખી હતી તેથી તે પાછળ રહી ગયો હતો અને જીદમસિંહે તેને પકડેલી જોઈ ધીમે ધીમે પગલે ચાલ્યો આવતો હતો.

“ અરે મુદનસિંહ ! ચાલ, ચાલ, આતો રાંડ નાશી જાયછે ! ”

“ અરે એમ તે ક્યાં જશે ? પાડો, ટાંટિયો પકડીને નીચે ! ગમે તેમ તોય ચોરત જત ! ” મુદનસિંહે દૂરથી પ્રત્યુત્તર આપ્યો. જીદમસિંહે ઘોડાને ઉભો રાખ્યો અને કાંડું પકડી વિમળાને નીચે પાડવાને મજબૂબ લાગ્યો.

“ અરે દુષ્ટ ! જો જીવતા જવાની ઇચ્છા હોય તો મને અડક નહિ; નહિતર આ તારીજ તરવારથી તું તારો પ્રાણ ખોઈશ ! ”

“ અરે ! એમ તે શું કંઈ નમાલા હોય કે તું વચન આપીને નાશી જાય ? ” જીદમસિંહે વિમળાને નીચે પાડવા જોરથી આંચકો માર્યો.

“ હે ભાઈ ? ” એમ કહી વિમળાએ તરવાર ઉગામી. જીદમસિંહ બહીનો. પોતાને તે છોડી દેછે કે નહિ તેની રાહ જોવા ખાતર ધાબ કરતાં વિમળા તરવાર ઉગામી રહી.

“ અરે મદન ! દોડ દોડ ! આતો નાંડ ગજબ કરશે ! ”

મદનસિંહ બહીનો તેથી ઘોડાથી દૂર ઉભો રહ્યો. નકામો શ્વ
ખોવાની હિંમત તે ચલાવી ન શક્યો. “ અરે સાહેબ ! મૂકી દોને ! એ-
નામાં તે શું ગાલ હતો ? વળી હજારો એવીને એવી મળી રહેશે ! ”

આશામાં લુપ્થ થએલા દુલ્હનસિંહે, મૃત્યુ મસ્તકપર બ્રમતું
હોવા છતાં વિમળાનું કાંઈ ન છોડ્યું અને છેવટે શરી ક્ષત્રિયાણીએ
કામાંધ કામોના હાથ ઉપર ઝાટકો માર્યો. તરવાર વાગતાં જ દુલ્હનસિંહે
અચેત હાથે વિમળાને પકડી રાખવાનું છોડી દીધું અને ધા સખત
વાગેલો ઘોડાથી તેમાંથી કધિર પ્રવાહ ચાલ્યો. મદનસિંહ તો આ જોઈ
ગામ ભણી નાહો અને વિમળા અશ્વને ઘોડાની ચાલી ગઈ. દુલ્હન-
સિંહ ખેભાન થઈ ધરણીપર ટળી પડ્યો.

સાંજ પડતાં પહેલાં અંધારૂં થએલો વિમળા પાંચ-સાત કો-
સ નીકળી ગઈ. કુમારને વાગેલું છે તે વાતની ખબર પડતાં પકડવા-
ને પાછળ વાર આવશે. એવી ધાસ્તીમાં તેણે આગળ ચાલ્યાં જ રહ્યાં.
માર્ગમાં ઘોડાને ખાડુ દોડતું પડ્યું હતું તેથી તે ચાટી ગયેલો જણા-
તો હતો અને મન્દ પગલાં ભરતો હતો. પોતે કોઈક વાર જ ઘોડે
ખેડેલ એટલે તેના શરીરના સાંધાઓ પણ દુખવા આગ્યા હતા. પો-
તાને ઘોડે ખેડેલ જોઈને વળી કાઈ વટેમાર્ગ વહેમારો તો પીડ થશે,
એ ભય વિમળાના હૃદયમાં રમ્યા કરતો હતો. ભૂત તથા ભવિ-
ષ્યના તર્ક-વિતર્કોની માથે રસ્તો કપાતો જતો હતો.

દિવસ અરત થયો. અંધકારનું રાત્ર્ય સર્વત્ર ફેલાવા લાગ્યું. ખી-
જનો ચંદ્રમા ઘોડીએક વાર રોકિયું કરી ચાલ્યો ગયો, અને સંધિનું
સામ્રાજ્ય પોતાના અનુચરોને-તારાઓને સોંપી ગયો; પરન્તુ નાયકવિ-
નાના અનુચરો તિમિરનો નાશ કરવાને નિષ્ફળ નીવડતા હતા. રાત્રિ
અંધકારમય થઈ જવાથી તારાઓનો વિકાસ ચક્રોને આલસાદક

થઈ પડતો હતો અને આકાશમાં રત્ન જડિત ચંદની બાંધી હોય એવો આભાસ થતો હતો.

રાત્રિ પડી જવાથી વિમળાએ આગળ ચાલવું બંધ કર્યું. સ્ત્રી-જાતિ હોવાથી ઘોડાને સાથે રાખવામાં વિમળાએ સહીસલામતી માની નહીં. ઘોડાને પાસેના મેદાનમાં રખડો મૂક્યો અને પોતે એક ઘડાદાર વડના ઝાડનીએ ઘોડાની ગાત્રી પાથરી સૂતી. તરવારને ઝાડની એક બખોલમાં સંતાડી. આખા દિવસના પરિશ્રમથી ભૂખ તો પૂરેપૂરી લાગી હતી, પણ જંગલમાં કંઈ પણ ખાવાનું મળી શકે તેમ નહેતું. પડેલા દુઃખનો વિચાર કરતાં તેનું હૃદય ભરાઈ ગયું પણ છેવટે પોતે પાતિવ્રત્ય સાચવવાને ભાગ્યશાળી થઈ તેથી દુઃખોનું વિસ્મરણ થતાં કેટલેક અંશે હૃદયમાં આનંદ પ્રવર્ત્યો.

પરિશ્રમ અને ક્ષુધાને લીધે સ્વાભાવિક રીતે નિદ્રા આવે તેમ ન હતું, પરંતુ ભવિષ્યમાં શું થશે એ તરફનો દોલાયમાન કરેલા તેના મગજે નિદ્રાનો સત્કાર ન કર્યો અને ક્ષુધા અને પરિશ્રમને ન ગણકાર્યો. અંતર્નાં દુઃખે બાહ્ય-શારીરિક દુઃખોની તુલના ન કરી. એકાકિની સ્થિતિએ હૃદયોર્મિઓને ઉછાળી.

“ અરેરે ! મારી કેવી કેવી સ્થિતિ થઈ ? અને હજી કેવાં કેવાં દુઃખો મારે વેડવાનાં હશે ? હાય ! હાય ! શું આની કારણભૂત મારી કલદાસોનઈ જ ? ”

“ અરે ! સ્વામીનાથ શું કરતા હશે ? હાય ! હાય ! તેમને મારા વિયોગથી કેટલું દુઃખ થતું હશે ? અરેઅર પ્રેમ એ જ ખરાબ ચીજ છે ! જે પ્રેમ ન હોત તો અંતર્ને આટલી વ્યથા ન થાત ! પણ પ્રેમ એ સંસારને તરી જવાનું નૌકારૂપ સાધન છે, એ હું કેમ ભૂલી જાઉં ? ત્યારે શું એ કૂર પ્રેમની ખાતર વિરહિત દશામાં અંતરને વ્યથા ઉપજાવવી ? ”

વિરહિત દશા વિધેનો વિચાર થતાં વિરહિત વિમળાનુ આંતર દુઃખ સ્ફુરતયમાન થયું. વિચારમાં ચક્ષુઓ સ્થિર બની, ખીસેલી આંદ-
નિ સામે નીહાળી રહી. વિચાર-તરંગથી ઉમરતો હૃદય-સાગર શાંત
ન થતાં વધારે ને વધારે ઉછળી રહી શરીર-સૃષ્ટિને જળમય-દુઃખ
મય કરવા લાગ્યો. તરંગથી ધુંધવાઈ ગયેલું હૃદય ચક્ષુઓ દ્વારા જળ
જલકાવવા લાગ્યું અને ધારાઓ કપોલ-પ્રદેશપર વહન કરવા લાગી.
ચિત્ત ગભરાવા લાગ્યું. સ્વામીના પ્રેમનું સ્મરણ થતાં દુઃખનો પાર ર-
હ્યો નહિ. સ્વામીની શું દશા હશે એ પ્રેમી વિચારે મગજને બ્રમાવ્યું.

“ અરે બહાલા ! મારાથી-મારા વિરહથી તમને દુઃખ થયું
હશે; તમારા દુઃખની કારણભૂત હું જ થઈ હઈશ ! પ્રેમ-અન્યો આ-
આપના હૃદયમાં ખૂંચતી હશે ! અરેરે ! શું હું તમને પણ દુઃખ દેવાને
જ સરજે છું ? બેનશીબ મારા બાળમાં હશે ત્યાં સુધી
દુઃખી થઈશ પણ ત્યાં સુધી તમને પણ હું કાંઈ યોડી દુઃખી કરવા-
ની હું ? અને કદાચ આમાંથી મારું મૃત્યુ થયું તો ? ”

હૃદયોદ્ગાર બંધ થયા. મ્હોં સેવાઈ ગયું. છેલ્લા પ્રશ્ને વિચાર-ત-
રંગને યોડીએક વાર ઉછળવા દીધા.

“ હાં ! તો શું તમે મારા ગયા પછી સુખી થશો ? પ્રેમ ત-
મને સુખ થવા દે એવી કલ્પના પણ આ દુષ્ટ મન કરી શકતું નથી !
ત્યારે શું જીવન પર્યંત તમને દુઃખી કરવાનેજ ફર ઇશ્વરે આપણો સં-
બંધ બાંધ્યો ? ! ”

હૃદય ભરાઈ ગયું. પ્રેમી પતિના દુઃખનો વિચાર કરતાં પોતાનું
દુઃખ યોડીએક વાર વિસ્મર્યું. અવિષ્મયના અનેક તર્ક-વિતર્ક થયા લા-
ગ્યા અને ભૂત કાળના દેખાવો નજર સમક્ષ બદા થઈ રહ્યા. મગજ-
ની ઘેલછા વિચારને લીધે વધી. આંખો મિચાઈ ગઈ. આંચક્ષુઓ
ઉપડ્યાં તો સર્વત્ર પ્રકાશ ભિન્નિત અંધકાર વ્યાપ્ત થયેલો માલૂમ પ-

ડયો. અર્ધ જગૃત સ્થિતિમાં સુખ દુઃખના સ્વપ્નનો અનુભવ થવા લાગ્યો.

એક બાળુથી જયસિંહની દીવ્ય મૂર્તિ અને બીજી બાળુથી લલિતાની આનંદી મૂર્તિ સ્વપ્ન-સૃષ્ટિમાં ખડી થઈ. વિમળાની બન્ને ચક્ષુઓ ઉભય પક્ષે આકર્ષી. પ્રથમ સખી સાથે બેઠવું કે પતિ સાથે એ માટે મુંઝાવા લાગી; તોપણ છેવટે બન્ને આંખો પતિ તરફ સહસા વળી અને લલિતાની ગણના ઝોઘી થઈ. પોતાને ન ગણકારતાં પતિ સાથે વાત કરવા મંડી ગઈ એથી લલિતા વિમળાની મશ્કરી કરતી જણાઈ અને એ સાંભળી વિમળા શરમાઈ, તેથી અર્ધ નિદ્રામાં પણ અંગ સંકોચાયું અને હૃદય ક્ષોભિત થયા જેવું જણાયું.

નિદ્રામાં પતિ-દર્શનથી વિમળાને આનંદ થયો અને પોતે પતિ-નેસપ્રેમ કંઠ-દ્વાન કરવા લાગી. પતિના સુખના સ્મિતે સતીના સુખના સ્મિતને આકર્ષ્યું. પતિના સુખમાંથી સરી પડતી વચ્ચે આ વિમળા સ્વ હૃદય-પાત્રમાં ઝીલી લેવા લાગી.

“ તારા ગયા પછી મારું શરીર શુષ્ક સ્થિતિને પર્યાપ્તિ થયું છે, જે તું જુએ છે. સત્પ્રીતિથી મને આટલું દુઃખ થયું તો તને તો આવી નિરાધાર સ્થિતિમાં ઘણું દુઃખ થયું જ હશે. પાતિવ્રત્ય સચવાયું એટલે બસ: દુઃખ ખમ્યાનું સાર્થક થયું ! ”

“ આપનું કહેવું સત્ય છે. પત્નીના જીવતરનું સાશ્વત્ય, તેનું પાતિવ્રત્ય નિષ્કલંકિત રહે, તેમાં જ સમાએલું છે; અને બીજું સાશ્વત્ય પતિ-ભક્તિમાં રહેલું છે. બાહ્ય રીતિની ભક્તિ કલંકિત ગણાય છે. ખરેખરી ભક્તિ તો તે જે અંતરૂની હોય તો જ ગણાય. આ આંતરૂ ભક્તિનો ખોરાક સત્પ્રીતિ છે અને એ સત્પ્રીતિના ખોરાકથી જ એક દમ્પતી પોતાનો સદ્ધર્મ પાળી આ સંસારમાં ચિરંજીવી થઈ રહે છે. ”

“ જેવી રીતે પત્નીના જીવનનું સાશ્વત્ય તે કલું તેમાં સમાએલું છે તેવી રીતે પતિના જીવનનું સાશ્વત્ય પણ પત્ની ઉપરની પ્રીતિમાં

જ રહેલું છે. પતિની સ્થિતિ ઉચ્ચતર માની પત્નીની સ્થિતિ કાંઈ ગાણુ માનવાની નથી. આધુનિક સમયમાં જે મૂર્ખ પતિઓ વિચારી મુઝ્યાઓને સંસારમાં ગુલામડીની સ્થિતિએ પહોંચાડે છે તેઓ ખરેખર ઇશ્વરના અપરાધી થાય છે !”

“ નાથ ! સ્ત્રીઓની પ્રસંસાથી આપ મને લજ્જિત કરી, મફત રહેવાને જરૂર પાડોછો. ” વિમળાએ પ્રેમ સંહિત પતિના શરીરને માઠ આશ્લેષ કરીધો.

આનંદની ગોળિયો આંસી રહી. સ્વપ્નમાં પણ સતી પતિ-દર્શનથી આનંદ પામવા લાગી, અને થોડીએક વાર પડેલાં દુઃખોને વિસ્મરી પોતે અખંડ સુખની ભેટની યદ્દ હોય તેમ લાગ્યું.

“ બહાલી સખી ! હું તો કાંઈ જ હિસાબમાં નહિ કે ? ”

પાછળથી લલિતા ગોલતી સંભાળાઈ, અને વિમળા શરમથી નીચું જોવા લાગી. પતિને છોડી સખી સાથે વાત કરવાથી પતિ જતા રહેતાં, આનંદનો નાશ થશે એ ભીતિથી સખીની સામું પણ તેણે ન જોયું.

લલિતા તેને વધારે મહેણાં મારવા લાગી. નિર્લજ્જ કહીને લજ્જિત થવા સૂચવવા લાગી અને વધારે મસ્કરીઓ કરવા લાગી. વિમળા તેનાં વચનો ઉપર હસવા લાગી.

દેટલોએક વખત આ આનંદ અખંડિત રીતે ચાલુજ રહ્યો : પતિ-પત્ની એક મેકના મેળાપથી અને મુખ દ્વારમાંથી વહેતા વચના મૃતથી આનંદિત થવા લાગ્યાં-કૃત્રિમ પણ અખંડ સુખ ભોગવવા લાગ્યાં. એવામાં પાસેના રસ્તા ઉપર ઘોડાના દાખડાઓનો અવાજ સંભળાવા લાગ્યો. વિમળાનો આંખો ઉઘડી ગઈ. નિદ્રા અને તેની સાથેનું સ્વપ્ન અદ્રશ્ય થયું. સ્વપ્નનું ક્ષણિક સુખ ભોગવવાને પણ પોતે ભાગ્યશાળી નથી એવો વિચાર આવતાં મુખપર ગ્લાનિનો પડદો પથરાઈ ગયો. ચક્ષુદ્વાર ઉઘડતાં જંગલનો અંધકાર સત્વર તેમાં પેડો અને

આખું વિશ્વ અંધકારમય ભાસવા લાગ્યું. આનંદથી પ્રકાશિત થએલ હૃદયમાં પુનઃ દુઃખ-તિમિરનો સંચાર થયો.

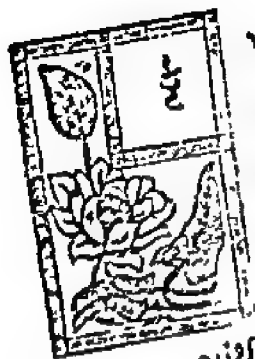
ઘોડાઓના દાખડાના અવાજથી ત્રસ્ત થઈને એક હરિણી દોડતી દોડતી વિમળા સૂતી હતી તે વૃક્ષ નીચે આવીને કાન ઉંચા કરી ઉભી. સામેથી આવતા ભૂતડાંઓના જેવા ટોળા તરફ તેનાં ચક્ષુદ્વાર વિકાસી રહ્યાં હતાં. જેમ જેમ તે ટોળું નજીક આવતું હતું તેમ તેમ હરિણીનું શરીર ભયથી વધારે ને વધારે થરથરતું હતું. વિમળાએ આ જા-
લભડાટ સાંભળી ડોકું ઉંચું કર્યું તો નજીકના માર્ગ ઉપર થઈને ઘોડે-
સ્વારોનું એક ટોળું પસાર થતું જણાયું થોડી વારે તે ટોળું ઉભું રહ્યું
અને કોલા હલ થવા લાગ્યો.

વિમળાનું હૃદય આ અંધારી રાત્રે ભયથી થરથરવા લાગ્યું. પા-
છળ વાર ચડી હશે એ માણસો તો આ નહિ હોય ? એવી ધારતી
થી એનું શરીર કંપી ઉઠ્યું. ટોળું ઉભું રહ્યું જોઈ હરિણી છલગ મારી
વિમળાના વક્ષ-સ્થળ ઉપર પ્રાદ પ્રહાર કરી શ્વાસભેર નાડી. હરિણીના
પગના પ્રદારથી સ્પર્શ થતાં, ભયથી શિથિલ થઈ ગયેલીની ઇન્દ્રિયો
સચેત થવા લાગી.

દીવાનના માણસો સાથે રોળું મચાવી સરદારસિંહ પોતાના મં-
દળ સહિત ખાણ તરફ ગયો હતો અને કુરસન પોતાના માણસો
સહિત હુંગરી તરફ વળ્યો હતો. અંધકારમાં બળી જતું આ ટોળું
જો ખદારવડીઆઓનું જ હતું. વિમળાએ થોડી દીધેલા અશ્વને જોઈને
તેઓ આવી જરા યોખ્યા હતા.

પ્રકરણ ૨૭ મું

મિત્રોનું છૂટા પડવું.

પણુરાયનું કાંઈ કપાઈ જતાં માંહેથી લોહીની ધારા
છૂટવા લાગી. પોતાનો સઘળો જીવ એ ક-
પાઈ ગયેલા અવયવમાં આવી રહ્યો. શરીર શિથિ-
લ થવા લાગ્યું પૂર્ણ જોસમાં આવેલો ઘોડો ધણે
દૂર સુધી દોડી ગયો.

હાથમાંથી લોહી વહેવા લાગ્યું, શરીર અચેત થતું જણાયું, ખી-
ન્ને હાથે અશ્વને ધીમો પાડ્યો, અને એક વૃક્ષ નીચે ઉભો રાખી પોતે
ત્યાં. શરીરમાંથી ચેતનનો નાશ થતો જોઈ ઝાડ તળે સૂતો, અ-
ધાયક અંગમાંથી પ્રસરતી વેદનાને લીધે જોભાન થઈ ગયો.

થોડી વારે નારી ગએલા સ્વારો આવી પહોંચ્યા. સીંગરામ પણ
હાજર અને વહિવટદારના મૃત શરીરો સહિત આવી પહોંચ્યો.
એક સ્વારે પોતાના રમાલવતી કૃપણુરાયનો કપાઈ ગએલો હાથ
મજબૂત બાંધ્યો, જેથી લોહીનું વહન બંધ પડ્યું. આખો હાથ રૂધિર-
વહનને લીધે મુઝાલ થઈ ગયો હતો. કૃપણુરાયને સીંગરામમાં નાં-
ખ્યો, અને સઘળા સ્વારો રાત્રિના નવ વાગતાં આનંદગઢ પહોંચ્યા.

દીવાન ધાયક થયાની વાત સાંભળી. આનંદગઢના લોકો
ખુશી થયા અને એમાંથી દીવાન ન બચે તો તેઓ પોતાને ભાગ્ય-
શાળી ગણતા હતા. દીવાનની માંઢીની વાત સાંભળી સાહેબ પણ આવી
પહોંચ્યા અને સહુને ખબર પૂછી, પણ હજી તો તે જોભાન સ્થિ-
તિમાં જ પડ્યો હતો. તરતજ સાહેબે પોતાની સાથેના દાકતરને બો-
લાવ્યો અને પાટા-પીંડી કરવાને સૂચવ્યું.

પોલિટિકલ્ મી. ટૉડ સાહેબ એક વિદ્વાન હતા. પ્રમાણિક માણસોને તેઓ હમેશાં ચાહતા હતા. પરગણામાં વિદ્યારાય અને જયસિંહનું તેમને ઝોળખાણ થયું હતું અને બન્નેનાં બુદ્ધિ-ચાતુર્ય ઉપરથી તેમને તે ચાહતા હતા. સાહેબનું પ્રમોદપુર આવાગમન થયા પછી વિદ્યારાય અને જયસિંહની મુલાકાત તેમણે ધણા ઉત્સાહભેર લીધી હતી, અને તે વખતે સાહેબને એમની સાથે વાતચીત કરવાનો વધારે વખત મળ્યાથી બન્ને મિત્રોની વિદ્વતા માટે સાહેબના મનમાં ઉચ્ચ અભિપ્રાય અંધાયો હતો.

આ વખતે સાહેબના હાથ નીચે એક અંગ્રેજી બ્રજેશ્વર સિંસ્તેદારની જગો ખાલી હતી તેથી સાહેબની પસંદગી તરત જ વિદ્યારાય પર પડી. વિદ્યારાયે પણ તેનો સ્વીકાર કરવાને ખુશી બતાવી, પણ રાજની નોકરી છોડીને તેમની સાથે જવું તેને દુરસ્ત લાગ્યું નહિ. છેવટ સાહેબે અંદ્રસિંહ પાસે વિદ્યારાયની માગણી કરી અંદ્રસિંહને કયવાતે મને પણ હા પાડ્યા વિના ત્યાંસે તેમ ન હતું.

“સારેબ ! વિદ્યારાય એ મારા રાજ્યનો કોલિનૂર છે. તેમણે મારા રૂપર જે જે ઉપકારો કર્યા છે, તેનો જરા પણ બદલો દશ સદી હું આપી શક્યો નથી એ મારી કૃતજ્ઞતા છે. એમણે થોડા વખતમાં પણ માફ રાજ્ય દીપાવી વાળ્યું છે. મારા કુટુંબમાં પણ સુધારણા કરી એમણે માફ જીવતર અને પ્રમોદપુરનું ભવિષ્ય સુધારી દીધું છે તેનો બદલો ભવિષ્યમાં કાર્ક પણ રીતે વગરો કે નહિ તે દશ શંકામદ છે. મારા નિમકહલાલ નોકર તરીકે એમણે જે જે સેવા બજાવી છે તેવી સેવા બીજાં કોણે બજાવી હશે, તે હું કરી શકતો નથી. માફ એ રત્ન આપને આપવા માટે હું ખુશી છું પરંતુ દિલ-ગીરી માત્ર એમીજ ધાય છે કે એ પુરુષ-રત્ને બળવેલી સેવાનો બદલો વાળવાને દશ સદી હું કાર્ક પણ કરી શક્યો નથી.”

સાહેબ સાથે સિરસ્તોદાર તરિકે જવાની વિદ્વાયને રાજ તરફથી રજા મળી. રાણી પાસે રજા માગતાં રાણીનાં ચક્ષુ અશ્રુ-પૂર્ણ થઈ ગયાં. વિદ્વાયે કરેલા અનેક ઉપકારોનું સ્મરણ થતાં આથી રાણીને બહુ જોડું લાગ્યું.

“વિદ્વાય ! તમે અમારું જીવતર સુધારવા ખાતર ઘણા ઘણા પ્રયાસો કર્યો છે અને એ પ્રયાસો સફળ થએલા જોઈ અમને ઘણો સંતોષ થાય છે. પણ અરે રે ! અમે તમારા સઘળા ઉપકારોનો બદલો વાળવાની બાબતમાં કૃતઘ્ન નીવડ્યાં ! તમારા ઉપકારોનો સમયોચિત બદલો વાળવાને અમે કમનશીબજ રહ્યાં ! અરે રે ! સઘળું સુધર્યું પણ વિમળાનો પતો હજી ક્યાંઈ લાગ્યો નહિ !”

વિમળાનું સ્મરણ થતાં રાણીનું હૃદય ભરાઈ ગયું. માતૃ-વાત્સલ્યે માતાના હૃદયને કોમળ બનાવ્યું અને કઠિનતાનું જળ ચક્ષુઓ દ્વારા ડરસાવી નાંખ્યું.

“માણ ! જરા પણ શોક ન કરવો. જહેન જીવતાં છે એટલો પતો મળ્યો છે તો કોઈ પણ તરેહની ચિન્તા ન રાખશો. સાહેબની સાથે રહીને પણ એમની શોધની તજવીજ હું કર્યાજ કરીશ. માહું લગાડવું નહિ, ઇશ્વર સહુ સારું કરશે !”

ઘડીઆળમાં આઠના ટકોરા થયા.

“બાઈ ! તમારું બોલ્યું સજળ નીવડે ! ઘડીઆળ પણ સાક્ષી પૂરે છે. ”

“માણ ! હવે હું જઈશ. ”

“અરેરે ! શું તમે અમને ઉપકારના બાર નીચે દબાએલા રાખી જશોજ ?”

“માણ ! એ કાંઈ ઉપકાર કહેવાય નહિ ! માત્ર ફરજ જ !”

વિદ્વાય ચાલ્યો ગયો. રાણી નિઃશ્વાસ નાંખી અદર આવી ગઈ. વિ-

દ્વાય જ્યાસિંહને મળ્યો. સાહેબ સાથે જવાનો હેતુ તેને સમજાવ્યો.

“ જુઓ ! આ પઠંગું ઠીક છે. રમણપુરનું રાજ્ય-તાંત્ર આ અધિકારે સુધારવાનું ઠીક બની શકશે. ”

“ એ તો ખરું જ છે. એમ કર્યા સિવાય દુષ્ટ કારભારી ઠેકાણે નહિ આવે અને રક્ષિત સુધરશે પણ નહિ. દુષ્ટ દીવાનનો ડામો હાથ કપાયો એ સાંભળ્યું પણ જ્યાં સુધી કાગળિયાપર જમણો હાથ સહી કરી શકે તેવો હશે ત્યાં સુધી એ જય તેમ નથી; માટે બનતી કોશીશે ઇષ્ટ-સિદ્ધિ કરવી ! ”

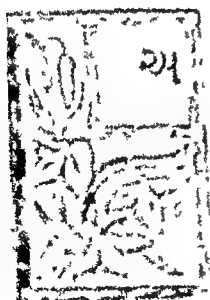
“ હા એતો એમજ. ”

“ પ્રભુ સારું. તમે જાવ-હું પણ હવે ત્યાંજ આવવા પ્રયત્ન છું. શોભ કરતો કરતા કેટલેક દિવસે ત્યાં પહોંચીશ. ત્યાં સોરા તમે પણ સાહેબ સાથે ત્યાં જઈ પરોચશો. કશ્વર કૃપાથી નિરાશામાંથી રહેલી આશા કદાચ દ્રણી બૂત થાય ! ” જ્યાસિંહે કૃષ્ણ નિઃશ્વાસ નાંખ્યો.

—:૦:—

પ્રકરણ ૨૮ મું.

વિમળા કારાગૃહમાં.

નેક તક-વિતકમાં ચૂંચાતી વિમળા મધ્ય રાત્રિ બ્ય-
નિત ચતાં નિદ્રાધિન થઈ, તોપણ એનું હૃદય તો
ભયથી ધ્રુવકુંજ રહ્યું. કોઈ કોઈ ભયંકર સ્વપ્ના-
વેશમાં તે બેઝબાઈની જાગી ઉઠતી અને શરીરનો
કમ્પ અનુભવતી. વિધિવિધ સુખ-દુષ્ણનો અનુભવ
આ રાત્રિએ સ્વપ્ન-ચૃષ્ટિમાં થયો.

વહ શુદ્ધ પ્રજ્ઞાત થયું ન હતું એવામાં વહમાં થતા મોંઘા-

૨થી વિમળા જાગી ઉઠી આસપાસ જોવા લાગી, તો કેટલાએક સિ-
પાઇઓ સાથે એક અમલદાર જતો જણાયો. રખેને પોતાની પાછળ
આવેલા વાર તે હશે એ ભય વિમળાના હૃદયમાં સત્તર પેઠા અને
શરીર ધ્રુજવવા લાગ્યો. હૃદયમાં ગભરાટ છૂટ્યો. એવામાં સઘળા સિ-
પાઇઓ વડની પાસે આવી પહોંચ્યા, અને એક યુવાન જાળા આવા
જંગલમાં ક્યાંથી, એવા વિચારમાં આશ્ચર્ય પામતા જણાયા.

આ સિપાઇઓ પદ્મપુરના જ હતા. ગાંધ કાલે લૂંટ થએલી હો-
વાથી તેઓ હુંદારાઓની ભાળ કાઢવાને નીકળેલા હતા. તેમની સા-
થેનો અમલદાર એ પદ્મપુરનો ફોજદાર હતો. તેનું નામ વિશયશંકર
હતું. વિશયશંકર જ્ઞાતિનો પ્રાણી હતો અને અંગ્રેજી ભણેલો પણી
હતો. વિશયમાં તે અનંત સુખ માનનાર હતો અને તેથી સ્વાભાવિક
રીતે વિમળા તરફ એની દૃષ્ટિ જોવાય તો કાંઈ નવાઈ જોવું ન હતું.

પદ્મપુરના સિપાઇઓને વિમળાએ ઓળખ્યા અને બંધનો પાર
રહ્યો નહિ. હવે તેની ખાતી થઈ કે તેઓ તેને પકડવા માટે જ આ-
વેલા હોવા જોઈએ.

જીવમસિંહની ખરી વાત પદ્મપુરમાં જહાર પડવા પામી ન
હતી. મદનસિંહ જોવા દોડતો ગામમાં ગયો કે તરતજ તેણે વાત ઉ-
ઠાડી કે 'કુમારને ઝાટકો વાગ્યો છે અને તળાવની પાળ ઉપર તે
પડ્યા છે.' રાત્રને ખજાર પડતાં જીવમસિંહને દરબારમાં લાવવામાં
આવ્યો. મદનસિંહ પણ તેની પાસે હતો. જીવમસિંહનો પ્રિય મિત્ર
હોઇ જો તે આ વખતે પાસે ન રહે તો સહુને શંકા ઉત્પન્ન થાય
તેથી જો કે તેના મનમાં વાત ખુલ્લી પડવા માટે પૂરી ધારતી હતી
તોપણ આ વખતે જીવમસિંહની પાસેજ તેને રહેવું પડ્યું. રાત્ર પૂછશે
અને જીવમસિંહ શું જવાબ આપશે તે માટે તેને મોટી ચિન્તા હતી.
જામના દુઃખથી કેટલીકવાર સુધી જીવમસિંહ મૂર્છાધિન રહ્યો.

ત્યાં સૂધી સહુ કોઇ તેના પ્રવંગની આસપાસ ભરાઇ બેઠા. એક બાજુ ડાક્ટર પણ નાડી પકડીને બેઠો હતો. ખીજી બાજુ રાજ-રાણી ડાક્ટરના મુખ સામું જોઇ તેના મોં ઉપરના વિકાર ઉપરથી કુમારની સારી કે ખરાબ તબિયત માટે ચટકળ બાંધી રહ્યા હતા. મદનસિંહ પણ ડાક્ટર પાસે ઉભો રહી જીવનસિંહના સામું જોઇ રહ્યો હતો અને સહુ કોઇનાં મુખ ચિન્તાચરત જણાતાં હતાં. કેટલીક વારે ડાક્ટરે કહ્યું:

“ રાજ સાહેબ ! નાડી ઘણીજ સરસ છે. કોઈપણ જાતની હરકત નથી. જન્મને રૂઝાતાં એકાદ માસ તો થશે. હાલ દુઃખને લીધે કુમારશ્રી મૂર્છિત છે. તેમને કોઈ ન જગાડશો. તેમ કોઈ કંઈપણાટ પણ ન કરશો. માત્ર એક જણ એમની પાસે બેસી રહે તો બસ છે. હું લખી આપું છું તે દવા એમને કલાકે કલાકે પાવાની છે. ”

ડાક્ટરે દવા લખી આપી. એકાદ બે વખત પાવાથી આંખો ઉઘાડવા જેટલી સ્ફુર્તિ જણાઇ અને બે ત્રણ કલાકમાં બોલવા ચાલવાની શક્તિ પણ જણાઇ. મદનસિંહ કુમારની પાસે રહ્યો હતો અને કુમારને શુદ્ધિમાં આવેલો જોઇ ખરી વાત શુભ રાખવા માટે તેને સૂચના આપી. પોતાને ખરે વખતે છોડીને મદનસિંહ ચાલ્યો ગયો તેથી જીવનસિંહને પૂરેપૂરી દાઝ ચડી હતી પરંતુ આ વખતે મદનસિંહનો વાંક કાઢતાં પોતાનો વાંક પણ જણાઇ આવે એવું હોવાથી તેણે મદનસિંહની સૂચના સ્વીકારી.

કુમારને ભાનમાં આવેલો જાણી રાજ-રાણી આતંદોષે ખખર-ખતર પૂછવા લાગ્યાં. “ ભાઈ ! આમ શાથી થયું ? ”

“ આજે મપોરે મદનસિંહ સાથે શિકારે ગયો હતો, ત્યાં તળાવને કાંઠે જરા રોકાયો અને બહુ ધામ થયો હતો તેથી નહાવા પડ્યો. નાડીને જહાર નીકળ્યો તો પાંચે એકેતરમાં ત્રણ ચાર લાંટાડ

ઓ એક વાણિયાને લૂંટતા નજરે પડ્યા. તેને ખ્યાવવા જતાં આ
ધા વાળ્યો અને લૂંટારા ઘોડો લઇ નાશી ગયા.”

પ્રજનું રક્ષણ કરતાં કુમારને હરકત થઇ છે એમ જાણી કેટ-
લેક અંશે રાજ-રાણીને સંતોષ થયો. પોતે શીખવ્યું હતું તે પ્રમાણે
જીવનસિદ્ધિ જવામ દીધો જાણી મદનસિંહને પણ આનંદ થયો અને
ખરી વાત સુમન રહી. રાતે હુંદારાઓની તપાસ કરવાને ફોજદારને
નગરના પ્રદેશમાં મોકલવામાં આવ્યો હતો, અને વિશવશંકરની કે-
દરિયું સાધન બિચારી વિમળા થઇ પડી હતી તે એ હુંદારાઓની
તપાસ કરવાને જ નીકળેલો હતો.

વિમળાને જોઇ વિશવશંકરની વિશયી બુદ્ધિ વિકાસ પામી. તેનું
દુઃખથી શીકું થઇ ગયેલું પણ જોર કાન્તિવાળું મુખ-કમળ કૃષ્ણ
બુદ્ધિના ભમરનું મન લલચાવવા લાગ્યું.

“અરે, બાપ ! તું અહીં એકલી કેમ છે ?” વિશવશંકરે વિમ-
ળાને દર્શાવવાને રોકથી કહ્યું,
“કેમ બાપ ? તમારે માફ શું કામ છે ?” વિમળાએ નમ્ર અ-
વાજે કહ્યું.

“અમારે કામ છે. આ ગાદી કોની છે ?”

“એ મારી પોતાની છે. દુઃખની મારી ગામ પરગામ પૂરું છે
અને પેટનું પૂરું કંઈ છે. સવાની ખાતર આ ગાદી મેં મારી સાથે
લીધી છે.”

“નહિ બસ. મધ કાલે લૂંટ થએલી છે તે માંહેની આ ગાદી
છે. માટે તારે કેદી તરીકે અમારી સાથે આવવું પડશે.”

“અરે બસા માણસ ! એ ગાદી મારી છે. હું અખળા લૂંટ-
કરવામાં શું જાણું ? બસા દયાળુ છો તો પારમાર્થિક બુદ્ધિથી જરૂર
વિચારો તો ખરા ! મને નકામી દુઃખી કરવાથી આપને શું ફાયદો છે ?”

“એ નકામી પંચાત છોડી દઈ જલ્દી આગળ થા, નહિ તો પછી નકામી હેરાન થઈશ !”

“અરેરે ! ઇશ્વર મારા દુઃખનો પાર ક્યારે લાવશે ?” હૃદયના ઉંડા નિશ્વાસ સાથે આંખોમાંથી અશ્રુ-ગિન્દુઓ પડ્યાં, “અરે ભાઈ ! જરા દયા કરો-મારા ઉપર. હું સ્ત્રી જાત ! નકામી હેરાન થઈશ. ગાદીને તમારો મુદ્દા માલ ગણતા હો તો ગાદી લઈ જાવ, પણ મને શું કામ દુઃખી કરો છો ?”

વિશયી વિશયશંકરના પત્થરવત હૃદયને પિગાળવાને વિમળાનાં અશ્રુઓ અને નમ્ર આજીજી નિષ્ફળ નીવડ્યાં “બસ, બસ; જલ્દી આગળ થા. અમોને એ ગાદીનું કામ નથી, માત્ર તારું જ કામ છે ! આગળ થાય છે કે ધકકો મારે ? અદ્યા જમાલ ! ઉઠાડ આ લુચ્ચી. ને અને બાંધ તેના હાથ પગ !”

યવનનો સ્પર્શ ન થાય અને ઇશ્વર જે દુઃખ દે તે સહેલું એવા સિદ્ધાન્તને ઉચિત માની વિમળા બેડી થઈ. અશ્રુપૂર્ણ ચક્ષુઓ સહિત ઉભરાતે હૃદયે કોમળ અને વિમળ હૃદયની વિરહિણી વિમળા હુસકાં ભરતી ભરતી આગળ ચાલી અને તેના સિપાઈઓ પાછળ ચાલવા લાગ્યા.

કેટલીક વારે આશુ મંડળ એક ગામને પાંધર તડકો ગાળવાને શ્રેયસ્કર્તા, અને જમવાની સામગ્રીની તૈયારી થઈ. ગામડાંમાં વિશયશંકરનો ગાસ ખડુ હતો તેથી જ્યારે જ્યારે તેની સ્વારી હરકોઈ ગામને પાંધર થતો જાય ત્યારે ત્યારે ગામડાના લોકો દ્વારદાર સાહેબની મહેરબાની મેળવવાની ખાતર સારાં સારાં મિલ્લાન્તો કરીને જમાડતા. આ વખતે પણ એમજ થયું. વિમળાને કેટલુંક ખાવાનું મોકલવામાં આવ્યું પણ તેના ભરાઈ જએલા હૃદયે તેની ક્ષુધા શાંત કરવા દીધી નહીં.

તડકો ગાળીને પાંચ વાગે વિશયશંકર નીકળ્યો અને દિવસ અસ્ત થયા પછી પદ્મપુર પહોંચ્યો. વિમળાને એક અંધારી ઓરડી-માં પૂરી મૂકવામાં આવી.

ખીજે દિવસે વિશયશંકર વિમળા પાસે ગયો. વિમળા એક ખાટલા પર સૂતી સૂતી વિચાર અસ્ત બની છત્તની વળાઓ ગણતી હતી, તે દોષનો પગ-ધસારો જોઈ બહેબાકળી હતી થઈ.

“ કાં શું વિચારમાં પડીછે ? ” વિશયશંકરે કહ્યું.

“ ભાઈ ! હવે મારો છુટકો કરો. હું નિરપરાધી નકામી હેરાન થાઈ છું. ”

“ નકામી ક્યાં હેરાન થાય છે ? તારું રૂપ અને લાવણ્ય તને હેરાન કરે એમાં હું શું કરું ? ”

“ હેં ! આ તમે શું કહો છો ? તમે તે પ્રમાના રક્ષણ કરતા કે બક્ષણ કરતા ? ”

“ હું જે કહું છું તે તે જ છે. તારા જેવી મુગ્ધાઓનું એક પત્ની તરીકે રક્ષણ કરવું એ અમારો ધર્મ છે. ”

“ અરેરે ! તમે પણ આવા છો ? હાય ! હાય ! અનેક દુઃખો-માંથી બચી તો છેવટ અહિંયા ફસાઈ ? ”

“ અહીં જરા પણ દુઃખ જાણ્યું નહિ ! તું તારે ખા, પી અને મગ્ન કર. હું આ ગામના રાજા જેવો જ છું ! તને સો ફરીશ, પછી તારે દોષ પણ તરેહની હરકત જ નહિ ! ”

“ ના, ના, ના, એ કદિ બનવાનું નથી. આ અવતારમાં હું એકની હોઈ કદિ અનેકની થનાર નથી. તમે બળાત્કાર કરશો તો હું જીવ કરડી આત્મ ઘાત કરીશ પણ એ અધાર પાપમાં ન-હિજ પડું. ”

“ તું તો ધર્મની પૂંછડી ! આત્મહત્યાનું પાપ થોડું જ હશે કે ? ”

“પતિવૃત્તને ભગ્ન કરવાના પાપ કરતાં આત્મ-હત્યાનું પાપ હું
ગૌણ માનું છું.”

વિશયશંકર ગભરાયો. તેને લાગ્યું કે રાંડ આપધાત કરશે તો
તેમાંથી પાછી તીસરી જાગશે !

“તું અલારે ન માને તો મહિના પછી, આહીની કન્યાઓની
શાળામાં તને નોકરી અપાવું તો ?”

“અણીનું ચૂક્યું સો વર્ષ જીવે,” એ કહેવતનું વિમળાને સ્મરણ
થયું. ભવિષ્યનો વિચાર ધશ્વરને સોંપી વર્તમાનનો વિચાર કહ્યો.
“પેટને ખાતર તેમ તો તેમ ! શું કંઈ ત્યારે ? કીક. એમ કરો.”

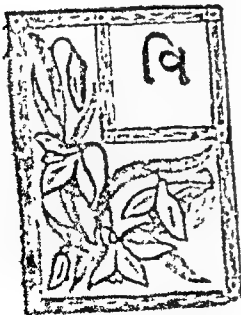
વિમળાએ ઉત્તર આપ્યો. વિશયશંકર ખુશ થયો અને ગયો.

“આ કારાગૃહમાંથી બચીશ તો અનેક ઉપાયો કરીશ. ભ
વિષ્યનું રક્ષણ ધશ્વર કરશે ! જ્યાં સુધી દુઃખી થવાનું લખ્યું હશે ત્યાં
સુધી ક્યાં છુટકો છે ? હરિ ! હરિ !” વિચારમાં ને વિચારમાં વિમ-
ળાની આંખો મિચાઈ ગઈ.

—:~:—

પ્રકરણ ૨૯ મું.

પત્નીની શોધ.

દ્વદ્વાય સાહેબ સાથે ગયો, જયસિંહ એકલો પ-
ડ્યો. પત્ની વિરહના અસહ્ય દુઃખથી પીડિતને મિ-
ત્રનો સમાગમ નષ્ટ થતાં તે પીડા વધારે દુઃખિત
કરવા લાગી. આશ્વાસન સાથે આશા આપીને વિ-
દ્વાયે જયસિંહના હૃદયમાં જે શાંતિની પ્રેરણા કરી
હતી તે શાંતિ રીસાઈ જતી જણાઈ અને તેની

પાછળ ગમગીનીનું વાદળ હૃદયાકાશને અધકારમાં મેળવી દેતું જણાયું.

અસંત પ્રીતિ અને તેનો અકરમાત્ ભંગ, આ પ્રેમી હૃદયમાં ઘેલછાને સ્થાન આપવા લાગ્યાં. વિદ્વાય જતાં પ્રમોદી પ્રમોદ્યુર જયસિંહને પ્રમોદ આપવાને અશક્ત નીવડ્યું.

“ હા, એમજ. વ્યથિત હૃદયને શાંતિ આપનાર મિત્ર, તે ગયો. હૃદય. શશીમાંથી દ્રવતી સુધાને પ્રહણ કરનાર ચકોરી ગાંધ. ગાંધ તે ગાંધજ ! હવે અહીં રહીને તેને સ્મરી વધારે વ્યાધિ અસ્ત થવું ? ના. ના. ”

“ અને જીવતી છે તો કદાચ મળી રહેશે, એમ પણ માની શકાય ખરું ? હા. અરે પણ તે આશા હવે સ્વપ્ના સરખીજ કે નહિ ? નિરાશામાંથી દૃપ્તન થતી આશા તો પછી એવીજ ના ? ”

હાથ મુંઝાઈ ગયું. વાણી અને વિચાર બંધ પડ્યા. ચક્ષુમાંના માત્ર બેઅશ્રુ બિન્દુ એ હૃદયના બારને દૂર કરી હૃદય શાન્ત કર્યું. જન્મ-ભૂમિનું દર્શન કરવાની જિજ્ઞાસા થઈ વ્યથિત હૃદયને વધારે વ્યથા ઉપજાવવા નકામું પ્રમોદ્યુરમાં રહેવું તેને હિચિત ન લાગ્યું.

વિદ્વાય ગયાને હજી માત્ર બેજ દિવસ થયા હતા એટલામાં વિજયસિંહનું મન હચક થઈ ગયું. રાત્રી-રાણી પાસે રમ્મ માગી. અશ્રુપૂર્ણ અક્ષીએ બન્ને જણાએ રમ્મ આપી. સાથે માણસો લેવાની વિઝમિનો પણ જયસિંહે સ્વીકાર ન કર્યો.

બીજો દિવસે પ્રમાત્ર યતાં પત્નીના પ્રેમથી દ્રવીભૂત થએલા હૃદયની વિરહ-વ્યથાની શક્તિને બળે જયસિંહ કેટલીક ખર્ચી સાથે લેછને પોતાના અશ્વ સહિત પ્રમોદ્યુરથી નીકળ્યો. તેની ઇચ્છા સિદ્ધા પિતાને ગામ. રમણપુર જવાની ન હતી. રસ્તામાં આવતાં ગામમાંઓ. માં બળે દિવસ નિવાસ કરતાં કરતાં રમણપુર પહોંચવાની તેને જિજ્ઞાસા હતી.

“ ખ્યારા પ્રમોદ્યુર ! બહાલી વિમળાની જન્મ-ભૂમિકા ! તને ત. જીને અત્યારે હું જાઉં છું. પત્નીને ખાતર તારા ઉપર મારો પ્રેમ હતા

અને તું મને પ્રમોદ-આનંદ આપતું હતું. તેજ અત્યારે તું તેના વિરહ, સમયે મને વ્યથાકારક થઈ પડ્યું છે. હશે ! ઇશ્વરેણા ! ”

૪. યેનાંચલેન સારસી રુહ લોચનાયા

“ સ્નાતઃ પ્રભૂત પવનાદુદયે પ્રદીપઃ

“ તેનૈવ સોઽસ્તસમયેઽસ્તમયં વિનીતઃ

“ ક્રુદ્ધેવિધૌ મનતિ મિત્રમમિત્ર ભાવમ્ ॥”

કદિન હૃદયથી પણ ટપકતી આંખે પ્રમોદપુર છોડ્યું, અને તેની સાથે હૃદયનો ગભરાટ પણ વૃદ્ધિ પામ્યો. દૂર જતાં અધિકાના મંદીરની વાડી આવી. તે જોતાં જયસિંહનું હૃદય પ્રેમ અને વ્યથાથી ઉભરાઇ જવા લાગ્યું.

“વિમળ ઝાટકા ! જહાડી વિમળાની પ્રથમ મુલાકાત તે જ કરાવી હતી ! એ ઉત્પલ સદૃશ નેત્રને પ્રથમ આહ્વાદક હું અહીંજ થઈ પડ્યો હતો ! આ સામે દેખાતા ગોળે ઉભા રહીને પોતાની ચક્ષુથી અને હૃદયથી તે અમારો ઉપકાર માનતી જણાતી હતી ! હરિ ! હરિ ! શું અત્યારે એમાં કંઈ પણ નહિ ? ! કેવી શૂન્યતા ! કેવી જડતા ! પ્રભાતમાં પણ વૃક્ષોની પ્રકૃષ્ટતા નહિ જ ? વિમળા ! પ્યારી વિમળા ! વિમળ હૃદયની વિમળા ! તારા વિના આ વિમળ વૃક્ષો અત્યારે મરીન થયાં છે !”

અશ્વને માર્ગે પાડ્યો. વધારે વાર વિચાર કરવાથી વધારે હૃદય ભરાઇ જવાના ભયની ચેતનાએ હૃદયને કડોર થવાની આજ્ઞા કરી. વિમળા વિશેના વિચાર હાંટી કાઢવાને હૃદય મથન કરવા લાગ્યું. પવિત્રમ કેટલેક અંશે સદ્ગ થયો.

શકુન્તલાની સાથે થએલા વિવાહનું અભિજ્ઞાન થતાં દુઃખ્યન્તની અને માલતી વિના માધવની સ્થિતિ, હૃદયની ભ્રમણા, ચિત્તનું પરા-

ધિન પણું, ત્રેમ-વૃક્ષનું ઉચ્છેદન થતાં રસદાયક દ્રવ્ય અને સુગન્ધિદાયક પુષ્પોતો થયેલો નારાઃ વિગેરે સ્થિતિનો જ્યસિંહ અત્યારે અતુઃભરી થઇ પડ્યો. અશ્વની ગતિ ઉતાવળા હોવા છતાં તેના હૃદયે મિની ગતિ મન્દ-સ્થાયીજ માલૂમ પડતી હતી. “તે ક્યાં હશે ?” “હવે પતી હશે કે નહિ ?” “હવે પતી હશે તો શું કરતી હશે ?” “ભરી ગઇ હશે તો હું શું કરીશ ?” એવા વિચારોએ તેના મગજને સંત-મ બનાવી દીધું. અસ્તિક પર પડતી સૂર્યની ગરમીએ એ સંતાપમાં વધારો કર્યો.

બીજે દિવસે મધ્યાહન થતાં જ્યસિંહ પદ્મપુરની નજીક પહોંચ્યો. અશ્વની ગતિ અત્યારે મન્દ થઇ ગઇ હતી મુખ શીકું થઇ ગયું હતું. પરંતુ તાપને લીધે કૃત્રિમ રતાશ છવાઇ ગયેલી માલૂમ પડતી હતી. એવામાં જાડીવાળું ખંડારવટીઆનું મંડળ જ્યસિંહની નજરે પડ્યું. જ્યસિંહનું મુખ શીકું થઇ ગયું હતું પરંતુ તાપને લીધે, સરકારી માણસોના જેવા પોશાકે ખંડારવટીઆના હૃદયમાં કાંઈક બધા ઉત્પન્ન કર્યો. જ્યસિંહની સાથે કોઇ માલૂમ ન પડ્યું એટલે આખું મંડળ ધસી આવી તેના અશ્વને ફરતું વીંટળાઇ વળ્યું અને હુડી લેવાને તત્પર થઇ ગયું.

“બાઇઓ ! જરા ઉભા રહો ! તમારે જે જોઇતું હોય તે હું મારી મેળેજ આપી દઉં છું. પણ મને જરા કહો કે તમે સંધ્યા કોણ હો અને શા માટે અહીં એકલા થયા છો ?” જ્યસિંહે નમ્રતાથી કહ્યું. નમ્રતાએ દુસ્મનોને પણ નમ્ર જેવા બતાવ્યા.

“અમે ! સુબાન ! દિવો તો સહી ? વો તો જીખાની લેતેકું આયા દિખાતા ! હા હા ! હા હા હા !” ખૂબ હસ્યો.

“ના બાઇ ! હું જીખાની નથી લેતો; માત્ર પૂંછું જ છું. હું કાંઈ સરકારી માણસ નથી, માત્ર મુસાફર છું.”

“હા બા, હા; તું મુસાફર છું. માટે જ અમે તને લૂંટવાને

આવ્યા છીએ અને તેથી તું જે તારી પાસે હોય તે ઝટપટ માર
ખાધા વિના છોડી દે એટલે થયું । હજી સુન્દરપુરના કુંવરનો પરતાપ
છે તે તું જુખાની લેવા આવ તો પણ ન આપીએ । સમજ્યો કે ? ”
એક વૃદ્ધ કાળી બોલ્યો.

“ ના, ના કાકા ! હું એમ નથી કહેતો ! તમે બધા શામાટે
એકલા થયા છો તેજ માત્ર પૂછું છું. ”

“ ભાઈ ! જે કાંઈ તારી બીક નથી લાગતી, સમજ્યો કે ? આ,
રમણપુરના રાજ્ય સામે બારવટે નીકળ્યા છીએ; બોલ શું કહે છે ? ”

“ હા, હા, હા. તો તો બહુજ સારું. જોઈતું હતું અને વૈદ્ય
કહ્યું. આ લ્યો, આ હવે તમારુંજ છે. જેવા તમે સંવળા છો તેવોજ
હું. હું પણ રમણપુર રહું છું અને દીવાનને મારવાને આવો વેશ ક-
રું છું. બાકીછું. તો રજપૂત ! ”

“ હે ? ”

“ હા ! હું આમ એકલો રહું તે કરતાં તમે મને તમારી સા-
થે રાખો ખરા ? ”

કોઈએ જવાબ ન આપ્યો. સહુ વિચારમાં પડ્યા.

“ કાં ? હું ધર્મના સોગન ખાઈને કહું છું કે હું જૂઠું નથી
બોલતો. મારે ને દીવાનને વેર છે. ભક્ષા, તમારી સાથે રહીશ તો
તે વેર કોઈક દિવસ વળશે અને વળી તમને હું શયદાકારક પણ
થઈ પડીશ. ફરતા જંગલનો હું ભોમીઓ છું. ”

“ સુભાન ! બાત બી અચ્છી ! ” એક સિપાઈએ બીજા ના કા-
નમાં હળવેથી કહ્યું.

“ અને વળી લ્યો, આ આટલા રૂપિયા મારી પાસે છે તે પણ
આપણા મંડળ ખાતે ! ”

“ અલ્યા, કાના ! શું વિચાર છે ? ”

“ કાકાનો વિચાર એ મારો વિચાર ! ”

“ મને તો આ રજપૂત કાંક બહાર જણાય છે ! આપણામાં કોઈ સરદાર નથી તે સરદારી લે એવો ! ”

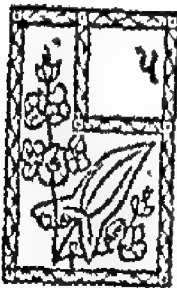
“ હા કાકા. હીક છે. ”

બહારવટીઆના મંડળમાં એક માણસ વધ્યું. જંગલની રચના, તેમના રાજ્ય પ્રકરણી બાબતો માટેના વિચાર, તેમની રાજ ભક્તિ, તેમનું શૌર્ય, જાતિ જોગ, દૃઢ નિશ્ચય વિગેરે બાબતોની ખારી-કાચી તપાસ કરવાનો આ પ્રસંગ મારો છે એમ માનીને જ્યાંસંહ તેમનામાં બળ્યો.

—:૦:—

પ્રકરણ ૩૦ મું.

પદ્મસિંહ.

કાપુરની કન્યાશાળામાં ‘ હેડ મિસ્ટ્રેસ ’ તરીકે વિભગાની નીમણૂક થઇ, ત્યારથી તે એક જૂદી ઓરડી લેઇ તેમાં રહેવા લાગી. પોતાની માથે રહેવાને વિશયશંકરે ધણું કહ્યું પણ વિભગાએ તે તરફ નાખુશી બતાવી એટલે આશાના પાસમાં અંધાએ લાગે તેને વધારે કાંઇ ન કહ્યું.

પદ્મપુરના રાજપુત્ર નામ પદ્મસિંહ હતું. પદ્મસિંહ પ્રજાનું પુત્રવત્ પાસન કરતો હતો પરંતુ વિભગા જેવી અનાથ બાળાઓ એના રાજ્યમાં પીડાય એનું કારણ વિશયશંકર જેવા દુષ્ટ, કે. જેઓની દુષ્ટતા રાજના અંતશ્ચુકી પણ દૂર રહેવા પામી હતી, તેવા અધિકારીઓનું હતા.

“ બહુજ સાઈ. તે વખતે પુસ્તકશાળામાં પડતી ખારી ઉઘાડી રાખજે અને હું તેમાં ગુપ્ત રીતે બેસી રહીશ. સઘળું જોઈશ અને બનતું કરીશ. ”

“ વાહ ! મહારાજ ! બહુજ સરસ યુક્તિ શોધી કાઢી. એવી રીતે એ લુચ્ચો જરૂર સંપડાશે. ”

પદ્મસિંહ સાથેની વાતચીત ઉપરથી સુભગાએ વિમળાને ધી-રજ આપી અને પદ્મસિંહની પ્રજા ઉપરની પ્રીતિના વખાણ કરવા મંડી ગઈ.

“ બહેન ! અમારા રાજા તો સાક્ષાત્ રામાવતારજ છે. રાક્ષસ જેવા આવા અધિકારીઓ પ્રજાને દુઃખ દે અને એમની બીકથી રાજા કને આ વાત જાણ નહિ એટલે ‘ પ્રજા દુઃખી પ્રજા દુઃખી ’ એમ કહેવાય, પરંતુ અમારું રાજ્ય તો જો આવા લુચ્ચાઓ ન હોય તો પૂરેપૂરું સુખી જ હો ! વળી મહારાજની બુદ્ધિ તો બેહદ છે ! આપનો પત્ર વાંચીને તો તે એવા ક્રોધાવિષ્ટ થઈ ગયા કે જાણે હમણાં એ વિશયશંકરને મારી નાંખવા દોડશે ! ”

“ બહેન ! સારા રાજકર્તાઓનો એજ ધર્મ છે; અને તમારા રાજા આવા નીતિવાન છે તે માટે તમે પૂરા ભાગ્યશાળી. ”

વિશયશંકરને વિમળાએ આપેલી મુદત પૂર્ણ થઈ. સુભગાએ પદ્મસિંહને એ બાબતનું સ્મરણ કરાવી આપ્યું. પદ્મસિંહ યોજના પ્રમાણે પુસ્તકશાળામાં કેટલાક માણસો સહિત આવીને બેઠો. કેટલીક વારે વિશયશંકર પણ આવ્યો.

આજે તેનો ભભકો જૂદીજ તરેહનો હતો. લૂગડાં કોરાં-કડકડતાં પહેર્યાં હતાં. કપાળપર ચંદનની આડ કરી હતી. અત્તરનો ફુલાર પણ આખા શરીરમાં વ્યાપી રહ્યો હતો. વિમળા પોતાને જોતાંજ મોહી જાય અને આનાકાતી ન કરે એવા હેતુથી આ ઠાઠમાઠ કર્યો જણાતો હતો.

“ કેમ ! શું થાય છે ? ” વિશયશંકરે આવતાંજ પ્રશ્ન કર્યો.

“ પધારો બાપ ! આ છોકરીના પાઠ લેઉં છું. ”

“ અરે મૂકને પડતું ! એ તો યશ એની મેળે ! ”

“ એમ કેમ થાય ? આપે મારા ઉપર મહેરબાની કરી ઠેકાણું પાડી તો મારે માફ કામ કરી ઉપરીને સંતોષ આપવોજ જોઈએ ! વળી એને માટે આપને પણ શાખાશીજ છે ના ? ”

“ હવે સાખાશીને બાખાશી ! બધુંએ ઠીક ! કેમ હવે પેલાનું શું થાયું ! ”

“ બસા, તમે ઉદાર અને અધિકારી થઈ એવી વાંછના કરો તે ઠીક કહેવાય ! હું ગરીબ છું. મારા ઉપરતો આપે દયા કરવી જોઈએ ! ”

“ જો પાછી લપ ચણાવી કે ? ”

“ તમે તો આ રાજ્યની પ્રજાના પાલક-પિતા જેવાજ ગણાવે ; અને પિતા પોતેજ પુત્રીને દુઃખી કરે એ તે શું આપનું કામ ? સમજ્યું થઈને આપ કેમ બૂલી જાઓ છો ? ”

વિમળાને આનાકાની કરતી જોઈ વિશયશંકરને ક્રોધ ચડ્યો. મ્હોં ઉપર રતાશ રટ્ટરી આવી.

“ બસ, બસ, હવે એ ચેંચું નહીંજ ચાલે ! લુચ્ચી ! વચન-ગાલચ આપીને હવે હો છે ? ”

“ ક્ષમા કરો ! હું અળગાની આપને ઠગવાની શું સક્તિ ? ”

“ હવે જાણી જાણી એ બધી તારી ફિલસુફી ! બોલ શું જવાબ આપે છે ? કે પછી છેવટનું ઔપધ બળાત્કાર ! ”

“ મારો કે ઉગારો તો પણ આપ સમર્થ છો ! બળાત્કાર કરશો તો પણ પ્રજા પુરુષ આગળ અળગાનું શું ગણતું ? પણ એ વાત તો નહિજ બને ! ”

“ નહીંજ બને ! એમકે ? ત્યારે તો હવે હું નોંધશ ! જે નહિ બને તો પૂરી થઇશ ! એમ ન બાલુતી કે માફં છિં તારી સમક્ષ ઉઘાડું કરી તને હું જીવતી જવા દઉં ! ”

“ મરવા માટે તો તૈયાર જ છું. બહેલું કે મોડું મરવું તો છેજ ના ? ”

“ એમ ? ત્યારે તો આ તૈયાર ! તારા જેવી સુકુમાર સ્ત્રીઓના ઉછરતા લોહીથી મારી તરવાર ચક્રચક્રિત થશે ! ” વિશયશંકરે મ્યાનમાંથી તરવાર બહાર કાઢી અને વિમળા સામે ધરી. ઉઘાડી તરવાર જે-તાં કોમળ હૃદયની બાલિકાઓ ખૂબો પાડતી ઉડીને નાસી ગઇ. સુભગા પાસેના ખંડમાંથી બહાર આવી.

“ સાહેબ ! સાહેબ ! આશું કરોછો ? ”

“ ચૂપ રહે ! ચાલી જ અહીંથી ! અહીં તારું કામ નથી ! ” વિશયશંકરે સુભગાની છાતીમાં નેરથી મુક્કો માર્યો. તે બિચારી અર્ધ મૂર્છિત થઇ લથડી ગઇ અને જે પાસેના મેજે તેને આધાર ન આપ્યો હોત તે પછડાઇ પડત.

“ બોલ ! હવે છેલ્લો જવાબ શું આપે છે ? હા કે ના ? વિશયશંકરે તરવાર ઊંચી કરી ઉગામી.

“ ના . ”

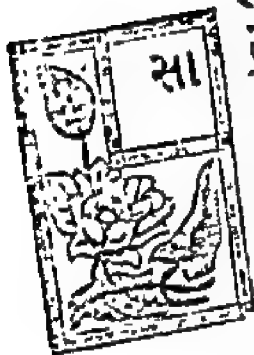
“ ના ? ”

પુસ્તક શાળામાંથી માણસોનો ધસારો થતાં તરવાર સ્થિર થઇ. દૃષ્ટિ વિમળાના દયાર્દ્ર વદન ઉપરથી પુસ્તકશાળાનાં દર તરફ ગઇ. દાર ઉઘડ્યાં. પદ્મસિંહ એકાએક ધસી આવ્યો.

“ લુભ્યા વિશય ! આજ તારું કર્તવ્ય કે ? મારા રાજ્યમાં તું આબળાઓ ઉપર જીવન કરેછે ? કૃત્તેહસિંહ ! આ હરામખોરને પકડી લ્યો. ”

માત્ર એક જ પગમાં વિશ્વશંકરની સ્થિતિ બદલાઈ ગઈ. હા-
થ-પગમાં લોટાનાં કડાં પહેરાવામાં. પક્ષ સિંહે વિમાણને ધીરજ આ-
પી. વિમાણએ અશ્રુપૂર્ણ આંખોએ રાજાનો ઉપકાર માન્યો.

પ્રકરણ ૩૧ મું.

લાંચ આપતાં આવેલી આંચ.
હેબના આગ્રહથી જ્યસિંહને એકલો મૂકીને પણ
વિક્રાચને સાહેબ સાથે જતું પડ્યું. પ્રમોદપુરથી નીક-
ળીને સ્વારીને સિદ્ધાંત મળ્યું. રમણપુર
પહોંચ્યા પહેલાં વિક્રાચે ત્યાંની રાજ્ય-નીતિનો
ચિતાર સાહેબને દર્શાવી દીધો હતો. કાર્યભારી મં-
ડળની ધૂટતા, પ્રજા ઉપર થતો જુલમ, અધિકારી
વર્ગની અધતા વિગેરે બાબતો સાહેબના મગજમાં ઠસાવી દેવામાં
વિક્રાચે ક્યારા રાખી નહોતી.

“સાહેબ! રમણપુરના સ્ટેટની તો બારીકાઈથી તપાસ કરવાની
જરૂર છે! એ તો આપ ત્યાં જશો ત્યારે જ આપને માલૂમ પડશે.
પ્રજાને આપવામાં આવતો ત્રાસ તો જોઈ ન શકાય તેવો છે. રા-
જાખિયારા બોળા એટલે કારભારીઓને ફાંચું છે. થોડા વખત
પહેલાં રમણપુર તરતી સ્થિતિમાં હતું તે હાલ કૃપણરાયની દીવાનગીરી
નીચે દેવામાં ફાળી ગયેલું છે! આ સઘળી બાબત સ્ટેટનાં દફતરો
ત્યારે આપ જોશો ત્યારે જાણશે. આપને ખુશી રાખવાની ખાતર
તો તેઓ કેવું કેવું કરશે! આપ જો જો તો ખરા!”
“વહ સોગ ક્યા કરેગા? હમારી ખુશામત કરનેમે ઉનકી ક્યા
મુરાદ હોયગી?”

“સાહેબ ! આપ તો પ્રમાણિક અને વળી નવા છો, એટલે આપ શું જાણો ? તેઓ આપની ખુશામત કરશે, તે એવા હેતુથી કે તેમના કારભારથી આપ ખુશી થાવ અને દફતરો વગેરે તપાસવાની જરૂર આપને ન જણાય ! તેઓ આપની ખુશામત કરશે એટલું જ નહિ પણ તેઓ આપને એવી એવી બાબતોમાં મક્ક રાખશે કે આપનો વખત નકામો ચાલ્યો જાય ! આવી આવી હિંકમતો તો તેઓ અનેક કરશે !”

વહ લોગ એસા બદલાનત હે ? વહ બાત હમકું તુમને સમજા દી એ અચ્છા કીયા ! એસા હરામખોર લોગકું સખ્ત શિક્ષા હોતી ચઢ્યે ! અચ્છા ઉધર પહુંચકર, પીછે હમ સ-બી દેખેગા !”

સ્વારી રમણપુર પહોંચી. સાહેબ સાથે વિદ્વાય સિરસ્તેદાર ઘડતે આવેલ છે એ વાત કાર્યભારી મંડળના જાણવામાં આવતાં સઘળાના હોશ કોશ ઉડી ગયા. વિદ્વાયને પીડવામાં કૃપણરાયે કાંઈ કચાશ રાખી નહોતી તેથી તેને ખાત્રી હતી કે આ વખતે વિદ્વાય તેને પીડવામાં કાંઈ બાકી રાખશે નહિ. કૃપણરાયના હાથ હાથનું કાંઈ કપાઈ ગયું હતું જેથી રાજ્યનું સઘળું કામ કરવાને તો તે નિર્બળ થઈ ગયો હતો, તો પણ જ્યાં સુધી લખાણ ઉપર સહી કરવાને એનો જમણો હાથ હાજર રહી શક્યો હતો ત્યાં સુધી કારભાર કરવાનું જરૂર રાખવાની એની કૃપણતાએ એના હૃદયનાં પ્રેરણા કરી હતી. જે દિવસે રમણપુરના પાધરમાં સાહેબનો મુકામ થયો તે દિવસે સઘળું પ્રપંચી મંડળ એકઠું થયું. વિદ્વાય તરફની બીક સંકુના હૃદયમાં નિવાસ કરી રહી હતી. તેઓ સઘળા માની જ રજા હતા કે વિદ્વાય તરફ દરેકાં અપકૃત્યોનો બદલો વાળવાને તે આ સમય ચૂકશે નહિ.

“શત્રુદાર ! સમય ખારીક ચાલ્યો છે, હા ! આપણું યોગજ

અહીં આવજો એટલે આપણે બન્ને જમશું. રૂપિયા હું અહીં મંગાવી મૂકીશ ! ”

“ વળી ક્યાંથી મંગાવવાના હતા ? ”

“ ત્રિજેરીએથી ! આપણે ક્યાં ગાંઠનું ગોપીચંદન ધસતાં શીખ્યા છીએ ? એતો એતું પોગળ ઢાંકવાને એનો સાક્ષો ઓઢાડવો ! ”

“ એ પણ ખરું ! ”

ધધર તીધર વાતો કરી સહુ કોઇ વેરાયા. રાત્રિ પડતાં કૃપણ-રાય અને ન્યાયાધીશ ગાડી જોડાવી સાહેબના મુકામ તરફ રવાના થયા.

આ વખતે વિદ્વાય રાત્રિ-ભોજનથી પરવારીને સાહેબને કે-ટલીએક બાબતોથી માહીતગાર કરવામાં રોકાયો હતો. વિદ્વાય ન્યારે કોઇ અવનવી વાતો સાહેબને જણાવતો ત્યારે સાહેબ આશ્ચર્ય ચકિત થતા હતા અને વિદ્વાયનો આભાર માનતા હતા. સાહેબને દેશી રજવાડાનો બિલકુલ અનુભવ હતો નહિ તેથી કાંઇપણ રાજ્ય-ખટપટની વાત જાણતાં તે આશ્ચર્ય ચકિત થતા હતા અને એવી ખટપટોને જડ-મૂળથી છેદી નાંખવાને અભિલાષા દર્શાવતા હતા.

રાત્રે વખત ઠરાવ્યા મુજબ કૃપણરાય અને ન્યાયાધીશ, સાહેબને તંબુએ પહોંચ્યા. રાવટીની નજીક આવતા ચોક્કીદારે રોકલોચ એટલે વિદ્વાયની રજા મંગાવી.

“ સાહેબ ! આપ હવે જરા પાછળના રૂમમાં બેસો. તે લોકો મને ભોળવવાને અને ખુશી કરવાને આવ્યા જણાય છે માટે જે જે તેઓ બોલે તે સઘળું આપ પાછળ બેઠા બેઠા સાંભળો. ” વિદ્વાયે કહ્યું.

“ Oh yes ! I'll hear it fully. ”

સાહેબ પાસેના રૂમમાં જઈ બેઠા. દીવાનને અને ન્યાયાધીશને આવવા દેવા માટે સિપાઇને રજા આપી. વિદ્વાય તુમારો તપાસવા-માં રોકાયો. થોડી વારમાં કૃતમ્ની મંડળના અગ્રેસરોએ પ્રવેશ કર્યો.

“ અહોહો ! પધારો, પધારો કાકા ! આજ તો સેવક ઉપર અત્યંત કૃપા થઈ ! ” વિદ્વાયે વિવેક કરતાં કહ્યું, “ બિરાજો, બિરાજો આ આસન પર ! ”

કૃપણરાયે બેસતાં બેસતાં કહ્યું : “ હા ભાઈ ! તમને અસારે આ જગ્યાએ જોઈ અમને આનંદ થાય છે ! બલા, તમે રમણપુરમાં સારા ઉછર્યા તો અમને પણ લાભ જ ! ”

“ એ તો આપની કૃપાથી જ થયું છે ! ”

“ ભાઈ ! વિદ્વાયભાઈ તદ્દન શાંત સ્વભાવના છે હો ! આટલી મોટી પદવીએ હોવા છતાં જરાએ અહંકાર કે અભિમાન છે ? ” ન્યાયાધીશે ટાપશી પૂરી.

“ એમજ હોય ! વિદ્વતા અને કુળની ઉચ્ચતા ત્યારે જ કહેવાય કે જે પોતામાં અભિમાન ન હોય ! નહિ તો એ વિદ્વતા પાણીમાં જ તણાઈ ગઈ કહેવાય ! ”

“ કાકા ! અભિમાન તો રાવણનો પણ ક્યાં છાજ્યો હતો ? અભિમાન રાખવું એતો મૂર્ખાઈ જ. પદવી તો આજછે અને કાલ નથી, પણ પાછળ લોકોમાં આપણી આખર-ગેરઆખર થાય તે કંઈ જવાની છે ? ”

“ ખરું જ કહો છો. પણ વાર, સાહેબ કેમ હમણાં જણાતા નથી ? ”

“ આ સાહેબ જળરા Politician છે. હું જેકે એમનો સિ-સ્તેદાર છું તોપણ ઘણા ખરા કામમાં તો તેઓ મને પૂછતા પણ નથી અને પોતે પોતાની મરજી મુજબ જ શેરો કરે છે. આ કારણથી આજો દિવસ તેઓ આફ્રીસમાં બેસી રહી વિચાર કર્યા કરે છે અને કદાચ માઈ કામ પડે તો મને જોલાવે છે. ”

“ તમને પૂછતા નથી પણ તમને પૂછવા વખત આવેજ એવી ચોજના કરવી એ તો તમારાંજ હાથમાં છે ની ? તુમારોના સંબંધમાં

તેમને પૂરી સમજણ ન પાડીએ તો એમની મેળે પૂછવા આવે અને આપણી મરજી મુજબ કામ થાય ! ”

“ એમ તો બની શકે ! પણ હું એવી શ્રેણીથી કામ કરવા ઇચ્છા નથી રાખતો. ”

“ ભાઈ ! વિદ્વાયભાઈ હજી રાજ પ્રકરણી બાબતથી અજ્ઞાત છે તેથી એમ બોલેછે. જ્ઞાત થશે એટલે બધું સમજશે. ”

ન્યાયાધીશે કૃપણરાયને કહ્યું.

“ ઠીક છે. વિદ્વાયભાઈનું સમજવું ફેર છે. ”

“ એમ કેમ કાકા ? ”

“ તમે એમ જાણતા હશે કે સાહેબ પોતાની મેળે શેરો કરે એ ન્યાય પુરઃસર કહેવાય, પરંતુ જેઓ આ દેશની રીતિ-નીતિથી જાણીતા નથી, તેઓ ન્યાય આપતાં ઘણી વાર અન્યાયને માર્ગે દોરાર્ધ જાયછે; માટે એવાઓ તો આપના જેવા રીતિ-નીતિથી જ્ઞાત જણને પૂછીને કામ કરે તે જ ન્યાયી અને પ્રજાના હિતનું છે. ”

“ તે ગમે તેમ હો. ”

“ ના એમ સમજવાનું નથી. મારે પણ અત્યારે તે જ માટે આવવું પડ્યું છે. હાલમાં અમારા કારકુનો વિગેરે નવાછે અને દફતર વિગેરે કાચું છે માટે આ સ્ટેટની તપાસના સંબંધમાં સાહેબ સારો શેરો કરે એવુંજ આપે કરવું. અગર તો અહીંની તપાસ ન થાય અને પાધરા કેમ્પમાં સિધાવે તો જ સાફ. આ બધું કરવું એ તમારા હાથમાં છે. ”

“ એ કાંઈ મારાથી થઈ શકે તેમ નથી, છતાં બની શકશે ત્યાં સુધી યોજના કરીશ. ”

“ ન થઈ શકે એમતો કાંઈ છેજ નહીં. માણસ ધારે તે કરી શકે છે. વળી બની શકશે ત્યાં સુધી તો અમે આપને તરફી જ નહિ

પડવા દઇએ. અહીંઆ જ વધારે વખત વ્યતિત થશે તેમ કરીશું
એટલે સાહેબ જલદી ઉપડવાની તૈયારી કરશે જ કરશે. ”

“ કેવી રીતે ? ”

“ રાજજી સાથે શિકારે મોકલીને એકાદ દિવસ ગળાવીશું. આ-
સપાસની રમણીય જગ્યાઓ દેખાડીને એકાદ બે દિવસ ગાળીશું.
જૂઠ્ઠા જૂઠ્ઠા માણસોની સુલાકાતમાં કાંઈક વખત ગાળીશું અને એમ
કરી દિવસ કાઢીશું. ”

“ જેવી તમારી મરજી. મારાથી તો જનશે ત્યાં સુધી તમારું
હિત કરીશ. આપ મારા મુરજી છો. આપના હાથ તેજે જ હું મોટો
થયો છું. ”

“ એ તો છે જ. અને એથી જ અમે આટલું અમારું કામ આપ-
ને સૂચવીએ છીએ ના ? જા, અલ્યા, સીંગરામમાંથી પેલું લેઇ આ-
વ. ” કૃપણરાયે રૂપિયા લાવવા પાસે ઉભેલા નોકરને આજ્ઞા કરી.

“ શું છે કાકા ? ” વિદ્યારાયે સાશ્વર્ય પૂછ્યું.

“ બાઇ, એ તો કાંઈ નહિ. રહેજ. ”

“ ના, ના, કાકા ! કહો તો ખરા; શું છે ? ”

“ તમારે શું કામ છે ? અમારે આપને એક મુખારકબાદીની
ખક્ષીઆ આપવી છે. જા, અલ્યા લેઇ આવ. ” નોકર ગયો.

“ શેની મુખારકબાદી ? ”

“ તમને આવી ઉંચી પદવી મળી તેની ! ”

“ અને તેને માટે ખક્ષીસ ? એ કદિ હોય જ નહીં. હું રાખીશ
પણ નહિ. ”

“ બસા, ખક્ષીસ નહિતો પાન સોપારી ! ”

“ શેની પાન સોપારી ? ”

“ અમે આપને આટલું કામ સૂચવીએ છીએ તેની ! ”

“ અરે કાકા ! એ આપ શું બોલો છો ? તમે કદિ એ વાત પણ ન કરશો ! કોઈ જાણે તો હું અને આપ બન્ને માર્યા જઈએ ! ”

“ કોઈ એ ન જાણે. ” નોકરે બે થેલીઓ લાવી દીવાન આગળ મૂકી.

“ કાકા સાહેબ ! આ થેલીઓને અત્યારે હું મારા અને આપના બન્નેની કાળરૂપ જોઈ છું હો ! માટે એ વાત જવા દો. ”

“ અરે મારા ભાઈ ! તમે ડરો છો શાને ? કોનો ભાર છે કે આપણી વાત કોઈ કરે ? માટે આનાકાની કર્યા સિવાય સ્વીકાર કરી દ્યો. ”

“ ન્યાયાધીશ સાહેબ ! તમારે જ આમાં ન્યાયતું ધોરણ સાચવવાનું છે ! કાકા સાહેબ શું આ વાજબી કરે છે ? ”

“ રમણપુરતું કાર્યભારી મંડળ જે કરે તે વાજબી જ હોય ! કદાચ કોઈતું ખૂન કરે તોપણ દોષિત ન ગણાય ! ”

“ તમે ગમે તેમ ગણો પરંતુ હું તો તે નહીં જ લેઉં ! તમારું કામ હું અંતઃકરણ પૂર્વક કરું, પણ તેને માટે તમે મને લાંચ આપો તે શું હું સ્વીકારું ? કાકા ! એમ તો નહીં જ બને ! ”

“ અરે ! ભલા માણસ ? તમે અમારો આટલો બધો આગ્રહ પણ સમજતા નથી ? ”

ચુપકી પથરાઈ ગઈ. પાસેના રૂમમાં બબડાટ સંભળાયો એટલે વ્યાકુળતાથી દીવાન અને ન્યાયાધીશ આસપાસ જોવા લાગ્યા. માત્ર બે જ પળમાં સાહેબ આવી પહોંચ્યા. કોઈના અંકુરો મુખ ઉપર સ્પષ્ટ રીતે ધૂટી નીકળેલા દેખાતા હતા. ગાભરા બની ગયેલા દીવાન અને ન્યાયાધીશ ભયને લીધે શરીર સંકોચવા લાગ્યા.

“ You fools ! તુમ ઇધર રસ્વત દેનેકું આયે હો ? ”

દીવાન અને ન્યાયાધીશ ઉભા થઈ થર થર ધ્રૂજવા લાગ્યા ! વિદ્વદ્રાય સ્મિત ભર્યે મુખે એક બાબુએ જઈ ઉભો. સાહેબના ગુસ્સા ભર્યા ઉતાવળા શબ્દોથી દીવાનથી બોલી જવાયું : “ ના, સાહેબ. ”

“તુમ ફરવત નહિ દેતે હો ક્યું ? ઝટ ખાત કહેતે હો ? હમેરે કમ્પાઉન્ડમેં શુનાહ કરકે ઝટ ખોલતે હો ? વિદ્વાય ! પોલિસકું છુલાઓ.”

“સાહેબ ! આ બન્નેમાં એક અહિંના દીવાનછે અને બીજા ન્યાયાધીશ છે.”

“હરમેં ક્યા હુવા ? હમ ઉન દોનુંકું જલમેં ભેજેગા !”

પોલિસ આવ્યો. તેને બન્ને જણાને સોંપવામાં આવતાં બન્નેનાં મોં લેવાઇ ગયાં. સાહેબે કહ્યું : “Bidvandroy ! you did very well ! yeh isse samalake nassime” રજો !”

“વાર સાહેબ !” વિદ્વાયે જવાબ વાળ્યો. “સાહેબ એમનું કામ ક્યારે આવશે ?”

“દો દિન પિછેસે. ઉન હરામખોર કે ખાસ્તે હમારે જાહીર નોટિસ નિકાલનેકા હે !”

“સાહેબ ! તો તો પ્રજાની ઘણી અરજીઓ પડશે જ પડશે.”

“ઐસા સોગકું સભ કરનેકા હમકું લગ્યાછમ હે !” કહી સાહેબે તાંબુ છોડ્યો.

“ચલો, આગે હો જાઓ.” સિપાઇએ દીવાન અને ન્યાયાધીશને કહ્યું.

આકાશમાંથી અચાનક વિજળીનો ચમકારો થતાં સ્ત્રી જેમ કમ્પી જઇ આંચકો ખાઈ જાય છે તેમ આ બન્ને રાજ-કેદીઓનાં શરીર ખમચ્યાં. કેદીની રિયતિમાં પોતાની જાતને જોઇ રૂપિયાની કાચળા સામે નજર કરી બન્નેએ વિદ્વાય સામું જોયું. વિદ્વાયે સ્મિત કર્યું. કેદીઓની આંખમાંથી અચ્ચુ ટપક્યાં.

“વાર, વિદ્વાયલાઇ ! આપને આ ધ-દી-ત છે ?” દીવાને અશ્રુપૂર્ણ આંખોએ કહ્યું.

“કાકા સાહેબ ! જોતું નહિ લગાડશો. હોય ! ‘વખત વખતની છાંયડી.’ મને તો કાંઈ ધટીત નથી પરંતુ આપનાં સુકૃત્યોને તો આ થયું તે લાયક જ છે. માટે ડરશો નહિ !”

“ભાઈ ! જરા વિચાર કરવો ‘તો કે તમે આ રાજ્યનું જ ખા-
ધને મોટા થયા છો તો તમે આ શું કર્યું ?”

“મેં રાજ્યનું અન્ન ખાધું છે અને તે માટે જ હમેશાં રાજ્યનું ભહું
કરવાને હું તત્પર રહું છું. જે આ થયું તે પણ રાજના ભક્ષા અર્થેજ,
કાકા સાહેબ !”

“પરંતુ એક જાતિભાઈ તરીકે મારા ઉપર દયા રાખવી જો-
ઈતી હતી.”

“મેં દયા જ રાખી છે. કૃત્યોનો યોગ્ય ખદ્દો આપવો તે દયા
જ કહેવાય. આપના ડાખા હાથને ખારવટીઆએ ખદ્દો આપ્યો અને
લાંચ આપનાર જમણા હાથને મેં ખદ્દો આપ્યો છે, કે જે જમણા
હાથે પ્રજાનું ભહું આપ મુરખી સાહેબથી કદિ થયું જ નથી ! માટે
હવે શાન્તિ રાખો ! અગાઉથી વિચાર કર્યો હોત તો આમ ન થાત
માટે સત્વર તુરંગમાં સિધારો !”

“અરેરે ! શું હાથનાં કર્ધાં હૈયે જ વાગ્યાં ?”

“અક્ષયત, તેમજ.”

ખન્તે જાણુએ દયાજનક ચહેરે તંબુ છોડ્યો. પોલિસ પાછળ
આણ્યો. વિદ્વાય વિચાર કરતો કરતો તંબુમાં ફરવા લાગ્યો અને છે-
વટે સૂઈ ગયો. કેદીઓએ આખી રાત પશ્ચાત્તાપમાં અને રોવામાં
ગાળી.

પ્રકરણ ૩૨ મું.

એક વધારે આફત,

મળા પદ્મસિંહના આશ્રય તળે રહી. તેવું મુગ્ધ વદન જોઇને પદ્મસિંહને બહુજ દયા આવતી અને તેથી તે તેની તરફ હમેશાં રહેમની નજરથી જ જોતો. કન્યાશાળાની હેડ મિસ્ટ્રેસ તરીકે તેની નીમણુક કાયમ રાખવામાં આવી. પદ્મસિંહ એક સુરીલ રાજા હોવા છતાં વિમળાએ તેને પણ પોતાની ખરી નાત જણાવી નહોતી. જુહમસિંહ અને મદનસિંહની કુટિલ મિત્રાચારી હજી ચાલુમ રહી હતી. પોતાના પિતા તરફથી વિમળાને આશ્રય મળેલો જોઇ જુહમસિંહ દાંત કચકચા લાગ્યો; “ રાંડ ! મને મારીને નાસી ગઇ. અં ને હજી પણ મારું જ ખાવ !! ” દીક છે એને પણ-હું દેખાડી દઇશ ! ”

વિમળા પોતાને મારીને નાસી ગઇ હતી એ જુહમસિંહ કાંઈ જાણી ગયો નહોતો. હજી પણ એનું બચિત્રારી ચિત્ત વિમળા પર ચોંટીજ રહ્યું હતું. લાગ પડે અને પિતાજી હા કહે તો તેને પરણવાનો પણ જુહમસિંહનો વિચાર હતો. જુહમસિંહે આ વિચાર મદનસિંહને જણાવ્યો.

“ મદન ! પેલી રાંડ હજી આપણા હાથ નીચે છે હો ? હવે શું વિચાર છે ? ”

“ તમારો વિચાર તે મારો વિચાર ! ”

“ મારો વિચાર તો એ છે કે પિતાજીને કહી એની સાથે લગ્ન કરવું. ”

“ અરરર ! એ વિચાર તો છોડી જ દો ! એની સાથે તમારું લક્ષ્ય કદિ પિતાજી થવા જ ન દે ! એ રાંડ આપણને પણ ક્યા બદે તેવી છે ? અને શું પિતાજી એની મરજી વિરુદ્ધ તમારી સાથે એને પરણાવે પણ ખરા ? ”

“ એને આપણે લાલચથી મનાવીએ તો ? ”

“ અરે ! એ વાતજ મૂકી દો ! તમારી લાલચ એની પાસે નહીં ફાવવાની ! રાંડ એમ તો સતી છે ! વળા પિતાજીને તો એણે પોતે બ્રાહ્મણી છે એમ કહ્યું છે એટલે પરણવાનું તો કદિ બની શકે જ નહિ ! ”

“ ત્યારે કેમ કરવું ? ”

“ હું તો એમ કહું છું કે એને છેડવામાં માલ જ નથી ! ”

“ ના, ના. મને તે મારી ગઇ છે એનો બદલો તો એને આપવોજ આપવો ! ”

મહનસિંહનું મન કચવાયું; “ તો કાંઇક બીજો ઉપાય કરી પાછી તેવીને તેવીજ રીતે સપડાવીએ અને સિદ્ધી રીતે ન માને તો બળાકારે મનાવીએ. ”

“ હા, કાંઇક તેમજ કરીએ ! શું કરીશું ? ”

“ પણ લુચ્ચી કાંઈ રીતે સપડાય એવો લાગ પણ હવે તો નથી રહ્યો. ”

“ ગમે તેમ કરીને પણ કાંઈક તદખીર શોધ્યા વિના ચાલે તેમ નથી. ”

“ ઠીક છે. આવતી કાલે કાંઈક યુક્તિ કરી હું જવાબ આપીશ. ”

બન્ને મિત્રો છૂટા પડ્યા. મહનસિંહ યુક્તિ શોધવામાં રોકાયો. સુશીલ વિમળા પોતાના કાર્યમાંજ નિમગ્ન હતી.

પરંપુરથી એકાદ કોસ દૂર અખિલાનું મંદીર હતું. વિમળા
હમેશાં સાંજે ત્યાં દર્શન કરવા જતી અને તે માટે પદ્મસિંહે તેને
એક બગી અને એક નોકર આપ્યો હતો. આને સાંજે તે પોતાના નિ-
યમ પ્રમાણે બગી જોડતી મંદીરે જવાની હતી. આ લાગ જોઈને
બુદ્ધમસિંહ અને મદનસિંહ રસ્તો રોકીને બેઠા હતા.

વિમળાના નોકરનું નામ દેવો હતું. દેવો બોલો, પરંતુ પૈસાનો લાલચ
હતો, તેથી મદનસિંહની યુક્તિ શ્રવણ પામી હતી. થોડા પૈસાની લા-
લચથી અને કુમારની બીકથી દેવાએ મંદીરને બદલે બીજે માર્ગે બ-
ગી હાંકવાની હા કહી હતી. સ્વામીની સેવામાં તત્પર અને સ્વામીનું
હિત ધ્યાનમાં નોકરો પણ જો પૈસાની લાલચમાં ફસાય તો તે-
ઓ હરકોઈ પ્રકારે ઉછરે રહે છે. દેવો નિમકહલાલ હતો,
બોલો હતો, કરવામાં કુશળ હતો પરંતુ છેવટમાં તેને મદન-
સિંહે ફસાવ્યો.

અર્થાત્ થવાને હજી દોઢેક કલાકની વાર હતી. સંકેત-સ્થળને
માર્ગે વિમળાની બગી જોડાઈને દોડી જતી હતી. ગાડીવાનના મનની
ઉત્સુકતાથી હમેશાં કરતાં બગી આજે ઉતાવળી ચાલતી હતી અને
માર્ગ ખાડા-ખાઓચિયાંવાળો હોવાથી બગી હચમચાં કરતી હતી
જેથી માંહે વિમળાનું નાણુક શરીર પણ વાયુથી થરથરતી વેલની
એ સંજા મુખ-કુખના વિચારમાં લીન થયેલી વિમળાને ન હતી. આ-
વા એકાંતના વખતમાં વિમળાને પતિ અને માતા-પિતાનું સ્મરણ
થયાં કરતું હતું અને ત્યારે પોતાની શારીરિક સ્થિતિનું જાન તેને ર-
હેતું નહિ. સંધ્યા ધીમે ધીમે અદ્રશ્ય થવા લાગી. સૂર્ય પોતાનું તેજ
ધટાડવા માંડ્યું, પશ્ચિમ દિશા સ્વામીનો સંકાર કરવાને ઉત્સુકતાથી
લાલ ચપ્પા અને પક્ષીઓનો કલરવ જાન સાથે અથડાવા લાગ્યો, તો

પણ મંદીર હજી ન આવ્યું. હમેશના નિયમથી ટવાએલી વિમળાએ વિચાર-પ્રવૃત્તિમાંથી નિવૃત્ત થઇ માર્ગ ભણી ચક્ષુને દાર્યાં ! ચક્ષુએ મુખધારને ઉઘાડ્યું.

“દેવા ! ઉઘે છે કે શું ?”

“કુમ બા ?”

“બગી કયે માર્ગે જાય છે એ કાંઈ ખબર પડે છે ?”

“હા. બગી જીવમસિંહને ઠરાવેલે ઠેકાણે જાય છે !”

“હેં ! ! !” ઉચ્ચાર મુખમાંથી સરી પડ્યો. અદ્ય સમય અદ્રશ્ય થએલું દુઃખ પુનઃ ચક્ષુ સમીપ આવેલું જણાયું. હૃદયનો થરથરાટ શરૂ થયો. ‘શું સ્થિતિ થશે ?’ એ વિચારે મતિને શૂન્ય બનાવી મૂકી.

“હાય ! હાય ! છેવટ દુઃખના કૂપમાં હુમ્મી મરવાનું જ રહ્યું હેં ? ! શું દુઃખમાં જ આ ક્ષણિક આયુષ પૂરું કરતું ?” લિખિત હશે ? દુઃખમાં ફસેલા પતિ અને પિતા-માતાને શું પુનઃ સુખ-સર્વ-દર્શન કરાવવાને હું ભાગ્યશાળી નહીં જ હોઉં ? હરિ ! હરિ !” ઉડા નિશ્વાસ સાથે ચક્ષુએ અશ્રુ-બિંદુ ટપકાવ્યાં.

“દેવા ! મેં તને સારો માનીને રાખ્યો અને છેવટ શું તું નિમકહરામ જ નીવડીશ કે ? લલા ! મેં તારો શું અપરાધ કર્યો છે કે તું મને નકામી દુઃખમાં ઝીકે છે ? જરા દયા તો રાખ !” વિમળાએ નમ્ર અવાજે દેવાને વિનંતિ કરી.

“બા ! તમે તો મારો કાંઈ ગુન્હો નથી કર્યો ! હું કદિ નિમકહરામ નીવડ્યો નથી અને નીવડત પણ નહિ; પણ શું કરું ? કુંવર સાહેબની બીકથી મારે નિમકહરામ થવા વખત આવ્યો ! અરેરે ! ચાકરીમાં પણ કાંઈ ઓછું પાપ છે ? અનેક કાળાં ઘોળાં કરવાં !” વિવેક બુદ્ધિથી વિચાર કરનાર દેવાએ કહ્યું.

“દેવા ! ત્યારે હવે અહીંથી બગી પાછી વાળ તો રાજા કનેથી

તને ખૂબ ઇનામ અપાતું. માટે બહો યાદને પાછો વળ !
 “અરે બા ! ઇનામ લાવને પણ કુંવરના જ રાજ્યમાં રહેવું ની ?
 ત્રીજો દિવસે ઘણુ કાઠી નાંખે ! મારાથી તો એ ન થાય !”
 “ત્યારે શું તને જરા પણ દયા નહિ આવે ?”
 “બા ! તમારા ગરીબડા મ્હોં ઉપરથી તો મને બહુ એ દયા

આવે છે, પણ શું કરું ? આ પાપી પેટની વેડૂથી આમ કરવું પડે છે !”
 “ત્યારે અહીંથી તું મને મારે ગામ લાવ જા.”
 “પણ પકડાઈ તો મારા શું હાલ થાય ? અત્યારે તો હું દ-
 યા લાવવા જાઉં પણ પછીથી મારી જ દયા લાવવા જેવી સ્થિતિ
 થઈ પડે. ”

“પણ તને પકડાવા જ ન દઈ તો કેમ ? મારે બાપ જમીનદાર
 ર છે તે તને પોતાની પાસે રાખશે; અને ત્યાં ગયા પછી તો હું જ ત-
 ને ત્યાં કરી દઈશ ! ”

દેવને જરા વિચાર થયો. બગીની ગતિ મન્દ પડી. દયાને હ-
 દયમાં જરા અવકાશ મળ્યો. “તમારો બાપ ક્યે ગામ રહે છે ?”
 “પ્રમોદપુર. બાપ દયાની ખાતર બહો ધા, અને ચાક્ર. પ્રભુ
 તારું કસ્યાણુ કરશે ! ”

“બા. ભો તો બહુ રહે છે. પણ હશે ! ધન્ય ! ધન્ય ! ”
 બગીની ગતિની દિશા કરી અને તે સાથે ભયમાંથી બચી જવાનો
 આનંદ વિમળાના હૃદયમાં પ્રવેશ્યો.

“બાપ દેવા ! બગી ભેરંથી હાંક કે જલ્દી એ દુષ્ટોની ન-
 શકમાંથી દૂર જતાં રહીએ. ”
 દેવાએ એક વચકારા સાથે બગદને આરવાજો પરાણા માર્યો
 અને બગદ આથ પુણ્યવતા દોડ્યા.

બ્રમોદપુરને માર્ગે પડી. વખત બરાબર થયો પણ હજી બગી તેમની નજરે પડી નહીં તેથી જીલ્મસિંહના હૃદયમાં ઉત્સુકતાનો સંચાર થયો.

“ ભાઈ મદન ! વખત તો થયો પણ હજી રાંડ આવી નહીં ! ”

“ હા. પણ માર્ગે જરા કપરો છે એટલે કદાચ વાર થાય ! હવે થોડા વખતમાં આવવી નોંધાયે. ”

સૂર્યરાજાએ પૃથ્વીને છેલ્લું વંદન કર્યું. આકાશ રક્ત વર્ણ થઈ ગયું. રાત્રિ દેવીનો પગરવ નજીકમાં જ સંભળાતો હતો. પૂર્ણિમાના ચંદ્રે પૂર્વ દિશામાં દેખાવ દીધો હતો અને મન્દ ગતિથી તે આલ્યો આવતો હતો.

“ મદન ! આ શેનો અવાજ સંભળાય છે? ” જીલ્મસિંહે બળદની ધંટડીનો અવાજ સાંભળ્યો.

“ ધંટડીનો અવાજ લાગે છે ! ”

“ હા. એ તો એ જ ! આ ડચકારો સંભળાય છે તે પણ દેવાનો જ ! જોયું કે ? જો આપણને બાબર ન રહી હોત તો રાંડ ક્યાંની ક્યાંએ નીકળી જત ! આલો, હવે દોડો ! ”

“ હા, દોડો જ. હમાણા ભેગા થઈ જઈયું. ”

વિશય—વૃત્તિ દોડી. ઝાડનાં ઉભાં રહેલાં ટુંકાં, પથરા અને ખાડા સાથે અથડાતા-કુટાતા બગીની નજદીક પહોંચ્યા. મદનસિંહે હાક મારી: “ અલ્યા, દેવા ! બગી ઉભી રાખ, ઉભી રા—ખ ! ”

દેવો ખીનો. ભયે હૃદયની સાથે શરીરને પણ હચમચાવી મૂક્યું. બળદ ઉપરથી નજર ખસીને ઝાડી ભણી ગઈ તો મદનસિંહ અને જીલ્મસિંહને દોડતા આવતા જોયા. બગી હાંકવાનું ભાન ન રહ્યું.

“ હાય ! હાય !! હવે તો મરી ગયો ! લ્યો બા ! આ તો આવ્યા ! હાય! હાય! હવે હું શું કરીશ ? જરૂર એ મને પૂરો કર-

! હે ધ્રુવર ! હું વળી ક્યાંથી દયા લાગ્યો ? ”

“ શું આવ્યા ? હરિ ! હરિ ! ભાઈ દેવા ! મારા તો હવે પ્રાણ જ જવાના ! તું તારે એમ કહેજે કે મેં આ રસ્તો જાણ્યો તો. પણ અરે ! હવે મારા શા દાણ ? માંડ માંડ બચી જવા પા-
મી હતી, પણ વળી પાછી સપડાઈ ! એ દુષ્ટો જરૂર મને હેરાન કરશે અને એમની નીચ મુરાદ કદિ પાર પાડવાની નથી જ ! ધ્રુવર !
ધ્રુવર ! ” અલ્પ સમયનો આનંદ શોકમાં ફેરવાઈ ગયો. દોડી આ-
વતા બુદ્ધમસિંહ અને મદનસિંહને જોઈને વિમળા તેમને કાળ સર-
ખા લેખી શરીર સંકોચવા લાગી.

માત્ર થોડીજ પગોમાં બન્ને જણ બગીનો નજીક આવી પહોં-
ચ્યા. દેવો હજી બગીને દોડાવ્યાંજ નતો હતો, તે તેણે ઉઘી રાખી
અને આશ્ચર્ય પામતો હોય તેમ બોલ્યો : “ કાણ ? કુંવર સાહેબ !
મેં જાણ્યું કે કોઈ ચોર હશે ! ”

“ અલ્યા, તું ક્યે માર્ગે ગાડી દોડાવી નતો હતો ? ” મદનસિંહ
પાસે આવતો આવતો બોલ્યો ; “ અમે તને આ માર્ગે ગાડી લાવવા-
તું કહ્યું હતું કે જે માર્ગે ? ”

“ મેં જાણ્યું કે તમે આ માર્ગે કહો છે તેથી આ માર્ગે લઈ
નતો હતો; પણ હવે માફ કરજો આપણ, કોઈક વાર ભૂલ પણ થાય ! ”

“ ના, પણ દેવો હીક અપાટાબંધ આવ્યો ! ” બુદ્ધમસિંહ
બોલ્યો. “ કેમ ક્ષત્રિયાણી સતી ! મનહ પડે છેતા ? તે દિવસે મા-
રીને નારી ગઈ હતી પણ યાદ રાખજો કેન્ને આ વખતે નહિ માને
તો હવે ખોષ બેસીશ. ”

“ અરે ! વારે વારે તે એમ ઠગી જશે કે ? કેમ હવે શું વિ-
ચાર છે ? ચાલ હેડી ઉતર. ”

થરથરતી વિમળામાં જવાનું દેવાની શક્તિ નહોતી. વિશયી પુ-

રૂપ પાસે બહુ બોલવું નિર્થક થઇ પડે છે એટલુંજ નહિ, પરંતુ ઉ-
લટી એની વૃત્તિ એથી વધારે કઠોર થઇ પડે છે. વિમળા બુદ્ધ-
સિંહની જંગલી વૃત્તિને સારી પેઠે પિછાણતી હતી. આ વખતે તે
પોતાના મનથી સિદ્ધ કરી રહી હતી કે આમાંથી બચવાનું નથીજ,
તેથી કાંઇ પણ ન બોલતાં, સતિત્વ સંરક્ષણ કરતાં જીવ ખોવો
પડશે એ ભયથી થરથરતી થરથરતી, બગીમાંથી નીચે ઉતરી, અને
નમ્ર અવાજે બોલી: “ ભાઈ ! અત્યારે હું તમારા હાથમાં આવી છું.
તમે મને હેરાન કરશો તો હું આત્મઘાત કરી મરીશ પરંતુ ડગીશ ન-
હિ, એ નિશ્ચિત સમજજો. ”

“ હવે એ તો બધું ડહાપણ સમજ્યાં ! તું અમારાથી નહિ
માને, પણ આ ચળકતી તરવારથી માનીશ ! ” બુદ્ધસિંહે તરવા-
ર ઉગામી.

“ કાં હવે છેવટનો વિચાર શું છે ? માનવું છે કે પછી બળા-
હાર કરવો ? ” શૂદ્ધસિંહ બોલ્યો.

“ કોટી ઉપાયે તમારી દુષ્ટ મુરાદ પાર પડવાની નથી માટે
કાં તો મને મુક્ત કરો અગર તો મને મારી નાંખી સ્વર્ગે પહોંચાડો ! ”

“ અરે બહાલી ! તું મારા ભુવનમાં તો આવ. ખરેખર તે
સ્વર્ગના જેવુંજ છે ! ”

“ તારા એ સ્વર્ગને હું નર્ક સમાન માનું છું. ”

“ ભાઈ ! એ એમ નહીં માને ! ” શૂદ્ધસિંહ કરડકીથી
બોલ્યો, અને વિમળાને ભેરથી એક ધક્કો માર્યો. એક નિરાધાર વ-
સ્તુ જેમ જમીને સાથે અથડાઇ પડે છે તેમ વિમળા પડી ગઇ, અ-
ને સૃષ્ટિ ઉપર થતું પાપ કલંકી ચંદ્ર નિહાળી રહ્યો ! વિમળાને ભોં-
ય ઉપર પડી ગઈ જોઇ દેવો પણ દુર ઉભો ઉભો કંપવા લાગ્યો
અને બિચારી વિમળાની દુઃખી સ્થિતિએ એના હૃદયને પણ ગભરા-

વી મૂંઝું. દૂર મદનસિંહ છાતી ઉપર ચડી બેઠો અને વિમળા રૂપી નાજીક વેલીના પુષ્પરૂપી કોમળ સ્તન ઉપર મુદ્રા મારવા લાગ્યો ! નિરાધાર અજળાના સતિત્વનો ભંગ થતો જોઈ શોધ ગઈ, અને છ-
શ્વરને સંભારવા લાગી. દૂરના પંખમાંથી કોઈ પણ ઉપાયે છુટી સ-
કાય તેમ નહોતું. છેવટનો ઉપાય આત્મહત્યા કરવાનો હતો; પર-
ન્તુ આ વખતે તેમ કરવું પણ વિમળાને અશક્ય હતું.

“ કેમ ? કુચ્ચી ! હવે માનવું છે કે નહિ ? ” મદન-રાક્ષસ
ના મુખ-ધનુષ્યમાંથી વચન-શર નીકળ્યાં, પરંતુ વિમળામાં જવા-
બ આપવાની શક્તિ નહોતી. તેનું કોમળ હૃદય ગભરાઈ ગયું હતું અ-
ને ગભરાટ ચક્ષુ દ્વારા સરી પડતો હતો.

“ બુદ્ધસિંહ ! રાંડના પગ બાંધો, જગાતઠાર મિત્રાય નહિ મા-
ને ! અચી, હજી કંઈકું કે માનતી ! જો, કુંવરની રાણી થઈશ તો
આખા જન્મારાનાં દુઃખ ટળી જશે અને મોજ માણતી થઈશ ! આ-
મ રખડતી ફરીશ તેથી કંઈ તારો ફાડો વજો એમ તું માનીશ મા-
માટે બહો થઈને કુંવરના બંગલાને શોભાવ. ”

મદનસિંહના શબ્દો સાંભળી વિમળામાં એકદમ બોલવાની શ-
ક્તિ ઉત્પન્ન થઈ. “ દૂર ! તું મને જલ્દી મારી નાંખ ! મને તારાં
અનીતિનાં વચનો હવે વધારે વાર ન સંભળાવીશ ! મારે અસારે
મરવું જ છે માટે તું મારી મુરદ પૂરી કર. ”

“ બુદ્ધસિંહ ! બાંધો એના પગ ! હું હાથ બાંધું છું અને પ-
છી જોઈએ છીએ કે રાંડ કેમ નથી માનતી ? અને ન માને તો છે-
વટ પૂરી તો કરવી જ છેના ? આટલું આટલું કરીને રાંડને છવની
જવા દઈએ તો ક્યાંક આપણું હૃદય જ વાળી દેના ? ”

વિમળાના કદકી રથબંધ સરખા પાદ્મ્ય બંધાયા. હાથ પણ
બંધાતા હતા ! કોમળ કંઠમાંથી ઝીણો ઝીણો રોવાનો સાદ નીકળતો

હતો. દુષ્ટ હજી છાતી ઉપર એસી પોતાનું કઠોર ભાષણ ચલાવ્યા જતો હતો. જેમ જેમ વિમળાનું રક્ત વધતું જતું હતું તેમ તેમ આકાશમાં ચંદ્ર પણ પોતાનું પ્રયાણ વધારતો જતો હતો.

સતીનું સતિત્વ ભંગાત, પરંતુ એટલામાં પાસેની ઝાડીમાંથી માણસના એક ટોળાનો પગ-રવ સંભળાવા લાગ્યો અને જીવનસિંહ હ તથા મદનસિંહ પૂતળાંની મારફત ઝાડી સામે નજર કરી રહ્યા!

—:૦:—

પ્રકરણ ૩૩ મું.

પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત.

વાન અને ન્યાયાધીશ કોટડીને સ્વાધીન થઇ ચૂક્યા. વિદ્યદ્રાએ રૂપિયાની કોથળીઓ જમ્મીમાં રાખી અને ખન્ને જણ પકડાયાના સમાચાર અમલસિંહને કહેવરાવ્યા. દીવાનને નિમકહલાલ અને રાજ્ય હિતેચ્છુ માનનાર રાજના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ.

“શું દીવાન અને ન્યાયાધીશ પકડાયા? એ વાત સંભવે જ કેમ? આટલા આટલા વરસ નેક ઇમાનદારીથી રાજ્યની નોકરી કરીએ સરકારના ગુનહામાં કેમ આવે? પેલા લુચ્યા વિદ્યદ્રાયનું કાંઈક તરકટ હોવું જોઈએ. એ લુચ્યાએ જ આ ખિચારાને પ્રસાવ્યા હશે! ઠીક છે. હું જોઈ છું કે એ લુચ્યો ક્યાં સુધી શવવાનો છે?”

વિચારમાળા પુનઃ પ્રવા લાગી.

“આખરે એણે એનો ભાવ ભજવ્યો, હેં! જયસિંહને જ હું કહેતો હતો કે એ હરામખોર લુચ્યો છે માટે એની સોખત છોડજે! પણ એ ખાજી પણ એની શિખામણ પ્રમાણે ચાલ્યો.”

અમલસિંહ વિચારમાં પડ્યો. લોકોની ઉશ્કેરાએ ત્રી લાગણી ઉપરથી દીવાનની કારભાર-પદ્ધતિ તેનાથી સમજાઈ. પુત્રને માટે ઉંઘું સમજાવ્યું તે પણ પોતાથી સમજાયું. પશ્ચાત્તાપ થવા લાગ્યો પરંતુ હવે તે નકામો હતો.

“ત્યારે શું જયસિંહના વેવાઈશાળ માટે પણ દીવાને મને ખોટું જ સમજાવ્યું હશે ?”

“હા ! તેમજ. મને પણ હવે રહી રહીને સમજાય છે. આ બધુંએ તરકટ એ લુચ્ચાઓનું જ છે. પણ હવે જયસિંહને તમે જલ્દી ખોલાવી લ્યો. તે પરણ્યો તો હશે જ, અને આપણી આંખો ટાઢી. કાગળમાં લખજો કે દીવાનનું સઘળું પોગળ વેરાયું છે અને હવે સઘળી વાત સમજાઈ છે; એટલે તે જરૂર આવશે. નક્કી લખજો હો !”

વિચારમાં ડૂબી ગયેલો અમલસિંહ ઉઠ્યો. આજે પ્રજાતમાં સાહેબ સાથે શિકારે જવાનું હોવાથી નોકર-ચાકર માર્ગત સઘળી તૈયારીઓ કરવા લાગ્યો. કેટલીક વારે સાહેબનું માણસ આવ્યું અને સમાચાર કહ્યા કે સાહેબ તૈયાર થઈ રાહ જોતા ઉભા છે, એટલે અમલસિંહ સાહેબને તાંબુએ ગયો.

કેદખાનાની કોટડીમાં દીવાનની સ્થિતિ જાણવા લાયક થઈ હતી. મધ્યરાત્રિ સમયે તેને જલ્દરને સ્વાધીન કરવામાં આવ્યો હતો ત્યારથી પોતે કરેલાં કુકર્મોનો પશ્ચાત્તાપ તે કરતો હતો અને વ્યથિત હૃદયથી અશ્રુ નિગાળતો હતો.

“અરે ઇશ્વર ! હવે મારી શી ગતિ ? ! હવે મારી શી સ્થિતિ થશે ? અત્યારેજ શું અનેક કુકર્મોનો બદલો ભોગવવાનો વખત આવ્યો ?”

ચક્ષુ મીંચાઈ ગઈ અને દૃષ્ટિ સમીપ ભૂતકાળનાં કુકર્મીં પાપી ચિત્રોનો દેખાવ તરવરવા લાગ્યો. અધર્મીં ચિત્રો દેખનાથી પણ જોઈ

ન શકતાં શરીર સંકોચાયું અને ફવાટી થરથરી. વર્તમાન સ્થિતિનું સ્મરણ થયું.

“ હાય ! હાય ! ! ઘરઆરને સીલ થયા ! બાયડી રઝળી ? ધન માલનો નાશ થઈ ગયો ! બીજા તો સઘળા જીવાને તેવાજ રહ્યા પ-
રંતું તે સઘળાનો અગ્રેસર હું તો પકડાઈજ ગયો ! હાય ! હાય ! અ-
નેક પાપીકર્મોનો બદલો અત્યારે મને મળ્યો ! અનેકને લૂંટ્યા, અનેકને
ડારો દધને પૈસા કઢાવ્યા, અનેકના માલ હુઆપત કરી ખાઈ ગયો,
અનેકની ગુપ્ત ચોરીઓ કરી, એ સઘળું એકજ પળે નષ્ટ થઈ ગયું
હે ! ! ! અરેરે ! શું અધર્મનું પરિણામ આવું જ હશે ? ખરેખર અ-
ત્યારે મેં તે અનુભવ્યું ! ”

“ હાય, હાય ! શું પણ લોકોને હેરાન કરીને ઘર બર્ધુ તેનું પ-
રિણામ કાંઈ આટલુંજ છે ? પ્રજા બધી અરણ્યો ઉપર અરણ્યો
ફેંકવા લાગી છે અને એમાં તો મારુંજ વટાયું હશે ! કોઈનામાંથી પાં-
ચસો હુઆપત કર્યો હશે તો કોઈનામાંથી પાંચ હજાર કઢાવ્યા હશે.
એ બધું પોગળ હવે વેરાઈ જવાનું ! અને એનું પરિણામ આ મૂરખ
જીવને હજી હવે સહન કરવાનું છે ! અને શું શિક્ષા કરશે ? હાય !
હાય ! એતો કંતો કારણ મારશે ! બાપલિયા ! એ તે કેમ સહેવાય ?
લાંબા વખતથી મોજ મજામાં કારભારીને નામે પલંગમાં આળોટ્યા
તેનાથી હવે એ માર કેમ સહેવાય ? શિવ ! શિવ ! શિવ ! શિવ ! ! !
ત્યારે હું શું કરું ? ”

હૃદય મુંઝાઈ ગયું ! મારની કદપનાએ આંખમાંથી અશ્રુ-બિંદુ
ટપકાવ્યાં બૂતકાળમાં મળતું માન અને ભોગવાતા મોજ શોખનું સ્મ-
રણ થવા લાગ્યું.

“ અરે ! મેં કેવાં કેવાં સુખ ભોગવ્યાં છે ? કેટલું કેટલું માન
મેળવ્યું છે ? બજારમાં ત્યારે મારી ગાડી નીકળતી ત્યારે મને સલામ

ભરનારાઓનો તો એક ગઢ થઈ રહેતો ! પણ અત્યારે ? હાય ! હાય !
મારાં કુકર્મ એવાં છે કે તેઓજ અત્યારે મને કેદમાં પડેલો જોઈ
ખુશી થતા હશે ! અને ખરેખર તેઓ એમજ ધ્રુવ્યતા હશે કે હું
આમાંથી ન છૂટું તોજ સારું ! હાય હાય ! મારી હજારો જણ ખુશ-
મત કરતા હતા, તેમાંનું અત્યારે કોઈ આશ્વાસન આપવા પણ આવે-
છે ? શેનું આવે ? તેઓનો મુદ્દિતાશય પરિપૂર્ણ થયો હશે ! હરિ ! હરિ !”

સ્મરણ શક્તિએ મગજનાં દ્વાર ઉઘાડ્યાં.

“ અરેરે ! વિદ્વદ્રાયે પણ પોતાની ધ્રુવ્ય પૂરી કરી ! અને અને
કુમારને પીડવામાં પણ ક્યાં મેં બાકી રાખી છે ? ખરેખર, તેનોજ
બદલો મને વિદ્વદ્રાયે આપ્યો છે. હું આ બધોયે પરતાવો, કંઈ છું
પણ તે હવે શા કાંમનો ? ‘ પાણી પીધા પછી ઘર શું પૂછવું ? ’ જે
અગાઉથી વિચાર કર્યો હોત તો કાંઈ ન થાત ! હાય, હાય ! વિચારો
અપ્રીણી રાજનો પણ મેં કેટલો ગુન્હો કર્યો છે ? ખરેખર હું આ
શિક્ષાને લાયક જ છું ! મારા કુકર્મોએ મને આ સ્થિતિએ પહોંચાડ્યો
છે તે ઉચિત જ થયું છે ! ”

ભૂત અને વર્તમાન કાળના વિચારોની તુલના કરી.

“ હે ! ઇશ્વર ! અત્યારે કેવી સ્થિતિએ પહોંચ્યો છું ? હાય !
હાય ! જે હું દીવાન સાહેબ કહેવાતો, અને આખું ગામ વાંકું વળી
સલામ ભરતું તે દહાડા શું હવે હમેશને માટે ગયા જ ? અહા હા !
જે હું ગાડી વિના કદિ પગે ચાલતો જ નહીં તેને જ્યારે ભર બજારમાં
થઈને કેદીની મીશાલે દરબારમાં લઈ જશે ત્યારે મને કેવું લા-
ગશે ? ખરેખર, ત્યારે લોકો મારી પાછળ દોડશે અને પથર પણ
ફેંકશે, કેમકે તે વખતે કાંઈ દીવાન તો થોડો જ કહેવાવાનો હતો ? હાય !
હાય ! આટલું આટલું અપમાન મારાથી કેમ સહેવાશે રે બાપ ! આ કરતાં
તો જીંદગીની દોરી ટચ્ દઈને તોડી નાંખવી એ જ બહેતર ! ”

“ બસ, ત્યારે મરવુંજ ! પણ કેવી રીતે ? ”

એકાદ ક્ષણ વિચાર થયો પરન્તુ તુરતજ સ્મરણ થયું. આગલે દિવસે રાજા માટે અશીણ ખરીદ્યું હતું તે પોતાના ગજવામાં રહી ગયું હતું તે સાંભર્યું. “ આહા ! જ્યારે કુદરત મરવાની પ્રેરણા કરે-છે ત્યારે ઉપાય પણ અનાયાસે જ મળી આવે છે ! ”

થરથરતે અંતઃકરણે અશીણ ઘોળ્યું, ઘોળતાં અનેક વિચાર થવા લાગ્યા, પૃથક્ પૃથક્ વૃત્તિઓ ઉદ્ભૂત થવા લાગી વર્તમાન સ્થિતિનો વિચાર આંખમાંથી અશ્રુ ટપકાવવા લાગ્યો !

“ અરેરે ! છેવટ મારે આવો જ વખત આવ્યો હું ? જીવ ! જો સુકૃત્યો કર્યા હોત અને પ્રજાને સુખી કરી હોત તો આવો વખત ન આવ્યો હોત; પણ અરે ! નર્કના અધિકારી જીવને ખીજે ક્યાં ગમે ? દુષ્ટ જીવ પોતાની દુષ્ટતામાં રમે છે ત્યારે જ સુખ માને છે ! કુકૃત્યો કરતાં શું આવો વિચાર પણ આવતો હતો ? શાને આવે ? ‘ સુખે સોની અને દુખે રામ ?, હે જીવ ! હવે લાંબો વિચાર કરવો છોડી દધ આ અમૃતનું પાન કર ! ”

કસુંબો હાથમાં લીધો ! મ્હોંએ અરકાડ્યો પણ જીવ ન ચાલ્યો !

“ હાય ! હાય ! હજી પણ હું ઝંઘગીથી કંટાળ્યો લાગતો નથી !

હાય ! હાય ! હું આ પીશ ! પછી શું થશે ? પછી ? પછી તો આ જ્ઞાની દુનિયાનો ત્યાગ ! અરેરે ! શું મારી આ સ્થિતિ ? શું હું આ પીઉં જ ? શું ત્યારે મારે મરવું જ ? શું ત્યારે હવે વાર ન લગાડું ? પી જ નાઉં ? અહા ! મન કેવું આનાકાની કરે છે ના ? અરે બાપ ! હે હરિ ! છેવટ આ કુકર્મી જીવને આવો વખત આ— ”

એકજ પળમાં કસુંબો મ્હોંએ માંડ્યો અને પી ગયો !

પ્રકરણ ૩૪ મું.

અદ્ર-અકોર,

ડીક પળોમાં દસેક જંગલી માણસનું એક ટોળું
જુહમસિંહ અને મદનસિંહને ઘેરી ઉભું રહ્યું.
સતીની છાતી ઉપરથી મદનસિંહ બેઠો થઈ બોલ્યો.
“ બાઈઓ ! તમે શા માટે અહીં આવ્યા છો ? ”

ટોળામાંથી એક જણ બોલ્યો. “ દીખો તો સહી ? સાક્ષા આ-
નેકા સખળ પૂછતા હે ! તુંમ ઇધર કાઢકું આગે હું ? ”

“ તમે ગમે તે હો. તમને જે જોઈએ તે આપીએ પણ અમારા
ખેલમાં ભંગ કરશો નહીં ! ”

“ મારો દીયરો ! જે તો ખેલ માંડીને બેઠો સે ? અરે ! હહર !
આ બધ કૂણુ સે ? ”

“ તેતું તમારે શું કામ છે ? તમારે જે જોઈએ તે લ્યો ! ”
જુહમસિંહે કહ્યું.

“ હું અં. અમારે શું કામ છે ? ” એક જણ આંખો નીચી
ઢાળી કરાડીથી બોલ્યો. “ અમારે તારો જીવ લેવો છે. આપી દે
ઝટ પટ. ”

જુહમસિંહ જુરસામાં આવી ગયો. ખીસામાંથી રાઈફલ કાઢી
અને હુટાડ્યો સામે તાકી; “ બોલો કોને જીવ લેવો છે ? હરામખોરો ?
તમે અમને ઝાળખો છો ? ”

આ ઉરથી કાંઈ હુટારા બી. ગયા નહિ પરંતુ ઉલટા વધારે જુ-
રસામાં આવ્યા.

“ અધ્યા ? તું કયાંઈનો રાત્ત-બાત્ત હું તે આમ ડરાવી દે છે ? ”

બહુ બળુકો હો તો થા સામો ? ” હુંટારૂઓની તરવારો ચળકી. મ-
દનસિંહ જીવ લેધ નાહો અને જીભસિંહે એકાદ બે બહાર કર્યા પણ
ખાલી ગયા. હુંટારૂઓ જીભસિંહ ઉપર તૂટી પડ્યા અને થોડા વ-
ખતમાં તેને ઠાર કર્યો.

“ મારો હહરો ! જાણે ચ્યાંકતો રાજા હોય ની ? અલ્યા બાદર !
આ સગરામ જોડી લે ? ”

“ મગર દીખો ! વહુ ચોરત કોન હે ? ”

“ કેમ બાઈ ? તું કોણ છે ? ”

“ ભાઈ ! હું એક દુઃખી સ્ત્રી છું. એ દુષ્ટો મને અહીં લાવી
હેરાન કરતા હતા તેવામાં ઇશ્વરે મારા રક્ષણ માટે તમને મોકલ્યા. ”

વિમળાની નમ્ર વાણીએ હુંટારૂઓના હૃદયમાં દયાંકુર ઉત્પન્ન કર્યો.
વિમળા બોલતી હતી તેટલો વખત સહુ કોઈ શાંત રહી ગયા.

“ ઠીક જોન ! ઠીક ! સાલ અમારી હાથે ! ખીશ નંધ હો બા ?
અમે તને શખી કરશું ? ”

“ તમે મને શું કામ લધ જાવ છો ! હે ઇશ્વર ! હજી પણ
કેટલુંક સહેવાનું લખ્યું હશે ? ”

“ ભા ! તું ખી માં ! અમે અમારા નાયક પાસે તને લેધ જઈશું.
તે બહુ જ ભલા છે. ચાલ જોન ! બેશી જ, આ સીગરામમાં. ”

વિમળા બગીમાં બેઠી. હુંટારૂઓએ પાસે ઉભેલા દેવાને હાંકવા
બેસાડી દીધો અને હુંટારૂઓનું માંડલું બગી પહોંચે ચાલ્યું.

ચલમ ભરવાને તાપણું કરીને કેટલાક હુંટારૂઓ ઝાડીમાં બેઠા
હતા. મંડળનો નવો અંગભૂત જયસિંહ પણ તેમાં સામેલ હતો.
હુંટારૂઓ લૂંટ અને દીવાનના કારભાર વિષે જૂદી જૂદી તરેહની વાતો
કરવામાં ગુંથાયા હતા એટલામાં સીગરામ પહોંચ્યો. આજે તો લૂંટ-
માં સીગરામ આવેલો જોઈ સહુ કોઈ રાજી થયા.

સીંગરામ યોગ્યો. એક જણે પાછળનું ખારણું ઉઘાડ્યું એટલે વિમળા હિતરી પડી. પાથર ગોઠવીને ખતાવેલા એક ચોતરા ઉપર એક ફાટું તુટું ગોઠું પાથરું હતું તે ઉપર વિમળાને ખેસવાને સ્થાન વધામાં આવતાં વિમળા ખેડી. સહુ કોઈ એ દુઃખી સ્ત્રીનું વૃત્તાંત સાંભળવા આસપાસ ભરાઈને બેઠા. હુંગરાઓની તેમજ જ્યારિંદની આંખો, વિમળાના વદન બહુ જ તાકી રહી હતી.

“ અધ્યા ધાદર ! મથાલ કર. બધાથી આ ઝડીમાં અંધારે નહિ બેસાય. કેમ નાથક શાખ ? ”

“ હા. આવા અધોરા જંગલમાં અંધારે બેસવું એ બેખમ ભરેલું તે ખરું જ નથી ? ” જ્યારિંદે ઉત્તર આપ્યો. વિમળાના કાનને આ સ્વર અણુધારી રીતે મધુર લાગ્યો.

મથાલ થઇ. પ્રસરેલા તિમિર-ગણુનો કેટલેક અંશે નાશ થયો અને આસપાસમાં સર્વત્ર પ્રકાશ ફેલાઇ રહ્યો. સહુ કોઈ દુઃખી વિમળાના વદન સામે તાકી રહ્યા.

વિમળાની આંખો હુંગરાઓના ટોળા ઉપર પડતાં એક પછી એક મુખ બહુ તે નજર કરવા લાગી. જ્યારિંદે ઉપર નજર કરતાં તેના હુંગરાને ન જાણે તેવા પોશાક ઉપરથી વિમળાની આંખો રથંબી રહી.

“ જોન ! હવે તારી હકીમત કે. ”

“ હું મારી હકીકત શું કહું ? હું એક રાજપૂતની દુખી સ્ત્રી છું. પદ્મપુરની કન્યાશાળામાં હું નોકર હતી ત્યારથી એ દુષ્ટાની દાનત ફરી હતી. તમે જે બે જણને માર્યા તેમાંથી એક પદ્મપુરના રાખતો દીકરો હતો અને બીજો તેનો બાઇબંધ હતો. ”

“ હે ? ત્યારે તો મારો દીકરો જોર કરતો હતો તે ખરું. રાખ તો ખરો ! ”

“ તેઓ મને આ ગોડીવાનને ખૂટવીને જૂદે રસ્તે લાવ્યા અને

મને ફસાવી. જો તમે ન આવ્યા હોત તો જરૂર મારો પ્રાણ જતા !
હું તમારો આભાર માનું છું.

“ ઠીક બા, ઠીક. કહો નાયક સાહેબ ? હવે આ બાઈને ક્યાં
રાખવા વિચાર છે ? ”

“ એ બાઈની હકીકત હજી ઘણી અધૂરી છે, તે મારે પૂછવી
પડશે. ” જયસિંહે કહ્યું.

“ પૂછો ત્યારે. કેમ બહેન જવાબ આપીશને ? ”

“ હા. મારા હિતેચ્છુઓને હું જવાબ નહીં આપું તો કોને
આપીશ ? ”

જયસિંહ—“ તમે કન્યાશાળામાં ક્યા હોદ્દા ઉપર હતાં ? ”

વિમળા—“ હેડ મિસ્ટ્રેસના હોદ્દાપર. ”

જયસિંહ—“ ઠીક. એ દુષ્ટોની તમારા ઉપર બદ્ધાનત છે
તે તમે જાણતાં હતાં ? ”

વિમળા—“ હા. ”

જયસિંહ—“ જ્યારે જાણતાં હતાં ત્યારે તમે તમારાં સગાં વ-
હાલાં કે પિતા કિંવા પતિ માર્કિત તમારો બચાવ ન કરી શક્યાં ? ”

વિમળા કાંઈ ન બોલી. આંસુના ચળકાટે ઉત્તરના રૂપમાં દ-
ર્શન આપ્યું.

જયસિંહ—“ કેમ જવાબ નથી આપતાં ? આમાંથી કોઈને
માટે તમારે કાંઈ શંકા રાખવી નહીં. ”

વિમળા—“ હું શું કહું ? પતિ તેમજ પિતા મારાથી દૂર છે.
હું દુઃખી વિયોગિની છું. ”

જયસિંહ—“ તમારા પતિ ક્યાં રહે છે ? ”

વિમળા—મારે અને એમને પ્રમોદપુરમાંથી વિયોગ પડ્યો છે. ”

જયસિંહ—આકુળ થયો. તે વિમળાજી હોય એવું સ્વપ્ન ગોઠી
ગવવા લાગ્યો.

વિમળા ચક્રોરીની જેમ જયસિંહ બણીજ તાકી રહી.

જયસિંહ—“ હરકત ન હોય તો વિયોગ પડવાનું કારણ જાણવો ? ”

વિમળા—“ વિયોગ પડવાનું કારણ કાંઈ નથી. કારણભૂત એક પ્રપંચી સ્ત્રી છે. ”

જયસિંહની, તે વિમળા હોવાની કેટલેક અંશે ખાતરી થઈ. મન વધારે ઉત્સુક થયું. ધારણા ખુલી પાડી.

જયસિંહ—“ તમારા નામનો પ્રથમાક્ષર અને તમારા પતિના પ્રથમ બે અક્ષર મેળવવાથી ‘ વિજય ’ શબ્દ થાય છે ? ”

વિમળા ચક્રિત થઈ. જવાબ ન દીધો.

જયસિંહ—“ જવાબ નથી આપતા તેનો ભાવાર્થ ‘ હા ’ જ હોવો જોઈએ. તમારું નામ વિમળા છે ? ”

વિમળા—“ હા. ”

જયસિંહ—“ મને ઓળખો છો ? ”

હુટારાઓ ચક્રિત થયા અને આ સસિક સંવાદ સાંતંત્ર્યથી સાંભળી રહ્યા.

વિમળા—“ ઓળખું; પરંતુ ઉધે મારે દોરાઈ જાઉં તો ખોટું થાય. ”

જયસિંહે નિશ્વાસ નાંખ્યો; “ ઇશ્વર ! ઇશ્વર ! હું તારી અજબ કૃતિનો ક્યાં પાર પામીશ ? ” જયસિંહ બ્યાંકુળ ચિત્તથી પણ ધૈર્ય રાખીને બોલ્યો.

વિમળા—“ નિશ્વાસ શા મારે નાંખો છો ? મને કહેશો કે તમે કોણ છો ? આ અજવાળામાં હું તમને બંધાવતો ઓળખી શકતી નથી જોયી હું જાણું છું, તે બોલી શકતી નથી. ”

જયસિંહ—“ હું છું ”—વિરામ લીધો; “ જયસિંહ. ”

વિમળાના ઉત્સુક હૃદયમાંથી ઉદ્ગારો નીકળી પડ્યા; “ હે ? શું મારા બહાલા પતિ ! ”

આસપાસ બેઠેલાઓની લજ્જા ન રાખનાં સતી પતિને ભેટી પડી. મુખમાંથી સ્મિત સ્ફુરાવવા લાગી. સાશ્વર્યાનંદથી નિર્બળ થઈ ગયેલો જયસિંહ મુંઝાઈ ગયો. અંતઃકરણથી ધ્રુવરત્નો આભાર માનવા લાગ્યો. કેટલીક પળો સુધી હર્ષ-સાગરમાં તણાવું યુગ્મ સહુની અજ-યબી વચ્ચે જેમની તેમ સ્થિતિમાં રહ્યું. આશ્ચર્ય સહિત આનંદનો બોલો હૃદય ઉપરથી અદ્ય થયો. અને સતીને લજ્જા-રીતિનું સ્મરણ થયું, સ્મરણે પતિથી થયેલો આશ્લેષ નષ્ટ કર્યો. વિરહને અન્તે સંમીલિત થયેલાં પતિ-પત્ની એક બીજાથી શરેમાવાં લાગ્યાં. પતિ-ના મુખમાંથી પ્રથમ ઉચ્ચાર નીકળ્યો.

“ વિમળા ! આપણે મળ્યાં ” જયસિંહની આંખો મીંચા ગઈ. તેનાથી આગળ ન બોલાયું.

જયસિંહ કે વિમળા કોઈ ન બોલી શક્યું. હુંટારાઓના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. તેઓએ આ શું વિચિત્ર બનાવ બન્યો તે જાણવાની જિજ્ઞાસા કરી; જયસિંહે તે અભિતૃપ્ત કરી.

“ ભાઈઓ ! હું રમણપુરના દીવાનનો વેરી છું પણ હું રમણપુરનો પાટવી છું. તમે માંડે નામ જાણતા હશે પણ મને ઓળખતા નહિ હો. દુષ્ટ દીવાનની ખટપટથી હું પ્રમોદપુર ગયો. ત્યાંના રાજાની પુત્રી સાથે માંડે લગ્ન થયું. ”

“ આ બેઠાં તે જ તમારી સ્ત્રી કે ? ” એક હુંટારાએ પ્રશ્ન કર્યો.

જયસિંહે હા પાડી અને બ્યાન આગળ ચલાવ્યું. “ ત્યાંની કેટલીક ખટપટને લીધે મારો અને એનો વિયોગ થયો. હું રમણ-

પુર જવા નીકળ્યો હતો તેવામાં એ દીવસ ચર્ચા તમારી સંરક્ષારી લીધી અને મારું જોવાઈ ગયેલું રત્ન તમે મેળવી આપ્યું હું તમારો આભાર માનું છું. ”

એક જણ બોલ્યો : “ અમે પૂરા બાબતશાળી કે તમે આવી ચડ્યા. તમે અમારા રાજ અને અજ્ઞતાતા. દીવાનની હુકમચાલી અમારા રાજનું રાજ્ય અમે જોઈ બેઠા અને ખારવટે નીકળ્યા છીએ. હવે તમે અમારો નીવેડો કરો. ”

“ જયસિંહે કહ્યું. “ આપણને સાંજે ખબર મળ્યા કે દીવાનને કાંઈક સરકારનો ગુન્હો કર્યો અને તેથી તે પકડાયો છે. હવે સંઘર્ષ પોગળ ઉઘાડું પડ્યું છે. મહારાજ પણ ખરું સમજ્યા હશે; મારે કાલે જ સવારે આપણે રમણપુર બહારી રવાના થઈએ. તમારી બીજી ટોળીઓને તમારે જવાના સમાચાર દેવા અને કહેવરાવવું કે અમે ફરીયા તેડવા આવીએ છીએ તમારે આવવું. તમારો નીવેડો આવી ગયા પછી આપણે તેમને તેડવા મોકલશું. ”

જયસિંહના રાજદોષે સઘળો નિર્ણય કરી વાળ્યો. સહુને સંતોષ થયો. અનાયાસે પાટવી આવી ચડ્યા અને પોતાનો ખારવટાનો હેતુ પાર પડ્યો બેઠા હુંટારાઓ અભિતુષ્ટ થયા, અને સહુ વિચાર કરતા કરતા વેરાઈને પોત પોતાને સ્થાનકે ગયા.

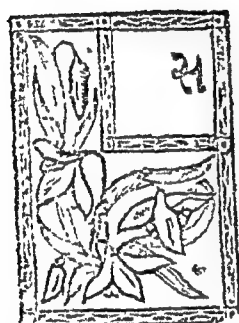
વિમળા અને જયસિંહ એકલાં પડ્યાં, અને બન્નેનાં હૃદય એકાંતમાં ખાલી થયાં. વિતકનું વર્ણન થયું. ભૂત અને વર્તમાન છતિ-હાસોથી બન્ને જણ અસાત હતાં તે માત્ર થયાં. પતિ-ચરિત્ર પ્રેમ-મુદા વરસાવી અને મ્હોં વિકારી રહેલી ચક્રોરીને સાંત કરી તેના હૃદયને આનંદિત કરી મૂક્યું. નિશિથનો સમય વ્યતિત થતાં બન્ને સ્નાં પરંતુ આનંદને ચક્રોળે ચઢેલાં તેમનાં હૃદયોએ નિશ્ચયે દૂર જ હાંસી કાઢી.

પ્રભાત થતાં રમણપુર ભણી પ્રયાણ કરવાને સહુ તૈયાર થયા-
સઘળા ઇતિહાસથી જાણીતા કરવાને એક જણને સરદારસિંહ પાસે
મોકલવામાં આવ્યો અને બીજા એક જણને કરસન પાસે મોકલવામાં
આવ્યો. તૈયારી થઇ રહેતાં, બારવટા સાથે ઝાડીને પણ હાસ્ય યુક્ત
વંદન કરી સહુ રસ્તે પડ્યાં.

—: ૦ :—

પ્રકરણ ૩૫ મું.

પુત્રે પિતાને ઉગાર્યો.

મય બપોરનો હતો. તડકો વાદળોનો હતો એટલે
જંગલનો અર્ધો ભાગ તડકાવાળો અને અર્ધો ભાગ
છાંયડાવાળો દેખાતો હતો. વાદળાંની ઘટામાંથી
સોંસરાં નીકળતાં આદિત્યનાં કીરણો ખેડુતોમાં શ-
રીરને પ્રસ્વેદથી રેખ-ઝેખ કરી ચૂકતાં હતાં. ખુ-
લ્લા મેદાનમાં નજર કરતાં માથે ગાંસડા પોટલા ઉપાડીને જ-
તા ખેડુતો જેવામાં આવતા હતા. થોડા જ વખત પહેલાં વરસાદ
થએલો હોવાથી ઘાસના લીલાછમ જેવા કોંટા ફૂટ્યા હતા અને
તેથી લીલા રંગની શેતરંજના કકડાઓ ઠેકાણે ઠેકાણે પાથરી દેવામાં
આવ્યા હોય તેવો આભાસ થતો હતો. હરણનાં ટોળાં લીલું ઘાસ
ચરતાં નજરે પડતાં હતાં અને આસપાસમાં માણસનો પગ-રવ
સાંભળતાં કંઠે ઉંચા કરી તાકી રહેતાં હતાં. આબુબાબુ આવી ર-
હેલાં ખેતરોમાંથી જમીન ખેડતા ખેડુતોના, બળદ હાંકતાં થતા ડચ-
કારા અને જમીન સાથે ઘસડાતા હળના અવાજ કાન સાથે અથડા-
હતા. કોઈ ઠેકાણે ઘેરા આસમાની રંગનાં વાદળાં ઝઝૂમી રહી
પ્રસરી રહેલી સુંદરતામાં વધારો કરતાં હતાં.

આ વખતે આ મેદાનમાં શિકારે આવેલા ટૉડ સાહેબ અને અમલસિંહ અહીં તહીં બટકતા હતા. વાધરીઓ જનવરોની તપાસમાં ફરતા હતા, અને સાથે આવેલા સ્વારો, થાકી જવાથી પાછળ રહી ગયા હતા. હજી સુધી કાંઈ શિકાર હાથ આવ્યો નહોતો તેમજ ઘોડા પણ અત્યંત દોડવાથી થાકી ગયા હતા, જેથી શિકારીઓનાં હૃદય પણ તપી ગયાં હતાં. ક્રોધમાંને ક્રોધમાં સાહેબ અહીંથી તહીં અને તહીંથી અહીં ઘોડાને દોડાવી જતા અને અમલસિંહને પાછળ જવું પડતું. આખા જંગલમાં બટકતાં મધ્યાહન વીતી ગયો:

“ રાજ સાહેબ ! અખી તલક કુછ શિકાર નહિ મીલા । બૂખ ખ્હોત લગી હે, અખ કયા કરેગે ? ”

“ સાહેબ ! આપણી પાસે ખાવાનું હતું તે ક્યાં ગયું ? ”

“ થહ અપકા ગાનસકી પાસ રહે । તુમ્હારા આદમી સખ્ખી પીછે રહે । વહ લોગ ખ્હોત મુસ્ત હે । અશીમ ખ્હોત ખાતે હે । ”

અમલસિંહને અશીણ સાંભર્યું. પ્રભાતમાં ઉઠતાં વેંત દીવાન કેદ ચયાની વાત સાંભળી અને પછી સાહેબ સાથે શિકારે આવવું પડ્યું હતું એટલે અશીણ લેવાની વાત અમલસિંહને યાદ રહી નહીં. અશીણની દાખડી અમલસિંહ પાસે પણ રાખતો હતો પરંતુ પાસેની દાખડી પણ અત્યારે ખાલી હતી. આગલે દિવસે અશીણ ખૂટી ગયું હતું જેથી લાવવા માટે દીવાનને કહ્યું હતું દીવાને તે લઈ રાખ્યું હતું પરંતુ રાત્રે સાહેબને તંબુએ કેદ પકડાવાથી ગળવામાં રહી ગયું હતું. એજ અશીણ-જે રાજ્યનું ખાદ્યને ધર લઈ હતું તેજ રાજ્યના અશીણ-કૃપણરાયનો જીવ લીધો હતો. અત્યારે અમલસિંહને અશીણ સાંભરતાં. હૃદયમાં દ્રાશકો પડ્યો જેમ જેમ વધારે વાર થવા લાગી તેમ તેમ પેટમાં શુંચળાં વળવા લાગ્યાં. જીવ સુધાવા લાગ્યો. હૃદય આકુળ, વ્યાકુળ થવા લાગ્યું. શરીર મુસ્ત થતું જણાયું. શરીરના સંધા-

ઝોમાં નબળાઈનો પ્રવેશ થતો જણાયો. ‘હવે હું શું કરું?’ એવો વિચાર થતાં છાતી ગભરાઈ જવા લાગી. છેવટે સાહેબને કહેવાનું ઉચિત માન્યું.

“સાહેબ ! આજે મેં અરીણુ ખાધું નથી અને આપે સંભાળું એટલે હવે મારે અરીણુ વિના ચાલશે નહિ.”

“કુછ શીકર નહિ. આજકે દિન તુમ મત ખાવ. પીછેસેં તુમ વહુ આદત છોડ દો !”

“સાહેબ ! પછીની વાત તો પછી, પણ અત્યારે તો જો થોડા વખતમાં અરીણુ મળશે તો ભલે, નહિ તો મારો જીવ જશે !”

“you fool ! તુમ કેસા આદમી હો ? એસી આદત તુમ કાયકું રખતે હો ? અરીમ આખા ઇન્ડીઆઈ ખરાખી કરતે હે !”

“સાહેબ ! હવે એ વાત જરા ઘો અને જલદી અરીણુની ત-જવીજ કરો !”

“અચ્છા, તુમ હમારી સાથ ચલો. નજીકકે ગાંવમેં તુમકું અ-રીમ મીલેજે !”

“મારાધી તો ચલાશે નહીં કે ઘોડે પણ એસી શકાશે નહિ. અરેરે ! સાહેબ હવે તો મારો જીવ સુંથાઈ જાય છે અને પેટમાં વાદ આવે છે !”

“ઝો-હો ! અખ મેં કયા કરું ? મેં નજીકકા જંગલકું ખી ન-રિ પિછાનતા હું તખ મેં કીધર જઈ ? ઓર કહાંસે અરીમ લા દઉં ? કોઈ સ્વાર ખી ઉધર નહિ હે ? મેં કયા કરું my Lord ?” સાહેબ દીગ્મઠ બની ઘોડેથી નીચે ઉતર્યા. અમમ્મસિદ પણ થરથરતે પગે ઉતર્યા અને નીચે એસી ગયો.

“સાહેબ ! હું તો હવે આ જંગલમાંથી જીવતો જવાનો નથી. નજીકમાંથી અરીણુ મળવું પણ નથી અને હું હવે આમાંથી બેઠો થવાનો નથી.”

અમલસિંદના શરીરના સંધાઓ ઠગવા લાગ્યા. નીચે પથુ ખેંસી શકાયું નહિ, તેથી જમીન ઉપર સ્પર્શ ગયો. સાહેબનું હૃદય પથુ આ જોઈ ગમરાઈ જવા લાગ્યું ‘અબ મેં ક્યા કરું ?’ એ ઉદ્ગારો સુખમાંથી વારવાર નીકળવા લાગ્યા અશીશુના બંધાણી રાખને માટે અત્યારે આ જંગલમાં એક ઝાડ પથુ નહોતું કે જેના ઝાંચામાં તે સુઈ શકે નીચે મર્યતા અતપથો તપી રહી રેતી અને ઉપર સૂર્ય-રાખનાં જળનાં કોરણ !

ગમરાઈ ગયેલે હૃદયે સાહેબ આસપાસ નજર ફરતા હતા એટલામાં એક વાધરી નજીકમાં જોવામાં આવ્યો. સાહેબે જૂમ પાડીઃ “ઓ બે શિકારી ! તુમ ધધર આ-”

વાધરી ફેરતો આવ્યો. અમલસિંદને નીચે પડેલો જોઈ તે ગમરાવા લાગ્યો અને જોડ્યાઃ ‘શું હં સાહેબ ! શું છે ?’

“નટકકે ગાંરમેં જાકર તુમ અબ્બી અશીમ લે આઓ ! રામ સાહેબકું અમને હે ! જલદી દોડકર જા.”

“જાઉં છું સાહેબ ” કહી વાધરી દોડ્યો.

“પથુ સાહેબ ! એને આવતાં કેટલોએ વખત જશે અને પા એક કલાકમાં હવે જો નહિ મળે તો જરૂર હું મરીશ જ ! અરેરે ! મારા આખા શરીરમાં કંઈ કંઈ થઈ જાય છે !”

“ તબ મેં ક્યા કરું ? O God ! save me with Raja Sahel ! ”

એકાદ બે ત્રીનીટો વ્યતિત થઈ. અમલસિંદ દુઃખથી આમ-તેમ આજોટવા લાગ્યો, પગ હાથ સંક્રમવા લાગ્યો અને પેટે હાથ ફેરવવા લાગ્યો. સાહેબ આ સંધાનું જોઈ રહ્યા. તેની મતિ પથુ મુંઝાઈ જવા લાગી.

“ઓ ઓ. ઓ અબ્બી મર જાયગા ! થક જંગલમેં મેં ક્યા કરું ? થલ નજીકમેં જાઉં, કોઈ લોગ દિખાતા હે ?”

સાહેબે ઘોડા ઉપર સ્વારી કરી અને આસપાસમાં જોવા લા-
ગ્યા. સૂર્ય બહુ તપતો હોવાથી આસપાસના ખેતરોમાં ખેડતો પણ
ખોતાના હજા હોડી બગદને વિશ્રાંતિ આપી પોતે આરામ લેતા હતા.
જેથી નજીકમાં કોઈ જોવામાં આવતું નહતું. થોડીક વારે જયસિંહ
તો સીગરામ અને હુંટારાઓનું ટોળું દેખાયું.

“ઓ હો, વહ સીગરામ દીખાતા હય. ઉનકી પાસ ખ્હોત આ-
ક્રમી હે ! ચલ, મેં ઉધર જાઉં.”

સાહેબ ઘેરો દોડાવી સીગરામ પાસે ગયા. હુંટારાઓએ જય-
સિંહને કહ્યું કે કોઈ અંગ્રેજ માણસ આવે છે. જયસિંહે કહ્યું કે-
“અંગ્રેજ માણસની હરકત નહિ !” તો પણ સહુ હથિયાર સંભાળી
સજ્જ થયા. સાહેબે પાસે જઈ અશીશ માગ્યું. સીગરામમાંથી જય-
સિંહે ડોકું બહાર કાઢ્યું. અને સાહેબને ઓળખ્યા. “કોણ સાહેબ છે કે ?”

“કોન ! જયસિંહ ! ઓ હોં હો હો ! અચ્છા ક્રિયા. જયસિંહ !
રાજા સાહેબ ઉધર મરને પડે હે ! કોઈકી પાસ અશીમ હોવે તમ
લેકર ચલો !”

“કોણ પિતાજી ? ચાલો હું અશીશ લઈ આવું છું.”

હુંટારાઓ માંહેના કેટલાકને અશીશનું વ્યસન હતું તેથી તેઓ
અશીશ ખોતાની સાથે રાખતા હતા. જયસિંહે તેમની પાસેથી અ-
શીશ લીધું અને સીગરામને જોસમેર દોડાવ્યો.

માત્ર થોડીજ મીનીટોમાં જ્યાં જામલસિંહ પડ્યો હતો ત્યાં સહુ
આવી પહોંચ્યા. જામલસિંહ અત્યારે પગ ધસડતો હતો, મ્હોંએ
શીશ આવ્યાં હતાં અને જીવ જવાને વાર હોય એમ જણાતું નહતું
જયસિંહે નજીક જઈ કહ્યું.

“પિતાજી ! આ કસુંબો પીઓ !”

“ઓ. તો ! ઉનમે પીતેકી કયા તાકાત ? તુમ પીલાઓ તુમ.”

જ્યસિંહે અમલસિંહનું મ્હોં ફાડી તેમાં કસુબો ધીમે ધીમે ર-
હ્યો તે માંડ માંડ ઉતર્યો.

કસુબો પીવાથી અમલસિંહનો આત્મા શાંત થયો. શરીરને શાંતિ
વળા. ચેતનાની સ્ફુરણા શરીરમાં થવા લાગી અને કટલીક વારે શુદ્ધિ
આવવા લાગતાં આંખ ઉઘાડી પાછી મીંચી દીધી.

“ પિતાજી ! આપ હવે બેઠા થાવ; આપના શરીરે કેમ છે ? ”

“ પિતાજી ” શબ્દ સાંભળી અમલસિંહની આંખો પુનઃ ઉઘડી
અને જ્યસિંહ ઉપર પડી. દૃષ્ટિ પડતાંજ પિતાએ પુત્રને ઓળખ્યો;
“ કાણુ ? મારો પ્યા-રો પુ-ત્ર જ્યસિંહ ? ” ત્રુટક ત્રુટક સ્વરે ઉદ્ધ-
ગારો નીકળ્યા.

“ હા, પિતાજી ! ”

અમલસિંહની આંખો પાછી મીંચાઇ ગઇ. હજી તેનું શરીર
હજી થવાને અશક્ત હતું. ઘોડીક વારે નજીકમાં મોકલેલો વાઘરી અ-
રીણુ લેઇને આવ્યો અને પાછળ રહી ગંગેલા સ્વારો પણ આવી પ-
હોંચ્યા. કટલીકવારે અમલસિંહનું શરીર સચેત થવાથી તે બેઠો થયો.

“ બાઈ જ્યસિંહ ! તે મારો જીવ ઉગાર્યો. અરેરે ! તું ન
આવી પહોંચ્યો હોત તો અરેખંર હું ઓળે મરી જ જવાનો હતો. ”
ચાક બાઈ અમલસિંહ બોલ્યો. “ બાઈ ! દીવાનનું સઘળું તરકટ
હવે મારા જાણવામાં આવ્યું છે. અરેરે ! તને મેં શબ્દો દ્વારા તે ખા-
તર હવે હું તારી માંધી માંગુ છું. ”

“ પિતાજી ! એ આપ શું બોલો છો ? હશે, જે થયું તે ખરૂં.
દુષ્ટ મંડળ પોતાનો ભાવ બજાવે. એને માટે આપે જરાપણ દિલ-
ગીર ન થયું. આપનો સ્વભાવ નિખાલસ હોવાથી આપ એમનું ત-
રકટ ન સમજી શક્યા પરંતુ છેવટે એ દુષ્ટોને પણ સજા થઇ મારા
સાંભળવામાં આવી છે. ”

“ બાઈ ! જે થયું તે સાચું થયું. એ હરામખોરાએ જ મને પા-
મમાત્ર કીધો છે. ”

આ ગ્રંથકર્તાનાં પુસ્તકો:—

વિમળા	રૂ. ૧—૦—૦
ચાંપરાજ હાડો	રૂ. ૦—૧૨—૦
ભૂતળ વિદ્યા	રૂ. ૦—૩—૦
અમર કુમાર ચરિત્ર	રૂ. ૦—૨—૦
બાદશાહ બારેબાદર	રૂ. ૦—૨—૦
દાન્તા	રૂ. ૦—૨—૦

મળવાનાં ઠેકાણાં:—

એમ. વી. મોતીવાલા. વઢવાણ શેહેર:—

સંઘવી મલુકચંદ તુળશીદાસ. ”

કર્તી.

મહાદેવ રામચંદ્ર જગુષ્ઠે.

અમદાવાદ:—ત્રણ દરવાજા.

“ જૈનોદય ”

જૈન બધુઓની સાંસારિક અને ધાર્મિક ઉત્તતિને અર્થે પ્રકટ
તું નવું માસિક પત્ર. આદ્યકો પાસેથી વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧-૦-૦
વિદ્યાર્થીઓ, લાઇબ્રેરીઓ વિગેરે પાસેથી રૂ. ૦-૧૨-૦ બેટનાં
પુસ્તકો જૂદાં લખો:—

અધિપતિ, “ જૈનોદય. ” વઢવાણ શેહેર.

* ચિહ્નિકે નથી.

(૧૫૬)

જાપાન વીરોથી પણ અધિક બળધારી,
પૃથુરાજ ચહુઆણ;

(આર્યાવર્તનો અતિમ મહારાજ.)
વીર પુરોના સરિત્ર વાંચનારને આ પુસ્તક અતીવ પ્રિયરૂપ છે.
ભારત ભૂમિ વિશે આગળ કેવા વીર યોદ્ધાઓ થઈ ગયા છે
મરોબરી કરવા હાલના દેશ પછી વિદેશી યોદ્ધાઓ સમર્થ નથી
દેશાભિમાનની નિમિત્તે માટે આ પુસ્તક મહાભારત અન્ય પછી
૪ નંબરે છે. મુલ્ય ૧-૦-૦૦ પોસ્ટેજ ૦-૧-૦૦

ઝોરંગજેબ અને પરંમહંસ.

ઝોરંગજેબ જેવા જૂલમી, ન્યાય લઈ બાદશાહના વખતમાં, પ્ર-
રાજામહા આદિ સૂર્યકુલ મણિ ક્ષત્રીય વીર નરેન્દ્રોએ પોતા-
પરાક્રમ કેવી રીતે દાખવ્યું હતું ? અને પ્રમીલા તથા સુમ-
આર્ય વીર બાળાઓએ હુઝના અનેક વાદળો વૂટી પડતાં
ની વિમળતાનું પ્રાણાર્પણ પર્વત કેવી વીરતાથી રક્ષણ કર્યું
૧ - - - - - પોસ્ટેજ ૦-૧-૦૦